

szabady

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

14. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST

1971

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, EMBER GYŐZŐ, FARÁDI LÁSZLÓ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS, KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY, SZABADY EGON (főszerkesztő), TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Главный редактор: Д-р Эгон Сабади

Адрес редакции: Будапешт, V, ул. Вереш Палне д. 10.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

DEMOGRÁFIA

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*

Editorial Office: Budapest, V., Veres Pálné u. 10.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest, 62, P. O. B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Ansley J. Coale</i> : A házasságkötések kor szerinti alakulása	299
<i>D. I. Valentej</i> : A fejlődő országok népességének növekedési tendenciái ..	321
<i>P. P. Zvidrin's</i> : A házasságfelbomlások okainak tanulmányozása a Lett Szovjet Szocialista Köztársaságban	332
<i>Dr. Verő Tibor</i> : Egyéni teherbíróképesség és életmód közös hatása a női nemi működésekre	343
<i>Dr. Horváth Róbert</i> : Néhány gondolat a gazdaságdemográfia alapvető konceptuális problémáiról	351
<i>Dr. Horváth Mihály</i> : A cigány szülő nők demográfiai adatai a Siklósi járásban, 1961—1971	366

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Szabady Egon</i> : Demográfia és családtervezés	372
--	-----

FIGYELŐ

Hírek	381
Tájékoztatás a Rostock-Warnemündében 1971. október 5—8 között „Családtervezés a szocialista országok egészségvédelmi rendszerében” témakörében rendezett nemzetközi szemináriumról	382
A Népeśégtudományi Kutató Intézet közleményei	384

Utánnymás csak a forrás megjelölésével

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>А. Й. Коль</i> : Возрастная динамика бракосочетаний	299
<i>Д. И. Валентей</i> : Тенденции роста населения развивающихся стран ...	321
<i>П. П. Звидриньш</i> : Изучение причин расторжения браков в Латвийской ССР	332
<i>Д-р Тибор Вере</i> : Совместное влияние индивидуальной выносливости и образа жизни на женскую половую функцию	343
<i>Д-р Роберт Хорват</i> : Некоторые мысли об основных концептуальных проблемах экономической демографии	351
<i>Д-р Михай Хорват</i> : Демографические данные цыганских рожавших женщин в районе Шиклош в 1961—1971 гг.	366

СООБЩЕНИЯ

<i>Д-р Эгон Сабади</i> : Демография и планирование семьи	372
--	-----

ОБОЗРЕНИЯ

Известия	381
Информация о международном семинаре, состоявшемся с 5 по 8 октября 1971 г. в Рошток-Варнемюнде по теме «Планирование семьи в системе здравоохранения социалистических стран»	383
Сообщения Научно-Исследовательского Института по Демографии ЦСУ	384

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ
РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

<i>Ansley J. Coale</i> : Age Patterns of Marriage	299
<i>D. I. Valentej</i> : Trends of Population Growth of Developing Countries	321
<i>P. P. Zvidrin's</i> : Study of the Breaking up of Marriages in the Latvian Soviet Socialist Republic	332
<i>Dr. Tibor Verő</i> : Common Effect of the Individual Endurance and Manner of Life on the Sexual Function of Females	343
<i>Dr. Róbert Horváth</i> : Reflections on the Basic Conceptual Problems of Economic Demography	351
<i>Dr. Mihály Horváth</i> : Demographic Data of Gipsy Women Giving Birth to a Child in Siklós District in 1961 – 1971	366

ARTICLES

<i>Dr. Egon Szabady</i> : Demography and Family Planning	372
--	-----

CHRONICLE

News	381
Information on the International Seminar on the Subject "Family Planning in the Health Protection System of Socialist Countries" Organized in Rostock – Warnemünde on 5–8 October, 1971	382
Publications of the Demographic Research Institute	384

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A HÁZASSÁGKÖTÉSEK KOR SZERINTI ALAKULÁSA*

ANSLEY J. COALE

Az elhalálozási nyilvántartások Graunt „Observations Made Upon the Bills of Mortality” c. művében található legelső elemzése óta a demográfusok igyekeznek szabályosságot találni a halandóság kor szerinti alakulásában. *Makeham*, *Gompertz* és mások olyan matematikai formulákat kerestek, melyektől a halandóság általános törvényszerűségeinek feltárását várták; újabban pedig az emberi halandóság kor szerinti szabályszerűségeit halandósági tábla-modellekbe foglalják. Ezeket a táblákat, amelyek a különböző korok halálozási arányai közötti tapasztalati összefüggéseket foglalják magukban, ma már széles körben használják a kutatásokban, a népesség-előreszámításoknál stb.

Kevésbé gyakoriak és kevésbé sikeresek voltak a kísérletek a termékenység törvényszerűségeinek feltárására és termékenységi modellek szerkesztésére. Még ennél is kevesebb figyelmet szenteltek a házasságok kor szerinti alakulásának vizsgálatára. Mint e cikkben bemutatjuk, a nupcialitásnak mégis vannak olyan precízen meghatározott sémái, amelyek egyszerű matematikai kifejezéssel kielégítően megközelíthetők, és amelyeket a tapasztalat szorosan követ jelentősen eltérő társadalmi körülmények közötti népességek esetében is — például a nyugat-európai népességek a nupcialitási forradalom előtti, alatti és utáni időszakban — ami éppen az 1930-as évek óta eltelt időszakban következett be.

A házas termékenység csökkenésének történeti vizsgálata során mintegy melléktermékként felfedezték, hogy a házasságok kor szerinti alakulásának közös sémája van Európában. Ezt a kutatást az Office of Population Research végzi. A kutatások során becsléseket végeztünk a nők kor és családi állapot szerinti megoszlására olyan esetekben, ahol nem álltak rendelkezésre

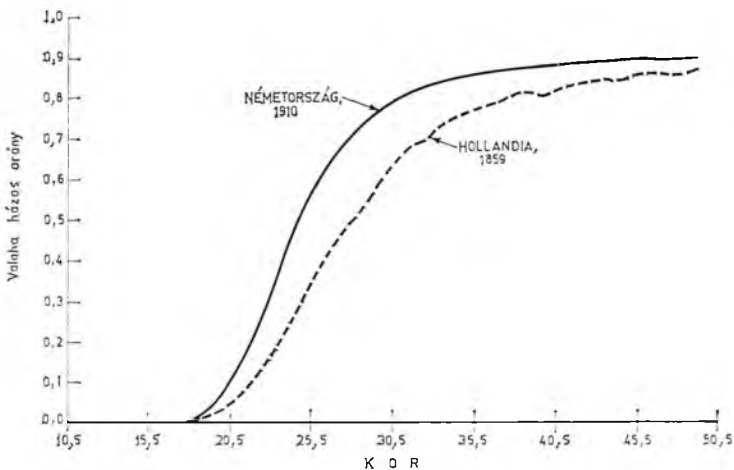
* A tanulmányt a *Population Studies* 1971. Vol. 25. No. 2. (193—214. pp.) száma közölte. Azok a gondolatok, amelyeket a cikk összegez, a szerző és mások, különösen *Ivan Lakos* és *Etienne van de Walle* közötti beszélgetésekben évek során merültek fel az Office of Population Research-ben (Princeton). *Lakos* professzor az Antioch College közgazdasági tanszékének vezetője az 1968/69. tanévet arra szentelte, hogy demográfiai kutatásokat és tanulmányokat folytasson Princetonban. Témái között szerepelt a kor és családi állapot szerinti megoszlás becslése nem teljes körű adatok alapján, s e munkájával kapcsolatban figyelte meg első ízben a nupcialitásnak standard sémáját. *Dr. van de Walle*-nek a 19. századi Franciaországra vonatkozó kor és családi állapot szerinti megoszlási számításai segítettek néhány, alább ismertetendő módszer kidolgozását. (*Rövidítve.*)

megfelelő népszámlálási feldolgozások. Ezért a különböző népességekben vizsgálnunk kellett a nők kor és családi állapot szerinti megoszlását abban a reményben, hogy a becsléseknél felhasználható szabályosságokat találunk majd.

A valaha házaskor arányának¹ kor szerinti uniformitása

Egy sor európai népesség 19. század végi és 20. század eleji (amikor e népességekben a házasságkötési kor és a később házasulók aránya általában stabil volt) adatai alapján a valaha házaskor aránya korévenként emelkedő görbéinek vizsgálata arra mutatott, hogy ezeknél a népességeknél a görbék lényegében azonos szerkezetűek. Különbség csupán a házasságkötési korok minimumaiban, a növekedés arányában és a valaha házaskor végső arányában mutatkozott, más szavakkal az origóban, a horizontális és vertikális tengelyen, de a funkcionális forma azonos.

I. A valaha házaskor aránya, Hollandia 1859 és Németország 1910*

Удельный вес лиц, когда либо состоявших в браке, Голландия 1859 г. и Германия 1910 г.

Proportion ever-married, Netherlands, 1859 and Germany, 1910

* Források:

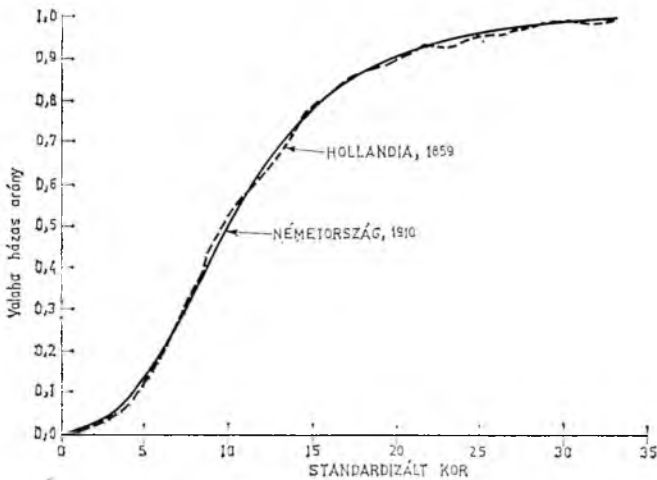
Németországra: Kaiserlichen Statistischen Amte. Die Volkszählung im Deutschen Reiche am 1. Dezember 1910, 1915.

Hollandiára: Uitkomsten der vierde tienjarige volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den 31 december 1859.

Az I. ábra egy görbe-párt mutat be (Hollandiára: 1859 és Németországra: 1910), amelyeket az I. világháború előtti nyugat-európai népességekre számított nyolc valaha házaskor aránysorból választottunk. (A másik hat a kö-

¹ Azaz a házaskor, özvegy és elvált családi állapotú nők összes számának aránya a teljes női népességben korcsoportokra vagy korévekre. (A szerk. megjegyzése.)

vetkező: Svédország: 1890, Dánia: 1890 és 1911, Norvégia: 1876 és Belgium: 1846, valamint 1910.) A II. ábrán az I. ábra két görbét rajzoltuk fel újra közös kezdőponttal, olyan vertikális skálával, amelyet mindkettőhöz úgy alakítottunk egy szorzó segítségével, hogy a valaha házasok aránya az idős korban egyenlő legyen 1,0-val és olyan horizontális skálával, amelyen az emelkedés átlagos mértéke a két görbénél körülbelül egybeesik. Megjegyezzük, hogy bár mindkét adatsor origóját és léptékét megváltoztattuk, a II. ábrán felrakott pontokból a valaha házasok arányaira ugyanazt a görbét kapjuk, mint amit az I. ábra mutat. A II. ábrán látható két görbe hasonlósága kétségtelenül szembevetendő. A másik hat I. világháború előtti nyugat-európai népesség adatai pedig virtuálisan azonos első házasságkötési frekvenciák csoportját mutatják, ha közös origóból alkalmasan választott horizontális és vertikális léptékben ábrázoljuk.

II. A valaha házasok aránya, korrigált skálával és origóval,
Hollandia 1859 és Németország 1910

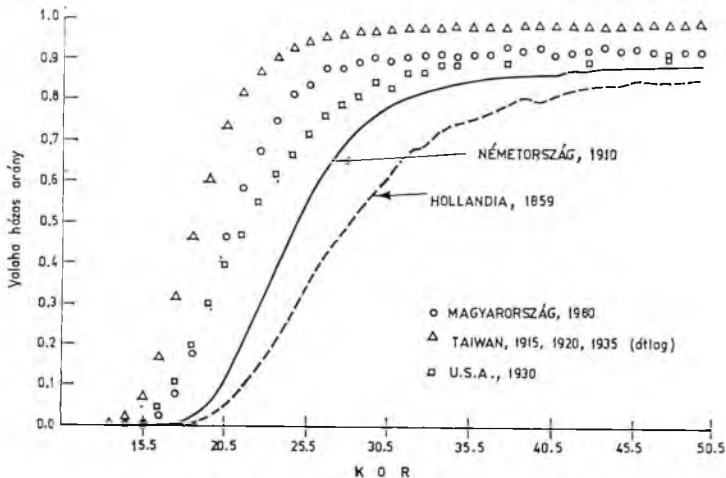
Удельный вес лиц, когда либо состоявших в браке,
скорректированной шкалой и скорректированным origo,
Голландия 1859 г. и Германия 1910 г.

Proportions ever-married, adjusted scale and origin,
Netherlands, 1859 and Germany, 1910

A valaha házasok aránya lineáris transzformációjának e meglepő hasonlósága arra utal, hogy léteznie kell valamilyen törvényszerűségnek, amely az első házasságkötési kort szabályozza. A vizsgált adatok azonban olyan népeiségekre vonatkoznak, amelyeket *Hajnal* európai típusú házassági mozgalomnak nevez, tehát olyan mozgalomra, amelyben az általános tapasztalatokhoz viszonyítva a házasságkötés későn következik be és amelyben a hajadonon maradtak aránya magas.²

²*Hajnal, J.*: „European marriage patterns in perspective”. Megjelent „Glass, D.V. és Everley, D.E.C. (Szerk.) Population in History. London. Arnold Press, 1964” c. kiadványban.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy vajon ez a Nyugat-Európában talált (és a lépték és origó megválasztásától függő) közös struktúra jellemzi-e a valaha házas népesség arányait olyan népegekben is, ahol az első házasságkötés kora alacsonyabb és a házassodás általánosabb. A valaha házasok arányának menetére vonatkozóan nem könnyű koréves adatokat találni. Ugyanis a standard típushoz való illeszkedés természetesen inkább jellemző az egy születési kohorszhoz tartozó nők, mint egy keresztmetszetszerű népességhez tartozó nők kumulatív első házasságkötési gyakorlatára, mely utóbbiban a kumulatív első házasságkötési gyakorlatot a különböző korú nők összességére regisztrálják egy adott időpontban. Ha azonban a házasságkötési szokások stabilak, akkor a népesség családi állapot szerinti megoszlása koronként ugyanolyan, mint a népeget alkotó bármely kohorszé. Ezért annak a megállapításához, hogy a valaha házasok arányának a századfordulói nyugat-európai népegekénél talált kor szerinti megoszlása jellemző-e az olyan népegekre is, amelyekben a házasságkötés kora alacsonyabb és a házassodás általánosabb, olyan adatokat kellett találnunk, amelyekben családi állapot szerinti megoszlások vagy kohorszokra vonatkoznak, vagy olyan keresztmetszeti népegekre, amelyekben a nupcialitás teljesen vagy közelítőleg stabil. A III. ábrán további három valaha házas kor szerinti aránysort

III. Valaha házas arányok néhány kiválasztott népegegre*

Удельный вес лиц, когда либо состоявших в браке, в случае некоторых подобранных населений

Proportions ever-married, selected populations

* Források:

Németországra: Kaiserlichen Statistischen Amte. Die Volkszählung im Deutschen Reiche am 1. Dezember 1910, 1915.

Magyarországra: Központi Statisztikai Hivatal. 1960. évi népszámlálás, 3. i. Veszprém és családi adatai, 1962.

Hollandiára: Uitkomsten der vierde tienjarige volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den 31 december 1859.

Taiwanra: Census Bureau, 1915. Census Statistical Tables, 1918; 1920 Census Detailed Tables, 1923; 1935 Census Statistical Tables, 1937.

Az Egyesült Államokra: Bureau of the Census, Sixteenth Census of United States, 1940, Population Vol. IV(1), 1943.

mutatunk be (az előbb vizsgált kettővel kiegészítve). Az Egyesült Államok 1930-as adatsorát azért választottuk, mert itt a valaha házások kor szerinti összetétele 1890 óta (akkor tartották az első népszámlálást, amely a családi állapotot is regisztrálta) alig változott; a magyar 1960-as adatokat azért választottuk, mert Magyarországon, legalábbis a 19. század vége óta, korai házasságkötési gyakorlat uralkodott (bár ez a választás nem volt tökéletes, mert a II. világháború alatt és az 1950-es évek második felében a nupcialitási mozgalom nem volt zavartalan); a Taiwan-i adatokat azért választottuk, mert az ottani népszámlálási adatok rendkívül pontosak, és a népesség a nagyon korai házasságkötési szokást követi. A nupcialitásban 1915 és 1935 között csupán mérsékelt változások voltak, amint az 1. táblán látható. A családi állapotra vonatkozó koréves adatok csak az 1915., 1920. és 1935. évi népszámlálásokra állnak rendelkezésünkre. Ha a három keresztmetszetet külön-külön ábrázoljuk, bizonyos korcsoportoknál mindegyik mutat némi eltérést a másik kettőhöz viszonyítva, ami a kohorszok és keresztmetszetek közötti tipikus különbségre utal, ha a nupcialitás nem konstans. A kohorsz nupcialitást legjobban akkor közelítjük meg, ha a három népszámláláskor regisztrált valaha házások arányainak átlagát vesszük.

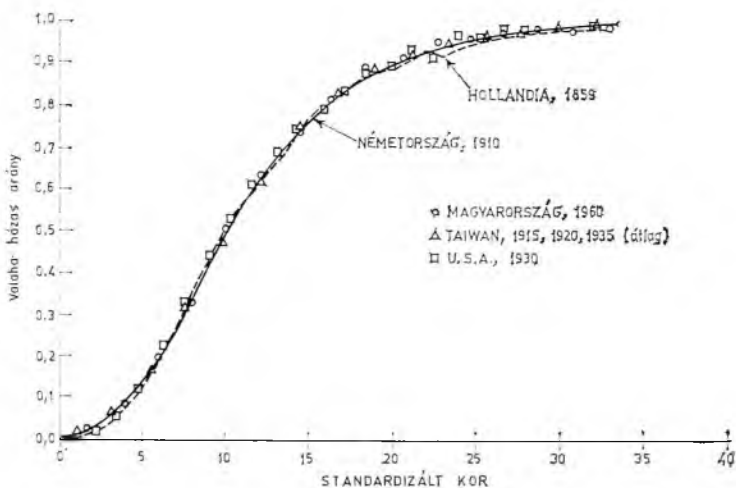
1. Hajadonok százalékos aránya a taiwani női népességben, öt éves korcsoportonként, 1915—1940*

Процентная доля незамужних в тайванском женском населении по пятилетним возрастным группам, 1915—1940 гг.
Per cent single among females in Taiwan, five-year age intervals, 1915—1940

Korcsoport (1)	1915	1920	1930	1935	1940
15—19	65,292	67,218	67,387	71,881	70,472
20—24	12,615	13,368	13,709	17,048	15,595
25—29	3,355	3,064	3,866	4,080	4,072
30—34	1,465	1,515	2,003	2,302	1,657
35—39	0,883	1,000	1,194	1,590	1,188
40—44	0,605	0,723	0,756	1,094	0,841
45—49	0,487	0,584	0,637	0,735	0,617
50—54	0,298	0,358	0,525	0,764	0,432
55—59	0,204	0,221	0,592	1,003	0,508

* Forrás: Report of the Seventh Population Census of Taiwan, 1940. 14. tábla, 58—59. p. Bureau of Accounting and Statistics, Provincial government of Taiwan. 1953. március.

A IV. ábrán közös origóból indulva ábrázoltuk a valaha házások arányainak két eredeti és utóbbi három menetét horizontális és vertikális skálákat választva (mint korábban) oly módon, hogy végül is megkapjuk a valaha házásoknak azonos végső arányát és az arányok növekedésének azonos átlagos ütemét. Figyelemre méltó az utóbbi aránysorok hasonlósága. Megjegyzendő, hogy az Egyesült Államoknál eredetileg a 30 éves kornál mutató horpadás a legeltérőbb pont (bizonyára a házások közötti 30 éves kor körüli kisebb korakkumuláció hatására). A IV. ábrából világos, hogy a nyugat-európai népességek 19. század végi és 20. század eleji valaha házások kor szerinti arányainak megoszlása jellemző a nem európai, és nagyon eltérő házasodási szokású népességekre is.

IV. Valaha házasság arányok, korrigált skálával és origóval
néhány kiválasztott népességre

Удельный вес лиц, когда либо состоящих в браке, с корректированными шкалой и ориго, в случае некоторых подобранных населения
Proportions ever-married, adjusted scale and origin, selected populations

Az első házasságkötések kormegoszlásának uniformitása

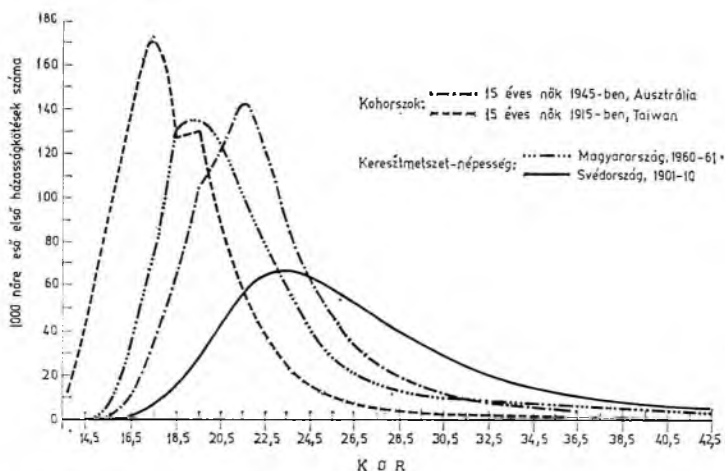
Ha az első házasságkötések gyakoriságát úgy definiáljuk, mint egy bizonyos korcsoportban kötött első házasságok számának és a korcsoporthoz tartozó összes nők számának hányadosát, akkor ebből következik, hogy az első házasságkötési gyakoriságok kumulációja a legkorábbi házasságkötési kortól egy adott életkorig (egy zárt kohorszban) nem más, mint az adott korú valaha házások aránya.³ Ezért a valaha házások kor szerinti megoszlásának közös sémája arra utal, hogy ezeknél a népességeknél az első házasságkötési gyakoriságok sémája is hasonló. Nevezetesen, a különböző népességek első házasságkötési frekvenciáinak görbéi csak az origóban, a horizontális léptékben és a görbe alatti teljes területben (vertikális léptékben) különböznek egymástól. A kumuláció csökkenti a kisebb eltérések és szabálytalanságok hatását, úgy hogy az első házasságkötési gyakoriságok összehasonlítása a különböző népességek nupcialitási struktúrája összehasonlításának egy érzékenyebb próbája, mint a valaha házasság arányok összehasonlítása.

Az első házasságkötési gyakoriság és a valaha házások aránya közötti kapcsolat természetesen egy kohorszra vonatkozik, és nem feltétlenül áll fenn valamely időpontbeli népességre. Valóban, ha a házasságkötések előfordulása növekszik, akkor nem ritka, hogy a valaha házások aránya egy bizonyos korban jelentősen magasabb, mint valamely idősebb korban, ami viszont lehetetlen lenne egy kohorszban belül. Ezen túlmenően, Svédországra vonatkozó számítások tapasztalati tényként mutatják, hogy az első házasságkötési gya-

³ E kapcsolat akkor egzakt, ha a valaha házasság arányának a valaha házások arányára gyakorolt hatása kicsiny, legalábbis 50 éves korig, lásd Hajnal J.: "Age at marriage and proportions marrying". *Population Studies*. 1953. No. 2. 111—136. p.

koriságok egy kohorszon belül jobban idomulnak a közös sémához, mint a keresztmetszeti népességre vonatkozó első házasságkötési gyakoriságok.

Ezért célszerű lenne több népességből kiválasztott egyes kohorszokra vonatkozó első házasságkötési frekvenciák kor szerinti alakulását vizsgálni. Az első házasságkötési gyakoriságokra vonatkozó megbízható koréves kohorszadatok azonban ritkán állnak rendelkezésre. Következésképpen, a házasságkötési gyakoriságok kor szerinti alakulásának vizsgálatával kapcsolatos első kísérletünk nem teljesen kielégítő gyűjteményre alapult, az 1915-ben 15 évesek női kohorszára Taiwanban, az 1944-ben 15 évesek kohorszára Ausztráliában és két keresztmetszeti adatsorra: a svéd népességre 1901—1910-ben és a magyar népességre 1960—1961-ben. A megoszlásokat az V. ábrán mutatjuk be. A svéd megoszlások a nyugat-európai késői házasságkötésű népességek első házasságkötési gyakorisági típusát képviselik, a magyar megoszlás pedig pontos adatokra alapítva viszonylag korai házasságkötést tükröz. Svédországban az I. világháború előtt a megoszlások egészen stabilak, ezért a keresztmetszeti megoszlások is jól reprezentálják a kohorszok viszonyait. Ebből a szempontból a magyar megoszlás kevésbé kielégítő. A Taiwanra vonatkozó első házasságkötési gyakoriságokat a pontosság és teljesség hírében álló népességnyilvántartásból merítettük. A házasságok anyakönyvezése azonban mégsem volt teljes, mint ez kiderül az 1935. évi népszámlálás házas nőkre vonatkozó összeírásából: itt ugyanis külön oszlopban írták össze

V. Első házasságkötési gyakoriság (1000 nőre eső első házasságkötések) korévenként néhány kiválasztott népességre*

Частота первого бракосочетания (первые бракосочетания, приходящиеся на 1000 женщин) по возрастным годам в отношении некоторых подобранных населений

First marriage frequency (first marriages per thousand women) by single years of age, selected populations

* Források:

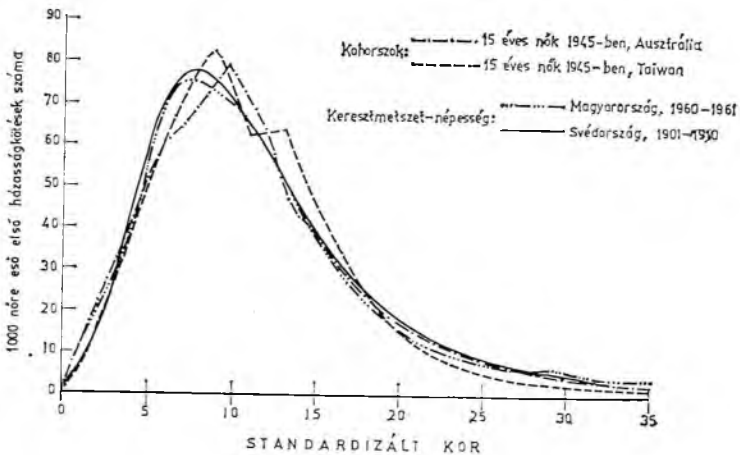
Ausztráliára: Commonwealth Bureau of Census and Statistics, *Demography*, Bulletin 83. 1966.
Magyarországra: Központi Statisztikai Hivatal. Statisztikai Időszaki Közlemények, 1961, 1962.

Svédországra: Sveriges Officiella Statistik. Befolkningsrörelsen 1901—1910, 1917.

Taiwanra: Department of Statistics, Statistical Summary of the Past 51 Years, 1946.

azokat a nőket, akiknek a házassága nem volt anyakönyvezve. Az összes házasság közt közel 5%-a maradt ki a házassági anyakönyvekből. Az első házasságkötések megoszlásának behorpadása a 18 éves kornál, mint az V. ábrán is nyilvánvaló, valószínűleg az utólagos anyakönyvezés eredménye. Mindazonáltal a Taiwan-i adatok nyújtották egy korai házasságkötési szokású népességre az első házasságkötések korévenkénti megoszlásának legjobb dokumentációját.

Az ausztráliai kohorsz-adatok nemcsak a háború utáni házassági mozgalom fellendülését mutatják, hanem a kohorsz nagyságának bevándorlás okozta jelentős növekedését is tükrözik. Végül az V. ábrán bemutatott adat-sorok mindegyikéről elmondható, hogy ha nem is lehetséges teljesen ideális statisztikákon, legalább a házassági mozgalom leghatékonyabb típusainak széles skáláját fedik le. Ezért meglepő, hogy a kezdőpont, valamint a vertikális és horizontális skála kellő megválasztásával ezek a görbék egymásba transzformálhatók, mint ahogy a VI. ábrán is látható. Megközelítő egyezésük egy közös megoszlással az egyes népességek (melyek első házasságkötési gyakoriságai ismertek) között fennálló alapvető differenciák ellenére is kialakul. A svéd népesség esetében a nők közel 25%-a marad hajadon 50 éves koráig; Taiwanon ez az arány nem éri el az 1%-ot sem.

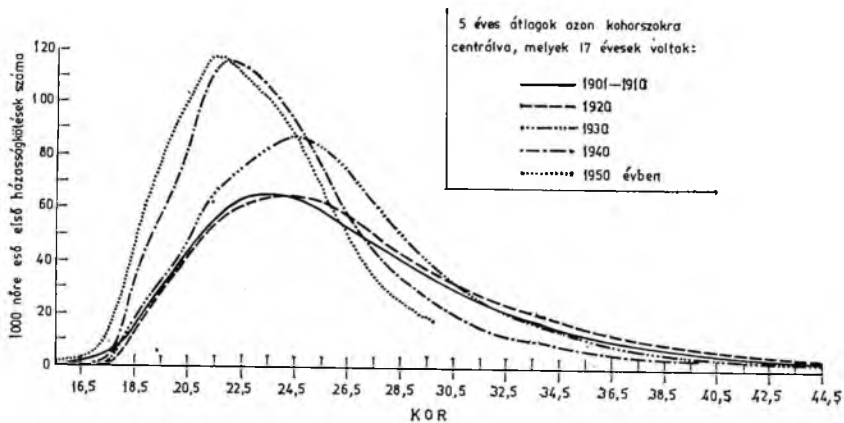

VI. Első házasságkötési gyakoriság korrigált skálával és origóval néhány kiválasztott népességre

Частота первых бракосочетаний со скорректированными шкалой и ориго, в случае некоторых подобранных населений
First marriage frequency, adjusted scale and origin, selected populations

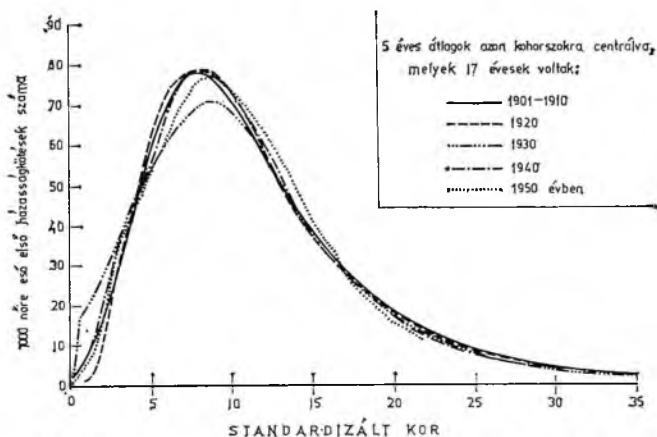
A következő kísérletet több svéd kohorsz első házasságkötési frekvenciáival végeztük a század elejétől a II. világháború utánig. A VII. ábra a regisztrált első házasságkötési gyakoriságokat ábrázolja, míg a VIII. ábrán ugyanezek a görbék szerepelnek közös origóból kiindulva, alkalmasan választott horizontális és vertikális skálát használva. Az illeszkedés szorossága ismét meglepő. Az első házasságkötési gyakoriságok korrigálatlan adatai tisztán mutatják a házassági mozgalom forradalmi átalakulását Svédországban.

A későbbi kohorszok fiatalabb korban léptek házasságra és az első házasságkötési gyakoriságok a valaha házasok 90%-os aránya fölé kumulálódnak, szemben a század eleji alig 75%-kal. Mégis, eltekintve bizonyos rendkívüli eseményeknek tulajdonítható torzításoktól, mint például a házasságkötéseknek az 1930-as években végbement csökkenése, a különböző kohorszok első házasságkötési gyakoriságai hasonló képet mutatnak, amikor közös origóhoz és léptékhez korrigáljuk.

VII. Első házasságkötési gyakoriság Svédország néhány kiválasztott kohorszára*
 Частота первых бракосочетаний в случае некоторых подобранных когорт Швеции
 First marriage frequency, selected cohorts in Sweden

* Forrás: Sveriges Officiella Statistik, Befölkningens rörelsen 1901—1910, 1917—, 1917—

VIII. Első házasságkötési gyakoriság, korrigált skála és origó, Svédország néhány kiválasztott kohorszára

Частота первых бракосочетаний с корректированными шкалой и ориго, в случае некоторых подобранных когорт Швеции

First marriage frequency, adjusted scale and origin, selected cohorts in Sweden

Az első házasságkötési gyakoriságok, a valaha házasok kor szerinti arányai és a valaha házas állapotban leélt évek egy idealizált görbéje

Amikor először vettük észre, hogy létezik az első házasságkötési gyakoriságok közös sémája, előnyösnek látszott egy olyan görbe megszerkesztése, amely legjobban reprezentálja a közös sémát — egy olyan „standard formát”, amely a különféle típusú számítások és becslések alapjául szolgálhat. A „standard” alapjául a Svédországban 1865—1869-ben regisztrált első házasságkötési gyakoriságokat választottuk. Az alapadatokat először kisebb korrekciónak vetettük alá, hogy megszüntessük azokat a szabálytalanságokat, melyek már az első differenciák számítása alapján nyilvánvalóvá váltak. Amikor ezt a csekély mértékben módosított görbét összehasonlítottuk a következő svéd kohorszok első házasságkötési gyakoriságaival, azt találtuk, hogy 1865—1869-ben Svédországban az első házasságkötési gyakoriság 35 éves kor fölött szokatlanul alacsony volt. Ezeknél a korcsoportoknál a házasságkötési arányt enyhén felfelé módosítottuk. A koréveken belül görbe vonalú interpoláció alkalmazásával az eredő standard görbét az év századrészének intervallumaira határoztuk meg, majd kumuláltuk (integráltuk) az origótól minden egyes korig, hogy megkapjuk a valaha házasok arányának kor szerinti standard görbét; azután másodszori integrálással megkaptuk a valaha házas családi állapotban leélt évek standard görbét olyan hipotetikus kohorszra vonatkozóan, amelyet halandóság nem befolyásolt. Az utolsó függvényt azért számítottuk ki, hogy lehetőséget teremtsen a különböző kor-intervallumokra vonatkozó valaha házasok arányának meghatározására oly módon, hogy az intervallum eleji valaha házas családi állapotban leélt évek számát kivonjuk az intervallum végére vonatkozó valaha házas családi állapotban leélt évek számából.

A 2. tábla a standard első házasságkötési gyakoriságokat mutatja be az év 1/10 intervallumaira. A 3. tábla a valaha házasok arányának értékeit adja a standard eloszlás szerint, a 4. tábla pedig a valaha házas családi állapotban leélt évek számát mutatja egy, a halandóság által nem befolyásolt hipotetikus kohorszra számítva. A görbéket egy olyan függőleges léptékhez korrigáltuk, amelyen a valaha házasok aránya az élet végére eléri a 100%-ot.

Az első házasságkötés kockázatának standard alakulása

Az első házasságkötési gyakoriság közös sémájának legerjtélyesebb vonása éppen annak általános volta. Ugyanaz az alapgörbe jelentkezik azon kohorszok első házasságkötéseinél, melyek korán kötnek házasságot, mint amelyek későn — amelyekben a házasságkötés általános, mint amelyek negyede hajadon marad. Sőt, a nupcialitás általános kor szerinti alakulása jelentkezik olyan társadalmakban, ahol a házasságra lépést a család intézi, alig véve figyelembe a vőlegény és a menyasszony véleményét, és olyanokban is, ahol a házasságkötés kizárólagosan a kölcsönösen egymást kedvelő partnerek saját döntésének eredménye.

Ha az első házasságkötési gyakoriságok és a valaha házas arányok rejtélyes hasonlatosságának okát keressük, természetes lépés annak vizsgálata, hogyan alakul a *házasságkötések kockázata* az életkorral olyan kohorszokon

2. Az 1000 nőre eső első házasságkötések gyakoriságának standard megoszlásai
0,1 éves időintervallumokra

Стандартные распределения частоты первых бракосочетаний,
приходящейся на 1000 женщин, в отношении временных интервалов в 0,1 года
Standard schedule of first marriage frequencies (per 1000 women) at intervals of 0,1 years

	0.0	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
0.0	0.0	0.72	1.44	2.16	2.88	3.60	4.34	5.08	5.82	6.56
1.0	7.30	8.04	8.78	9.52	10.26	10.78	11.72	12.71	13.73	14.80
2.0	15.91	17.05	18.24	19.47	20.73	22.04	23.38	24.77	26.19	27.65
3.0	29.14	30.68	32.26	33.88	35.53	37.23	38.73	40.23	41.73	43.22
4.0	44.71	46.20	47.68	49.16	50.64	52.12	53.54	54.94	56.34	57.72
5.0	59.09	60.44	61.78	63.11	64.43	65.74	66.81	67.82	68.79	69.70
6.0	70.56	71.37	72.12	72.82	73.47	74.06	74.64	75.16	75.64	76.08
7.0	76.46	76.80	77.09	77.34	77.54	77.69	77.87	78.01	78.12	78.20
8.0	78.25	78.26	78.24	78.19	78.10	77.98	77.81	77.59	77.34	77.06
9.0	76.73	76.37	75.97	75.54	75.06	74.55	74.08	73.58	73.06	72.52
10.0	71.96	71.37	70.75	70.12	69.46	68.77	68.10	67.42	66.71	65.99
11.0	65.26	64.50	63.74	62.95	62.15	61.33	60.59	59.85	59.11	58.38
12.0	57.64	56.91	56.17	55.44	54.71	53.98	53.27	52.57	51.87	51.18
13.0	50.49	49.81	49.13	48.45	47.79	47.12	46.46	45.81	45.16	44.52
14.0	43.88	43.24	42.61	41.99	41.37	40.75	40.17	39.59	39.02	38.45
15.0	37.90	37.36	36.82	36.29	35.78	35.27	34.74	34.22	33.70	33.18
16.0	32.67	32.16	31.66	31.16	30.67	30.17	29.70	29.23	28.76	28.30
17.0	27.85	27.40	26.96	26.52	26.09	25.67	25.26	24.87	24.49	24.11
18.0	23.74	23.39	23.04	22.70	22.37	22.04	21.70	21.36	21.03	20.70
19.0	20.38	20.06	19.74	19.42	19.12	18.81	18.51	18.21	17.92	17.63
20.0	17.34	17.06	16.78	16.51	16.23	15.97	15.71	15.45	15.19	14.94
21.0	14.69	14.45	14.21	13.98	13.75	13.52	13.29	13.06	12.84	12.62
22.c	12.40	12.19	11.98	11.77	11.57	11.36	11.16	10.96	10.76	10.56
23.0	10.36	10.16	9.97	9.78	9.59	9.40	9.22	9.05	8.87	8.70
24.0	8.54	8.37	8.21	8.05	7.89	7.74	7.60	7.46	7.34	7.21
25.0	7.09	6.98	6.86	6.76	6.66	6.56	6.46	6.36	6.27	6.18
26.0	6.09	6.00	5.92	5.83	5.76	5.68	5.60	5.53	5.46	5.38
27.0	5.31	5.25	5.18	5.12	5.06	5.00	4.94	4.88	4.83	4.78
28.0	4.73	4.68	4.63	4.59	4.55	4.51	4.46	4.41	4.36	4.31
29.0	4.26	4.21	4.16	4.11	4.07	4.02	3.96	3.91	3.85	3.79
30.0	3.73	3.68	3.62	3.55	3.49	3.43	3.38	3.32	3.27	3.22
31.0	3.17	3.12	3.08	3.03	2.98	2.94	2.89	2.84	2.79	2.74
32.0	2.69	2.65	2.60	2.55	2.50	2.45	2.41	2.36	2.32	2.28
33.0	2.24	2.20	2.16	2.13	2.09	2.06	2.02	1.98	1.94	1.90
34.0	1.86	1.82	1.78	1.74	1.70	1.67	1.63	1.60	1.57	1.54
35.0	1.51	1.48	1.45	1.42	1.40	1.37	1.35	1.32	1.30	1.28
36.0	1.26	1.24	1.22	1.21	1.19	1.18	1.16	1.14	1.12	1.10
37.0	1.08	1.06	1.04	1.02	1.00	0.98	0.96	0.94	0.92	0.90
38.0	0.88	0.86	0.84	0.82	0.80	0.78	0.76	0.74	0.72	0.71
39.u	0.69	0.67	0.65	0.63	0.61	0.59	0.57	0.55	0.53	0.51

3. A valaha házasok arányának (1000 nőre számítva) standard megoszlásai
0,1 éves időintervallumokra

Стандартные распределения доли лиц, когда либо состоявших в браке, (в расчете на 1000 женщин) в отношении временных интервалов в 0,1 года
Standard schedule of proportions ever-married (per 1000 women) at intervals of 0,1 years

	0.0	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
0.0	0.0	0.04	0.14	0.32	0.58	0.90	1.30	1.77	2.31	2.93
1.0	3.62	4.39	5.23	6.15	7.14	8.20	9.32	10.54	11.87	13.29
2.0	14.83	16.48	18.24	20.12	22.13	24.27	26.54	28.95	31.50	34.19
3.0	37.03	40.02	43.17	46.47	49.94	53.58	57.38	61.33	65.42	69.67
4.0	74.07	78.61	83.31	88.15	93.14	98.28	103.56	108.98	114.55	120.25
5.0	126.09	132.07	138.18	144.42	150.80	157.31	163.93	170.67	177.50	184.42
6.0	191.43	198.53	205.71	212.95	220.27	227.64	235.08	242.57	250.11	257.70
7.0	265.32	272.99	280.68	288.40	296.15	303.91	311.69	319.48	327.29	335.10
8.0	342.93	350.75	358.58	366.40	374.21	382.02	389.81	397.58	405.32	413.04
9.0	420.73	428.39	436.01	443.58	451.11	458.59	466.02	473.41	480.74	488.02
10.0	495.21	502.41	509.51	516.56	523.54	530.45	537.29	544.07	550.77	557.41
11.0	563.97	570.46	576.87	583.21	589.46	595.63	601.73	607.75	613.70	619.57
12.0	625.37	631.10	636.75	642.34	647.81	653.28	658.64	663.93	669.14	674.29
13.0	679.37	684.39	689.33	694.20	699.01	703.76	708.43	713.04	717.59	722.07
14.0	726.49	730.84	735.13	739.35	743.51	747.61	751.66	755.64	759.57	763.44
15.0	767.25	771.01	774.72	778.37	781.97	785.52	789.02	792.46	795.86	799.20
16.0	802.49	805.73	808.91	812.05	815.14	818.18	821.17	824.11	827.01	829.86
17.0	832.66	835.42	838.14	840.81	843.43	846.02	848.56	851.07	853.53	855.96
18.0	858.35	860.70	863.02	865.30	867.55	869.77	871.95	874.10	876.22	878.30
19.0	880.35	882.37	884.36	886.31	888.24	890.13	891.99	893.82	895.63	897.40
20.0	899.15	900.86	902.55	904.21	905.85	907.45	909.03	910.59	912.12	913.62
21.0	915.10	916.55	917.98	919.39	920.77	922.13	923.47	924.79	926.08	927.35
22.0	928.60	929.82	931.03	932.22	933.38	934.52	935.65	936.75	937.83	938.89
23.0	939.94	940.96	941.96	942.95	943.91	944.86	945.79	946.70	947.59	948.47
24.0	949.33	950.17	951.00	951.81	952.60	953.38	954.14	954.89	955.63	956.35
25.0	957.07	957.77	958.45	959.13	959.80	960.46	961.11	961.74	962.37	962.99
26.0	963.60	964.20	964.79	965.38	965.96	966.52	967.09	967.64	968.18	968.72
27.0	969.26	969.78	970.30	970.81	971.32	971.82	972.31	972.80	973.28	973.76
28.0	974.23	974.70	975.16	975.62	976.07	976.52	976.97	977.41	977.84	978.27
29.0	978.70	979.12	979.53	979.94	980.35	980.75	981.15	981.54	981.92	982.30
30.0	982.67	983.04	983.40	983.76	984.11	984.45	984.79	985.12	985.45	985.77
31.0	986.08	986.40	986.70	987.00	987.30	987.60	987.88	988.17	988.45	988.72
32.0	988.99	989.25	989.51	989.76	990.01	990.26	990.50	990.73	990.96	991.19
33.0	991.41	991.63	991.85	992.06	992.27	992.47	992.67	992.87	993.06	993.25
34.0	993.44	993.62	993.79	993.97	994.14	994.30	994.46	994.62	994.78	994.93
35.0	995.08	995.22	995.37	995.51	995.65	995.78	995.91	996.04	996.17	996.30
36.0	996.42	996.55	996.66	996.78	996.90	997.02	997.13	997.24	997.35	997.46
37.0	997.56	997.67	997.77	997.87	997.97	998.06	998.15	998.25	998.34	998.42
38.0	998.51	998.60	998.68	998.76	998.84	998.91	998.99	999.06	999.13	999.20
39.0	999.27	999.33	999.39	999.45	999.51	999.57	999.62	999.67	999.72	999.77

4. A valaha házasságban lévők évek számának (1000 nőre számítva) standard megoszlása 0,1 éves időintervallumokra

Стандартное распределение числа годов, прожитых лицами, когда либо состоявшими в браке, во время брака (в расчете на 1000 женщин) в отношении временных интервалов в 0,1 года
Standard schedule of person-years ever-married (per 1000 women) at intervals of 0,1 years

	0.0	0.1	0.2	0.3	0.4	0.5	0.6	0.7	0.8	0.9
0.0	0.0	0.00	0.01	0.03	0.08	0.15	0.26	0.41	0.62	0.88
1.0	1.20	1.60	2.09	2.65	3.32	4.08	4.96	5.95	7.07	8.33
2.0	9.73	11.30	13.03	14.95	17.06	19.38	21.92	24.69	27.72	31.00
3.0	31.56	38.41	42.57	47.05	51.87	57.04	62.59	68.52	74.86	81.61
4.0	88.80	96.43	104.52	113.09	122.16	131.73	141.82	152.44	163.62	175.36
5.0	187.07	200.58	214.09	228.22	242.98	258.38	274.44	291.17	308.58	326.67
6.0	315.47	364.96	385.17	406.11	427.77	450.16	473.30	497.18	521.81	547.20
7.0	573.35	600.27	627.95	656.40	685.63	715.63	746.40	777.96	810.29	843.41
8.0	877.31	911.99	917.45	933.70	1020.72	1058.53	1097.12	1136.49	1176.63	1217.54
9.0	1259.23	1301.68	1344.90	1388.88	1433.61	1479.09	1525.32	1572.29	1619.99	1668.43
10.0	1717.59	1767.47	1818.06	1869.36	1921.36	1974.06	2027.45	2081.51	2136.25	2191.66
11.0	2247.73	2304.44	2361.81	2419.81	2478.44	2537.69	2597.56	2658.03	2719.10	2780.76
12.0	2843.01	2905.83	2969.22	3033.17	3097.68	3162.73	3228.32	3294.45	3361.10	3428.27
13.0	3495.95	3564.14	3632.82	3702.00	3771.65	3841.79	3912.40	3983.47	4055.00	4126.98
14.0	4199.40	4272.26	4345.56	4419.28	4493.42	4567.98	4642.94	4718.30	4794.05	4870.20
15.0	4946.73	5023.65	5100.93	5178.58	5256.59	5334.97	5413.69	5492.76	5572.17	5651.92
16.0	5732.01	5812.41	5893.14	5974.19	6055.54	6134.21	6219.17	6301.43	6383.99	6466.83
17.0	6549.95	6633.35	6717.03	6800.97	6885.18	6969.65	7054.38	7139.36	7224.58	7310.06
18.0	7395.77	7481.72	7567.90	7654.31	7740.95	7827.82	7914.90	8002.20	8089.71	8177.44
19.0	8265.37	8353.50	8441.83	8530.36	8619.09	8708.00	8797.11	8886.40	8975.87	9065.51
20.0	9155.34	9245.34	9335.50	9425.84	9516.34	9607.00	9697.82	9788.80	9879.94	9971.22
21.0	10062.65	10154.23	10245.96	10337.82	10429.83	10521.95	10614.18	10706.55	10799.04	10891.66
22.0	10984.41	11077.27	11170.26	11263.38	11356.61	11449.96	11543.41	11636.98	11730.65	11824.44
23.0	11918.33	12012.33	12106.42	12200.62	12294.91	12389.31	12483.79	12578.37	12673.03	12767.79
24.0	12862.63	12957.55	13052.55	13147.64	13242.82	13338.06	13433.38	13528.78	13624.26	13719.81
25.0	13815.41	13911.11	14006.88	14102.69	14198.59	14294.56	14390.57	14486.67	14582.83	14679.03
26.0	14775.32	14871.66	14968.06	15064.52	15161.02	15257.62	15354.23	15450.93	15547.67	15644.47
27.0	15741.31	15838.21	15935.17	16032.17	16129.23	16226.33	16323.50	16420.70	16517.95	16615.25
28.0	16712.60	16810.00	16907.43	17004.93	17102.45	17200.05	17297.65	17395.34	17493.04	17590.81
29.0	17688.61	17786.43	17884.33	17982.23	18080.22	18178.22	18276.25	18374.35	18472.45	18570.63
30.0	18668.83	18767.04	18865.34	18963.64	19061.98	19160.38	19258.78	19357.21	19455.71	19554.21
31.0	19652.74	19751.34	19849.94	19948.54	20047.24	20145.94	20244.64	20343.40	20442.20	20541.00
32.0	20639.80	20738.69	20837.59	20936.49	21035.40	21134.40	21233.40	21332.40	21431.40	21530.48
33.0	21629.58	21728.68	21827.78	21926.91	22026.11	22125.31	22224.51	22323.71	22422.94	22522.24
34.0	22621.54	22720.84	22820.14	22919.44	23018.83	23118.23	23217.63	23317.03	23416.43	23515.83
35.0	23615.28	23714.78	23814.28	23913.78	24013.28	24112.78	24212.28	24311.82	24411.42	24511.02
36.0	24610.62	24710.22	24809.82	24909.42	25009.02	25108.62	25208.33	25308.03	25407.73	25507.43
37.0	25607.13	25706.83	25806.53	25906.23	26005.93	26105.70	26205.50	26305.30	26405.10	26504.90
38.0	26604.70	26704.50	26804.30	26904.10	27003.90	27103.70	27203.50	27303.38	27403.28	27503.18
39.0	27603.08	27702.98	27802.88	27902.78	28002.68	28102.58	28202.48	28302.38	28402.28	28502.18

belül, amelyek ilyen konformitást mutatnak. A házasságkötés kockázata úgy definiálható, mint az első házasságok aránya az első házasságkötésre számba jövő személyek (tehát még nőtlenek vagy hajadonok) minden életkorában.

Nyilvánvaló, hogy azok a kohorszok, amelyek első házasságkötéseinek gyakorisága a közös sémát követi (a megfelelő korú összes, és nemcsak a hajadon nőkhöz viszonyítva), csak abban az esetben mutatnák a házasságkötés (fent definiált) kockázatának egy közös jellegzetességét, ha a különböző kohorszokban az életkor előrehaladásával a hajadonok aránya azonos (amikor az első házasságkötés gyakorisága a zéróhoz közeledik). Ilyen esetben azonban valószínűleg nincs. Taiwanban a II. világháború előtt az első házasságkötés csaknem általános volt (50 éves korban több mint 99% már valaha házas volt), és a századforduló Svédországában jelentős rész (kb. 25%) maradt hajadon. Ezért az első házasságkötési gyakoriságok közös sémája a hajadon maradtak különböző arányaival kombinálva a házasságkötés kockázatának jelentősen eltérő típusait vonja maga után, különösen idősödő házasságkötési kor esetén. Az első házasságkötések arányát rendszerint a hajadonokhoz viszonyított kockázat formájában számítják és közlik. Úgy gondolom, hogy ez a gyakorlat akadályozta meg a nupcialitás közös sémájának korábbi megfigyelését.⁴

Valóban zavaró, hogy a hajadon maradó nők nagy „tartalékainak” jelenléte Svédországban nem okoz jelentős eltérést az első házasságkötési gyakoriságok alakulásában a taiwanéhoz viszonyítva. Olyan ez, mintha a hajadon maradók már születésükkor jogosulatlanságra lettek volna ítélve és a többiek viselkedését — akiknek sorsa a házasság — nem befolyásolta ezek létezése.

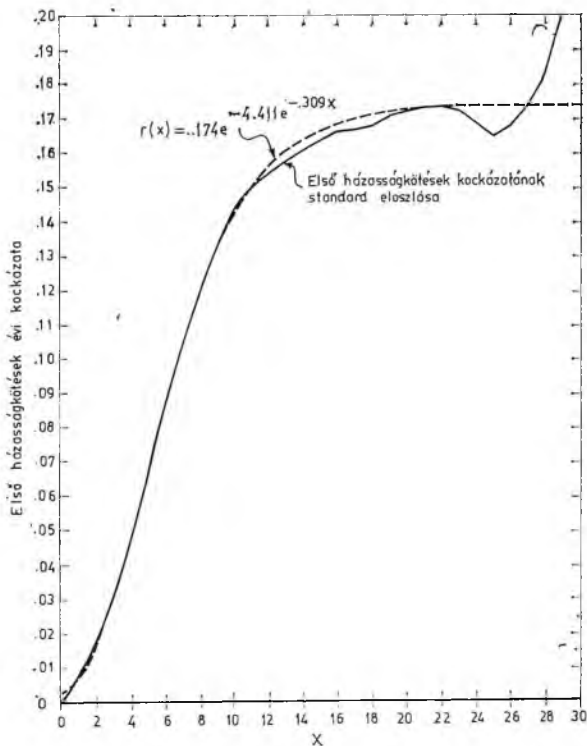
Ha egy kohorszot a fentiek szerint két csoportra osztanánk, egyikbe azokat, akik mindannyian férjhez mennek (ha megérik a házasságkötési kort), a másikba azokat, akik közül senki sem megy férjhez — az első csoport házasságkötési kockázata egy standard sémát követne, amit úgy lehet definiálni, mint az egyes korévekhez tartozó standard első házasságkötési gyakoriság és a hajadonok standard arányának hányadosa, vagy egynek és a valaha házasok standard arányának különbsége. (A táblák szerint a standard megoszlások azt mutatják, hogy a valaha házasok aránya 1,0-hez tart, amint az első házasságkötési gyakoriság tart zéróhoz.) Eszerint a 2. táblán szereplő minden korbéli standard első házasságkötési gyakoriság és egy mínusz a 3. tábla valaha házas aránya értékének hányadosa úgy tekinthető, mint az illelő korhoz tartozó és a „házasságra született” hajadonokra vonatkozó standard házasságkötési kockázat. Az így számított értékeket a IX. ábra szemlélteti. Megjegyzendő, hogy a házasságkötési kockázat monoton növekszik a legkorábbi házasságkötési kor utáni első 22 évben és úgy tűnik, hogy 14-től 22-ig egy vízszintes aszimptotához tart, de ezután további szabálytalan emelkedést követ. A számított standard első házasságkötési gyakoriságok 22 éven túl azonban kétes értékűek, mert a) a későbbi házasságkötési kockázat igen érzékeny az első házasságkötési gyakoriság kumulált értékének hibáira; a hajadonon maradtak aránya 22 évvel az orígó után a standard megoszlásban

⁴ Gösta Carlsson másoktól függetlenül észrevette, hogy az első házasságkötési gyakoriságok Svédországban „a csücsértékeken túl” a valaha is házasságra lépők között a házasságkötés konstans kockázatát vonják maguk után. Carlsson, Gösta "Marriage rates as social indicators". The Scandinavian Demographic Society. The Second Scandinavian Demographic Symposium. Stockholm, 1970. 49—64. p. c. kiadványban.

mindössze 0,071 és csupán 0,026 28 év után; és *b*) mert a standard megoszlásoknál az első házasságkötési gyakoriságok a magasabb életkorokban a keresztmetszeti adatok bizonyos mértékig önkényes korrekcióival lettek számolva. A standard házasságkötési kockázat tehát úgy jellemezhető, hogy a legkorábbi házasságkötési kortól zérusról egyenletesen emelkedik, amíg megközelítően konstans maximális értéket ér el, amikor a valaha férjhez menők kohorszához tartozók legnagyobb része már házasságot kötött. A házasságkötési kockázat közel van a konstans maximumhoz kb. a házasságkötések 14. éve után a standard skálán, míg magasabb életkorokban értéke már bizonytalan.

Némi numerikus számolás megmutatta, hogy a standard házasságkötési kockázat valóban nagyon szorosan megközelíthető a következő kettős exponenciális görbével:

$$r_s(x) = 0,174e^{-4,411e^{-0,309x}}$$

IX. Az első házasságkötések standardizált kockázata az 1965—1969. évi svéd adatok alapján és az illesztett kettős exponenciális

Стандартизированный риск первых бракосочетаний на основе шведских данных 1965—1969 гг. и приспособленная двойная экспоненциальная

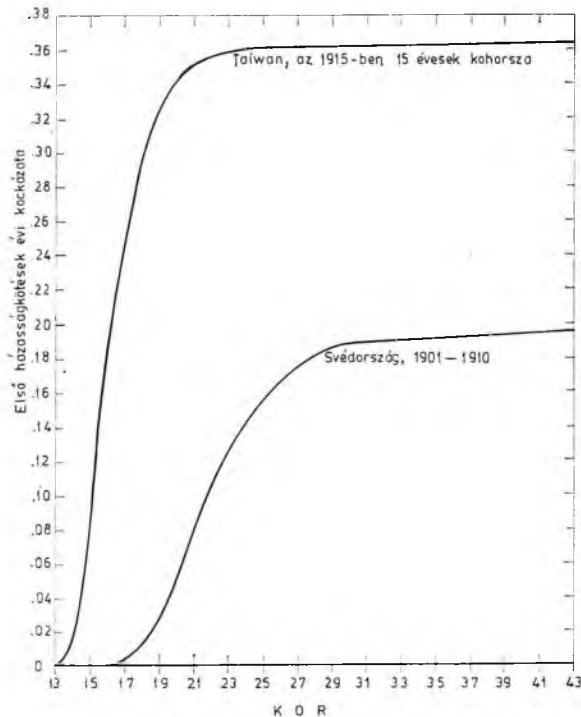
Standard risk of first marriage derived from Swedish data 1965—1969, and fitted by double exponential

E függvény illeszkedése a korrigált svéd adatokból számított standard értékekhez a IX. ábrán látható. Olyan kohorszra, amelyben a házasságkötések az a_0 korban kezdődnek és amelyre a házasság időskáláját k tényezővel zsugorítottuk, a valaha is férjhez menők házasságkötési kockázata a következő:

$$r(a) = (0,174/k)e^{-4,411e^{-(0,309/k)(a-a_0)}}$$

Ha a nupcialitás egy rövid időszakra korlátozódik, az első házasságkötés kockázata gyorsabban emelkedik egy magasabb értékig. A X. ábra a kettős exponenciálissal számított első házasságkötési kockázatokat szemléltet Taiwanra (az 1915-ben 15 éves kohorsz) és Svédországra (1901–1910) vonatkozóan. Az a_0 és k értékei: 13,2 és 0,48, illetve 16,5 és 0,89.

Bármely kohorsz első házasságkötési kockázatának számításánál a következőket kell figyelembe venni: 1. Vannak szokások, melyek hatékonyan megakadályozzák a törvényes, vallás vagy szokás által meghatározott minimális házasságkötési kor előtti első házasságkötéseket. 2. A kohorsz egy bizonyos része nem szerepel a házasulandók körében olyan tényezők hatására,

X. Két népesség első házasságkötési kockázata
(kettős exponenciálissal közelítve)

Риск первых бракосочетаний двух населений
(при приближении с помощью двойной экспоненциальной)
Risk of first marriage for two populations,
(fitted by double exponentials)

mint pl. a kohorsz házasságkötésének időpontjabeli relatív férfi—nő arány; a házasságkötésre vonatkozó korlátozások, amilyen lehet a hozomány igény is, vagy nőtlenségi hagyományok. 3. A kohorsz házasságra lépő része olyan házasságkötési kockázatnak van kitéve, amelynek értéke egy, a hagyományok által meghatározott minimális házasságkötési kornak megfelelő „nullától” a maximális kockázatig növekszik egészen addig, míg a kohorsz utolsó tagjai is férjhez mennek. 4. Minél gyorsabb a házasságkötési kockázat növekedése, annál nagyobb a maximális kockázat. A görbét a fent bemutatott kettős exponenciális szolgáztatja.

Taiwanban a II. világháború előtti nupcialitást a korai kezdés, gyors emelkedés egy magas maximális házasságkötési kockázatig és csaknem 100%-os házasodás jellemezte. Svédországban az I. világháború előtti nupcialitást későbbi kezdés, a házasságkötési kockázat fokozatos emelkedése egy mérsékelt maximumig, és távolról sem teljes házasodás jellemzi. A házasságkötési kockázat gyors növekedése és a magas maximális kockázat közötti kapcsolat hasonlóság tekintetében jellemző a standard sémára; a gyors emelkedéssel és a magas maximummal együttjáró korai kezdet és nagyarányú házasodás tendenciája gyakori, de nem általános az általunk vizsgált esetekben.

Az első házasságkötések alakulásában mutalkozó hasonlóság jelentősége

Ebben a tanulmányban megkísérlem felvázolni azokat a következtetéseket és gyakorlati alkalmazásokat, amelyek az első házasságkötési gyakoriság nagyon különböző körülmények között is hasonló alakulásával járnak. E gondolatok további kiterjesztésével szerző és az Office of Population Researchben dolgozó kollégái további publikációi foglalkoznak majd.

Női népességek rekonstrukciója kor és családi állapot szerint

Az első házasságkötési gyakoriságok (és ebből következően a valaha házasok arányai) standard formájának létezése azt jelenti, hogy valamely kohorsz első házasságkötési tapasztalata három szám (paraméter) segítségével jellemezhető: a görbe kezdő pontja (a_0 — közelítően az a legfiatalabb kor, amikor nagyobb számú első házasságkötés történik), a valaha házasok (C) aránya, amikor az első házasságkötések gyakorlatilag megszűnnek, és a (hosszabb-rövidebb) időskála, amely szerint a nupcialitás történik. Az időskála úgy fejezhető ki, mint a „standard” görbe időskálájának k -szorosa, ahol k a kívánt harmadik paraméter. (Ha a standard görbe origója és modusa közötti időtartam x év, akkor egy másik görbére ez az időtartam kx). Mivel csupán három paramétert kell meghatározni, az első házasságkötési gyakoriságok és a valaha házasok arányának becslése bármely kívánt korintervallumra néha csak igen tág kategóriákba sorolt adatok alapján történhet. Például olyan népességi adatokból, amelyek csak kor szerint (de nem családi állapot szerint), vagy csak családi állapot szerint (de nem kor szerint) vannak feldolgozva, továbbá hasonlóan bontott halálozási adatokból becsülhető a valaha házasok kor szerinti aránya. (Ilyen korlátozott adatok vannak Svédországra 1870-et megelőzően.)

Etienne van de Walle messzememenően felhasználta a standard nupcialitási megoszlásokat Franciaország 96 megyéje női népességének rekonstruálásánál 1831-től 1901-ig. Az 1851 utáni becslésekhez már kor szerinti házasságkötési adatokat is felhasznált a szükséges paraméterek becsléséhez; a korábbi évekre vonatkozóan azonban csak nyersebb adatokra támaszkodhatott.⁵

*Kohorszok jövőbeni házasságkötéseinek becslése,
melyekben az első házasságkötések már elkezdődtek*

Olyan időpontban, amikor egy kohorsz már elérte végső valaha házas arányának 60 vagy magasabb százalékát — tehát éppen túljutott a házassági mozgalom modális évein — a még várható első házasságkötések előre becsülhetők a három paraméter meghatározásával az adott időpontig nyert házasságkötési tapasztalatok alapján oly módon, hogy e paraméterek által jellemzett standard megoszlást a még várható házasságkötésekre alkalmazzuk. Az egymásra következő kohorszokra számított paraméterek alakulása módot nyújt a nupcialitás trendjeinek racionális megállapítására (és extrapolálására).

A nupcialitás és a termékenység kor szerinti alakulása

Bármely népesség korszpecifikus termékenysége két összetevőre bontható, amelyek: a házastársi kapcsolatban élő nők aránya az egyes életkorokban, és a házastársi kapcsolatban élő nők termékenysége az egyes életkorokban. Így $f(a) = C(a) \cdot m(a)$, ahol $f(a)$ az a korban szülő nők aránya, $C(a)$ az a korú nők közül a házastársi kötelékben élők aránya, és $m(a)$ a házastársi kapcsolatban élő és a korban szülő nők aránya. Egy sor népességben a termékeny házastársi együttélés majdnem kizárólag a házas nőkre korlátozódik. Ilyen népességeknél $C(a)$ teljesen azonos a jelenleg házasok arányával; és $m(a)$ a házas termékenységgel. $C(a)$ viszont a valaha házasok aránya mínusz a jelenleg özvegyek vagy elváltak aránya. Az özvegyek és elváltak aránya rendszerint 30 éves korig igen alacsony; az elváltak aránya egy kohorszban rendszerint lineárisan emelkedik kb. 20-tól 50 éves korig; egy kohorsz özvegyeinek arányát 50 éves korig durván az özvegyülés standard görbéjének alkalmas többszörösével lehet közelíteni. A legfontosabb tényező, ami $C(a)$ értékeiben 50 év alatt különböző kohorszokban és különböző időpontokban eltéréseket okozhat, rendszerint a valaha házasok arányának kormegoszlása.

A házas termékenység kor szerinti alakulása (20 éves kor fölött; a 20 év alatti házas termékenységet rendszerint erősen befolyásolja a házassághoz vezető házasság előtti fogamzások gyakorisága) egy erősen tipikus sémát követ, amit *Louis Henry* „természetes termékenységnek” nevez olyan népességekben, amelyekben nincs tudatos születésszabályozás.⁶ Azt találtam, hogy a házas termékenység eltávolodása a természetes termékenységtől tipikus

⁵ A francia népszámlálások valójában már 1851-től kezdődően közöltek kor és családi állapot szerinti táblákat, de bizonyos évek adatai szabálytalan és jelentős hibákat tartalmaznak, úgyhogy további rekonstrukcióra van szükség használható adatok kidolgozásához.

⁶ *Henry, Louis*: Some data on natural fertility. *Eugenics Quarterly*. Vol. 8. 1961. 81—91. p.

kormegoszlást mutat, mely a következőképpen vázolható: Legyen $n(a)$ a „természetes” termékenység (20 éves kor fölött), és $m(a)$ a házasság termékenység. Ha valamely $v(a)$ függvény az önkéntes termékenységszabályozás hatásának tipikus kor szerinti alakulását fejezi ki, akkor $m(a) = M \cdot n(a) e^{m \cdot v(a)}$. M a házasság termékenység aránya valamely fiatal korban (mondjuk a 20–24 évesek korcsoportjában) a természetes termékenységet reprezentáló séma megfelelő korbeli termékenységhez viszonyítva, m pedig az a tényező, amely megmutatja, hogy $m(a)$ milyen mértékben tér el a természetes termékenység sémájától. Ha $n(a)$ -t úgy tekintjük, mint a hutteriták 1921–1930 időszakban megfigyelt házasság termékenységét, amely az egyik legmagasabb megbízhatóan regisztrált házasság termékenységi eloszlás, akkor $v(a)$ értékei a következők:

Kor	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
$v(a)$	0,000	−0,252	−0,623	−1,094	−1,519	−2,437

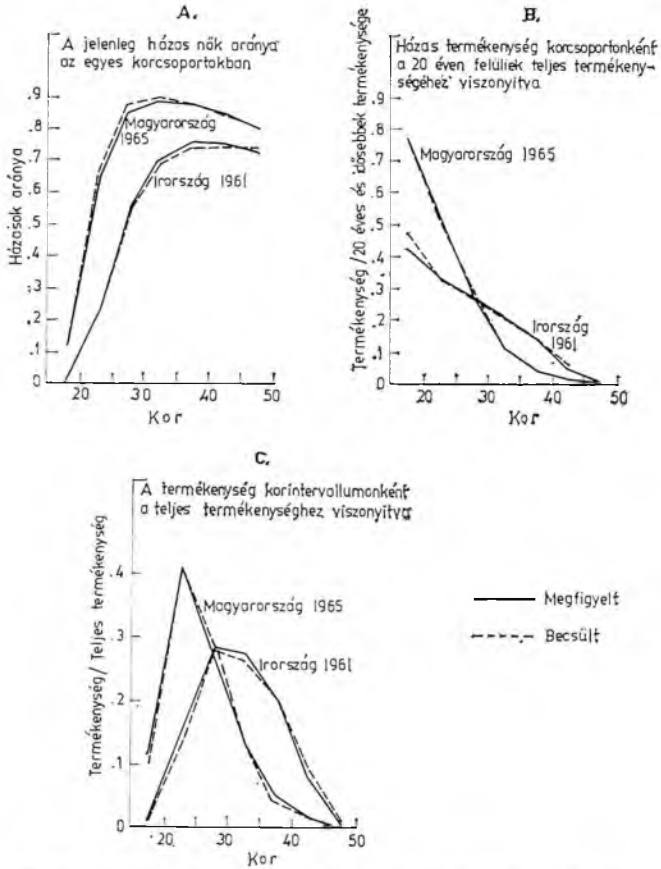
$v(a)$ számítása egy előzetes számításorozatot tett szükségessé, amelyben M értékét egyenlővé tettük az adott népesség 20–24 éves kori házasság termékenységének a hutteritákéhoz viszonyított arányával és m -et 1,0-del. Azután kiszámítottuk a $v(a)$ értékeinek egy speciális, mondjuk $v_i(a)$ halmazát mind a 43 termékenységmegoszlásra, melyeket az ENSZ Demográfiai Évkönyvének 1965. évi kiadásából választottunk ki. Azokat a megoszlásokat, amelyek megbízhatósága gyanús volt, elhagytuk. A fenti táblázatban $v(a)$ értéke az egyes korcsoportokra a 43 $v_i(a)$ érték számtani középértéke. A legtöbb népességre vonatkozóan m egy konstans értéke kielégítő közelítést ad $m(a)$ függvényre az $M \cdot n(a) e^{m \cdot v(a)}$ kifejezésben.

Az $m(a) = M \cdot n(a) e^{m \cdot v(a)}$ közelítés a házasság termékenységet két paraméter segítségével fejezi ki: M a 20–24 évesek termékenységének a hutteritákéhoz viszonyított aránya, és m annak mértéke, hogy a termékenységszabályozás milyen szisztematikus eltérést eredményez a természetes termékenység kor szerinti alakulásától.

Ha m nulla, akkor az eredő megoszlás egyszerűen a „természetes” termékenység konstans többszöröse minden életkorban; ha $m = 1$, akkor az eloszlás olyan mértékben tér el a természetes termékenységtől, mint a 43 eloszlás eltéréseinek átlaga az 1960-as évek elején; ha m értéke nagyon magas, akkor az eloszlásban a kor előrehaladásával a termékenységnek a hutterita eloszláshoz viszonyított aránya gyorsan csökken. Csak a második (m) paraméter befolyásolja a termékenység korstruktúráját; az első (M) csak a termékenység szintjének meghatározásában segít.

Ha a nem házasság termékenysége statisztikailag elhanyagolható, akkor a termékenység kormegoszlása lényegében attól függ, hogyan változnak a korral a házasság arányai, valamint egy paramétertől, amely kifejezi, hogy milyen mértékben tér el a házasság termékenység a természetes termékenység korszámától. A nupcialitás legfontosabb hatása a termékenységeloszlás emelkedő ágán mutatkozik — a döntő tényezők pedig a házasságkötési kor kezdete (a_0), és a házasságkötések koncentrálódása (k). Az eloszlás leszálló ágát m uralja, vagyis a házasság termékenység eltéréseinek mértéke a „természetes” termékenység korstruktúrájától. E domináns hatásokat az özvegyülés és válás

változásai módosítják, továbbá az a tény, hogy $M \cdot n(a) e^{m \cdot v(a)}$ nem reprezentálja pontosan a házasság termékenységét. Ezek a módosítások azonban rendszerint nem jelentősek.

XI. Korspecifikus termékenység és összetevőinek (a házasok aránya és a házasság termékenység) becslése, Magyarország: 1965 és Írország: 1961*

Возрастнoспецифическая фертильность и оценка ее составных элементов (доли лиц, состоящих в браке, и брачной фертильности), Венгрия — 1965 и Ирландия — 1961

Estimation of age-specific fertility and its components (proportion married and marital fertility), Hungary, 1965 and Ireland, 1961

*Források: Magyarországra, Központi Statisztikai Hivatal, Demográfiai Évkönyv, 1965; Írországra, UN Demográfiai Évkönyv 1963 és 1965.

Megjegyzések: A XI/A ábrán a házasok arányának becslése a k , a_0 és C paraméterek meghatározásán, valamint az özvegyek és elváltak becslésén — amit az 1896. évi francia özvegyek és elváltak arányok megoszlásának konstans-szorosaként nyerünk — alapul. A konstans az adott népességben a 40—44 éves korúak között az özvegyek és elváltak aránya a megfelelő francia arányokkal osztva,

Magyarország, 1965:

$k = 0,469$, $a_0 = 15,75$, $C = 0,9355$, a 40—44 éves korú özvegyek és elváltak aránya = 0,091

Írország, 1961:

$k = 0,754$, $a_0 = 17,16$, $C = 0,7822$, a 40—44 éves korú özvegyek és elváltak aránya = 0,034

A XI/B ábrán a házasság termékenység becslése az $m(a) = M \cdot n(a) \cdot e^{m \cdot v(a)}$ összefüggésén alapul, ahol $v(a)$ értékei a szövegben találhatóak, $m(a)$ a hutteriták házasság termékenységére (0,550; 0,502; 0,447;

A XI. ábra két népesség korszpecifikus termékenységét mutatja olyan eloszlásokkal együtt, melyeket annak feltételezésével illesztettünk, hogy 1. az első házasságkötések a standard sémát követik, 2. az özvegyülés és válások arányai 50 éves korig egyetlen görbe egyszerű többszöröseiként foghatók fel, 3. a házas termékenységet $M \cdot n(a) e^{m \cdot v(a)}$ írja le és 4. a nem házas termékenység elhanyagolható. Az egyik eloszlás (Magyarország, 1965) a korai házasságkötés és nagyfokú születésszabályozás kombinált illusztrálja; a másik (Írország, 1961) a késői házasságkötés és a természetes termékenységtől alig eltérő termékenység kombinációját. A szisztematikus becslések igen kielégítően reprodukálják az eloszlások tényleges különbségeit.⁷

ВОЗРАСТНАЯ ДИНАМИКА БРАКОСОЧЕТАНИЙ

Резюме

В случае различных населений, живущих в весьма различных социальных условиях (от населений, в случае которых первое бракосочетание имеет место в более раннем возрасте и является почти универсальным, до населений, в случае которых первое бракосочетание имеет место, в среднем позже и значительные части населения не заключают брака), имеется общая кривая, описывающая в первую очередь частоту бракосочетаний в функции возраста для женщин различных когорт. Различные модели брачности приспособлены к общему сроку выделением общего возраста, служащего в качестве источника стандартной кривой частот первых бракосочетаний с правильно подобранными горизонтальными и вертикальными масштабами кривой. Вертикальный масштаб подобран так, чтобы доля лиц, когда-либо состоявших в браке в поздних возрастах равнялась 1,0, в то время как горизонтальный масштаб подобран так, чтобы среднее повышение различных кривых было приблизительно одинаковым. Преобладание стандартной формы частоты первых бракосочетаний предполагает, что доля лиц, когда-либо состоявших в браке, в любой когорте различных населений тоже увеличивается по стандартной кривой в зависимости от выбора системы координат. Простое математическое уравнение (двойная экспоненциальная функция, кривая которой изображена на рисунке 9), соответствует вероятности первого бракосочетания (среди женщин, когда-либо состоявших в браке). Материал занимается некоторыми вопросами единой модели брачности (включая возможно развивающуюся возрастную модель фертильности) в случае различных населений, в первую очередь в случае населения Венгрии (в 1965 г.) и Ирландии (в 1961 г.).

0,446; 0,222; 0,061, a 20—24 éves évtől a 45—49 éves korcsoportig), M a 20—24 éves korcsoport termékenységének a megfelelő hutterita termékenységhez viszonyított aránya, m pedig a házas termékenység csökkenésének meredekségét meghatározó tényező (a szabályozás mértéke), vagy precízebben, a kifejezés menete módosulásának foka, m mértéke azon értékek átlaga, amelyeket a 30—34 éves és 35—39 éves korcsoportokban megfigyelt $m(a)$ nyújtana. A 15—19 éves házas termékenység a 20—24 éves házas termékenység 1,49-szerese, azon európai országokra vonatkozó középértéke, amelyeket az ENSZ 1965. évi demográfiai évkönyvének 25. táblája tartalmaz. Magyarországra (1965) $m = 1,97$; Írországra (1961) $m = 0,465$. Az illegitim születéseknek a korszpecifikus termékenységre gyakorolt hatását elhanyagoltuk.

⁷ A. J. Coale tanulmányához kapcsolódó Függelék részletesen foglalkozik az első házasságkötési gyakoriságok standard megoszlásainak illesztésével az empirikus adatokhoz, az orígó, valamint a függőleges és vízszintes skálák meghatározásának módszerével. Foglalkozik továbbá a nupcialitás standard táblákra alapuló becslésével, amikor az a_0 , k és C paraméterek ismertek, valamint a paraméterek meghatározásának módszerével. A Függeléklet lásd a *Population Studies*-ban közölt tanulmányban.

AGE PATTERNS OF MARRIAGE

Summary

In different populations under widely different social conditions (from populations where first marriage occurs earlier and is more nearly universal to populations with higher average age at first marriage and with substantial fractions remaining unmarried) there is a common curve which describes first — marriage frequencies as a function of age for different cohorts of women. The different patterns of human nuptiality are fitted to the common schedule by selection of a common age that serves as origin for the standard curve of first-marriage frequencies, with appropriately chosen horizontal and vertical scales for the curve. The vertical scale is chosen in such a way that makes the proportion ever-married at advanced ages equal to 1.0, while the horizontal scale is chosen so that the average rate of rise for the different curves is about the same. The prevalence of a standard form for the first marriage frequency implies that the proportion ever-married in any cohort of different populations also rises along a standard curve, subject to the choice of the system of coordinates. A simple mathematical expression (a double exponential function the curve of which is shown by Figure 9.) is found to fit the risk of first marriage (among those women who ever marry). The paper discusses some of the implications of the uniform schedule of nuptiality (including the eventually developing age-pattern of fertility) in different populations, most notable in the populations of Hungary (1965) and Ireland (1961).

A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK NÉPESSÉGÉNEK NÖVEKEDÉSI TENDENCIÁI*

D. I. VALENTEJ

A világnépesség gyorsuló növekedése és a népességszám gyors változása most magára irányítja az általános figyelmet. A népesedés problémáival nagyszámú tudományos tanulmány, tudományos konferencia és kongresszus foglalkozik. A tudósok látóhatárán vannak: a természetes népmozgalom ütemének összehasonlító elemzése; a gazdasági fejlődés demográfiai aspektusai és ezen belül a népesség és az élelmezés növekedése dinamikájának az aránya; a jelenlegi demográfiai helyzet másodlagos gazdasági, demográfiai, erkölcsi, etnikai, szociál-higiéniai és genetikai következményei; a népesedéspolitika helye és szerepe a mai társadalom életében; a jövőre vonatkozó demográfiai kilátások.

A népesség növekedésének üteme különböző a világ egyes körzeteiben. A népesség évi szaporodásának több mint $\frac{3}{4}$ -e a fejlődő országokra esik, amelyekben 1969 elején a föld össznépességének kb. 47%-a élt. A népesség növekedésének leggyorsabb üteme Latin-Amerika és Ázsia országaiban tapasztalható. Míg 1920-ban a latin-amerikai országok népessége 91 millió főt tett ki, addig 1968-ban már 267 millió volt, azaz 45 év alatt a kontinens népessége majdnem háromszorosára nőtt.¹ 1963—1968 folyamán a népesség növekedésének üteme a kontinensen átlagosan évi 2,9%, ami azt jelenti, hogy a népesség száma kb. 23 év alatt megkétszereződik. Ugyanezen időszak alatt Ázsia (külföldi) országainak népessége évente átlagosan 2%-kal nőtt, aminek következményeképpen a népesség száma 35 év alatt kétszereződik meg. Míg a népesség növekedési üteme Kelet-Ázsia országaiban viszonylag alacsony (évi 1,5%), addig Dél-Ázsia országaiban igen magas (2,5%).²

A népességnövekedési ütem precedens nélküli emelkedésének fő oka a fejlődő országokban a halálozásnak a fertőző megbetegedések ellen folytatott sikeres harc eredményeképpen bekövetkezett gyors csökkenése. Míg Nyugat-Európa országai erre gyakorlatilag ráfordították az egész 19. századot, addig az olyan olcsó, egyszerű és ugyanakkor magas hatékonyságú készítményeknek a széles orvosi gyakorlatba történt bevezetésével, mint az antibiotikumok és az új vakcinák, a fejlődő országok ezt a szakaszt 10—15 év alatt tet-

* A cikk eredeti címe: Tendencii rozlta naszelenija razvivajuscisihszja sztran. *Ékonomiczeszkije Nauki*, 1971, évi 3. sz. 67—75. p.

¹ Lásd: Demographic Yearbook. New York, 1969. 83. p.

² Uo.

ték meg. Ugyanakkor ezekben az országokban a sokgyermekes hagyományok rendkívül erősek, a termékenység színvonala igen magas marad, gyakran közel esik a szervezet fiziológiai lehetőségeihez. E két tényező is kiváltója volt az oly jelentősen magas népességnövekedési ütemnek a fejlődő országokban. 1966-ban a világnépesség szaporulatát kitevő 65 millió főből több mint 55 millió fő Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országaira esik.³

A népesség kor szerinti összetételét a fejlődő országokban az jellemzi, hogy az ún. korpíramis az alapjánál igen széles. Ezekben az országokban nagy azoknak a személyeknek aránya, akik mint fogyasztók jelentkeznek (gyermek, a még nem munkaképes korú fiatalok és kismértékben az öregek) és nem termelnek. A demográfusok számításai szerint a gazdaságilag kevésbé fejlett országokban a 15 évesnél fiatalabb személyek aránya a népességnek több mint 40%-a.

A felhalmozás alacsony normája a fejlődő országokban fékezi a gazdaság technikai rekonstrukcióját, a termelékenység emelkedését, a nemzeti jövedelem növekedését. A felhalmozás problémája rendkívül bonyolult, egyebek mellett fokozódik a népességben a nem munkaképes korú személyek viszonylag nagy aránya miatt is.

Jóllehet a „harmadik világ” gazdasági fejlődésének üteme valamivel magasabb, mint az iparilag fejlett tőkés országok növekedésének üteme, de nem annyival nagyobb, hogy ki tudná egyenlíteni a különbséget a népességnövekedés üteméhez képest. Ennek következtében az egy főre jutó nemzeti jövedelem termelésének színvonalában az imperialista és a fejlődő országok között fennálló szakadék nemcsak hogy nem csökken, hanem ellenkezőleg, növekszik. A második világháború előtt e mutatószám tekintetében a gazdasági szempontból gyengén fejlett országok a fejlett tőkés országoktól 8-szorosan, jelenleg 12-szeresen maradtak, illetve maradnak el; 2000-re, ha a jelenlegi tendencia fennmarad, 18-szorosan fognak elmaradni.⁴ Természetesen az egy főre jutó nemzeti jövedelmet emelni jelentősen könnyebb lenne a népesség mérsékelt növekedése és kedvezőbb összetétele esetén.

A fejlődő országok többsége széles tömegeinek további elnyomódását, ami az ott uralkodó termelési viszonyok következménye, most a népesség növekedésének a gazdaság lassú fejlődése mellett bekövetkező gyorsulásával összefüggésben kell megvizsgálni, mert a népesedés vizsgált problémájának élesedése nem segíti a gazdaságilag gyengén fejlett országok ipari növekedését, következképpen az ipari proletariátus kialakulását.

Természetesen a népességnövekedés magas ütemének vannak bizonyos pozitív oldalai is, például ebben az esetben elméletileg növekedhet a fogyasztói kereslet, csökkenhetnek az egy főre jutó átlagos infrastruktúra kiadások. De a fogyasztói keresletnek milyen növekedéséről lehet itt szó, amikor a fejlődő országok népességének jövedelmei oly kicsinyek, sok ember nagyjában fél naturálgazdaságban él? Elvileg ugyanezt lehet elmondani az infrastruktúra kiadások tekintetében is. Az ázsiai, afrikai, latin-amerikai országok abszolút többsége gazdasági fejlődésének üteme aligha tart lépést a népesség fejlődésének ütemével. 1952-től 1965-ig az élelmiszer-termelés például Afrikában

³ Uo.

⁴ Lásd *Mirovaja Ékonomika i Mezdunarodnye Otnosenija*. 1968. évi 3. sz. 64. p.

évente átlagosan 2,2%-kal növekedett, a népesség viszont 2,6%-kal. Ennek következtében az egy főre jutó átlagos élelmiszer-termelés évente 0,4%-kal csökkent.⁵

A népesség számának gyors növekedése és erős változása a világ gazdaságilag gyengén fejlett országaiban gazdaságuk növekedésének nem gyors üteme mellett kétségtelenül az előttünk álló legfontosabb problémák közé tartozik. E probléma megoldásától nagymértékben függ a „harmadik világ” országainak haladása, mely országok gazdasági elmaradottságuk felszámolásának útját keresik.

A kiutat a létrejött helyzetből mindenekelőtt az ipari és mezőgazdasági termelés fellendülésében kell keresni. Ez a fellendülés lehetetlen a társadalmi összetételben fennálló akadályok elhárítása, a belföldi monopóliumok uralkodásának és az imperialista hatalmaktól való függőségnek felszámolása, a gyakorlati gazdasági rendszernek az ország iparosítása által történő összetörése, a radikális agrárreformok, a kiterjedt belső piac létrehozása, a nemzeti káderek kiképzése, a valamennyi országgal az igazi egyenjogúság és a kölcsönös előnyök alapelvein létrehozott széles körű gazdasági együttműködés és egymás belügyeibe való be nem avatkozás nélkül.

Nem kétséges, hogy számos gazdaságilag kevésbé fejlett országban, ahol a termelés jelenleg nincs abban az állapotban, hogy foglalkoztatni tudja a „felesleges” munkáskezeket, a népesség mai gyors növekedési üteme ez idő szert kilépett a gazdasági célszerűség kereteiből, a termelő erők fejlődésének és az életszínvonal emelkedésének bizonyos mértékben fékjavé vált.⁶ A népesség gyors növekedése az adott viszonyok között fokozza a foglalkoztatottság problémáját, korlátozza a mezőgazdasági és ipari beruházások lehetőségeit, súlyosbítja a népesség képzettségi és kulturális szintje emelésének és az írni-olvasni nem tudás felszámolásának feladatát.

A mondottak nem a fejlődő országok lokális problémája. A termelés növekedési ütemének és a népesség növekedésének egyensúlyban tartása a fejlődő országokban, számos fejlődő ország átalakulása élelmiszer-szállítóból importórré, ellentétben van a gazdaságilag fejlett tőkés országok érdekeivel.

A polgári tudósok nem gondolnak a fejlődő országok népesedési problémáinak megoldására azon szerep fenntartása nélkül, amelyet ezek a tőkés gazdaság rendszerében játszanak, a gazdaságilag fejlett európai és amerikai országok élelmiszer- és nyersanyagszállítója szerepének fenntartása nélkül.

A népesség fejlődése szervesen összefügg a társadalmi viszonyoknak, a termelőerők fejlettségi szintjének változásaival. A népesség fejlődésén nemcsak a népesség mennyiségi, hanem minőségi változását is értik, amit azok a folyamatok idéznek elő, amelyek a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődése következtében jönnek létre. A népesség számos gazdasági, politikai, kulturális, nemzeti és családi viszonylattal és belső összefüggéssel rendelkező bonyolult sokaságot alkot.

A népesedés problémái a társadalmi-gazdasági viszonyok változásának hatására jönnek létre. A népesedés jelenlegi problémáinak elemzése feltételezi minden egyes esetben a kölcsönös kapcsolatban álló társadalmi-gazdasági, politikai, kulturális, jogi, társadalompszichológiai jellegű és vallási tényezők

⁵ Lásd: *The State of Food and Agriculture*. Róma. 1965. 16. p.

⁶ Lásd: *Kommunist*. 1968. évi 11. sz. 110. p.

mindenoldalú vizsgálatát abból a célból, hogy megállapítsuk azt a befolyást, amelyet ezek a tényezők a demográfiai jellemzők változására gyakorolnak. A demográfiai törvényszerűségek társadalmi-gazdasági feltételezettségének elismerése egyáltalán nem zárja ki a természeti tényezők részéről a népesedési folyamatokra gyakorolt befolyás számbavételének szükségességét.

A fejlődő országok fontos feladata a jelenlegi szakaszban fokozni a gazdasági fejlődés ütemét és törekedni a társadalmi haladásra. Ez lehetővé teszi, hogy kolosszális gazdasági tartalékokat szabadítsanak fel, hatékonyan használják ki országaik óriási energia-, ásványi nyersanyag- és élelmiszer-tartalékait.

Elegendő lesz-e az élelmiszer-termelés terjedelmének megkétszerezése a népesség 2000-re való megkétszereződése mellett? Nem, nem lesz elegendő. A FAO adatai szerint jelenleg a latin-amerikai országok népességének kétharmada rendszeresen éhezik. Rendkívül nagy az éhínség számos ázsiai és afrikai országban. Az élelmiszer-termelés növekedésének és a népességnövekedésnek azonos arányai a jelenlegi válságos helyzet konzerválását jelentenék. Ahhoz, hogy az egész népesség tudományosan megalapozott normák szerinti ételmezeje biztosítva legyen, az élelmiszer-termelést kétségtelenül többszörösen növelni kellene.

A tudomány és a technika további haladása elősegítheti és elő is kell, hogy segítse a potenciális lehetőségek kihasználását. Erről tanúskodik az ún. zöld forradalom. Ezzel a hangzatos, de egyáltalán nem pontos fogalommal jelölik az élelmiszer-termelés bizonyos növekedését a fejlődő országok egy részében, amely mindenekelőtt a nagy hatékonyságú zöldségfajták nagyüzemi termelése bevezetésének a következménye. A tudomány és a technika vívmányainak teljes realizálása szempontjából azonban nélkülözhetetlenül szükséges új zöldségtermelő területek létrehozása, a mezőgazdasági és állattenyésztési tudomány eredményeinek együttes hasznosítása a terméshozam és az állattenyésztés produktivitásának fokozása céljából, éspedig nemcsak a gazdaságok egy részében, hanem valamennyi mezőgazdasági szektorban, valamint a tengeri és óceániai biológiai termékek ételmezésre való felhasználásának fokozása.

F. Baade német közgazdász adatai szerint a világon mezőgazdasággal foglalkozó családoknak kb. 70%-a munkaeszközként mindmáig vagy kapát, vagy faekét használ.⁷ Ásványi műtrágyát és gyomirtó vegyszereket a mezőgazdasági kártevők elleni harcban a gazdaságilag gyengén fejlett országok többségében gyakorlatilag nem használják.

A vetésterületeknek az öntözőrendszerek fejlesztése útján való növelése szerfelett jelentős. Ismeretes, hogy ez idő szerint csak nem sokkal több mint 10%-a van a földterületnek szántóval, kerttel és növényekkel elfoglalva (1,5 milliárd hektár). Sőt a technika jelenlegi viszonyai mellett is a mezőgazdasági területek lényegesen növelhetők: 9,3 milliárd hektárig.⁸ Míg az említett területekről a modern növénytermelési módszerek elterjedése következtében a mai fogalmak szerint közepes termést fognak betakarítani, addig a szakemberek számításai szerint az új évezred elején elegendő termést takaríthatnak be ahhoz, hogy kielégítsék az előrejelzettet jelentősen felülmúló népesség ételmi-

⁷ F. Baade: Versenyfutás a 2000. évig. Moszkva, IL, 1962. 8. old. (Oroszul.)

⁸ Lásd: K. M. Malin: Az emberiség létfenntartási tartalékai. Moszkva, 1967. 41. p. (Oroszul.)

szer-szükségletét. A növénytermelés, mint ismeretes, az állattenyésztés fejlesztésének is alapja, másképpen mondva a növénytermelés fejlődése az állati zsiradékok és fehérjék termelése gyors fejlesztésének feltétele. Hozzá kell ehhez tenni, hogy 1985–2000-re várják a szintetikus élelmiszerek és proteinek ipari termelésének megkezdését.

Hatalmas jelentőségük van a tengerek és óceánok élelmiszer-tartalékainak, amelyek igen jelentős mértékben tölthetik fel a világ élelmiszer-raktárait. Jelenleg azonban az óceán az élelmiszer 1%-át adja az emberiség számára.

A szerves anyag főtermékei a tengerekben és óceánokban az egysejtű moszatok (algák) — a plankton, amely fehérjét, szénhidrátot, vitamint és sok sót tartalmaz. Ezeket az anyagokat élelmezési, takarmányozási, orvosi és műszaki célokra, valamint trágyaként használják fel. Egy kilogramm szárított moszat (alga) takarmányértékben 1 kilogramm koncentrált takarmánynak felel meg. A keleti országok népei mintegy 60 féle tengeri moszatot használnak fel nyersen, főzve és szárítva. A tengerek és óceánok fő élelmezési terméke azonban egyelőre a hal. A világ haltermeléséből a tengerekre és óceánokra esik kb. 90% és csupán nem sokkal több mint 10% az édesvízű víztárolókra. A halat felhasználják a mezőgazdaságban és az iparban is: mintegy 6–7 millió tonna halat (élősúlyban) használnak fel trágyaként.

A világ haltermelésének (halfogásának) mai eloszlása egyáltalán nem felel meg a nyersanyag-tartalékok eloszlásának a világtengerben: a tengeri halászat 65%-a az északi félgömb mérsékelt övezetébe tartozó körzetekre, 15%-a a trópusi övezetre, 5%-a a déli félgömb mérsékelt zónájára, 4%-a a sarki körzetekre esik. A tengeri halászat összterülete napjainkban a világtenger területének 15%-át teszi, de ebből a területből is főképpen a 200 méternél nem mélyebb partmenti körzetek vannak használatban, ahol a tengerből kifogott összes hal 88,7%-át termelik ki.⁹

Ily módon tehát az a tétel, hogy a technikai haladás az élelmiszer-termelés területén teljesen lehetővé teszi a földgolyó növekvő népességének táplálását, vitathatatlan. A potenciális lehetőségek az élelmezési probléma megoldására és az éhezés és éhínség megszüntetésére számos országban szerfelett jelentősek. E potenciális lehetőségek valóra váltása szervesen függ a társadalmi viszonyoktól, amelyek egyelőre még a földgolyó nagy részében rendkívül ellentmondó és elfajult jelenségeket hoznak létre.

Ismeretes, hogy a gazdaságilag fejlett tőkés országok egész sorában a magas mezőgazdasági termékek fenntartása céljából a kormányok a monopól egyesületek hasznára anyagilag ösztönzik a vetésterületek csökkentését. Hasonló jelenségek figyelhetők meg az Egyesült Államokban, Kanadában, Franciaországban és Svédországban. Egyes fejlődő országokban az éhínség gyakran jelentős mezőgazdasági termékeleslegekkel párosul (Brazília).

Az igazságos társadalmi rendben az emberiséget nem fenyegeti az éhhalál. Nem fenyegeti azért, mert szocialista termelési viszonyok között az emberiség fedezni képes bolygónk jelentősen nagyszámú lakosának növekvő energia-, ásványi nyersanyag- és élelmiszer-szükségletét.

A polgári közgazdászok, szociológusok és demográfusok — a „nyomor circulus vitiosus”-a koncepciójának hívei — arra töreksenek, hogy meg-

⁹Lásd: K. M. Malin: i. m. 73., 81., 82. p.

győzzék a fejlődő országok vezető köreit az önálló gazdasági fejlődés útján levő akadályok elháríthatatlanságáról és a gazdasági és szociális problémák megoldása alighanem egyetlen és univerzális eszközeként javasolják nekik a születésszabályozást, vagy nyugati terminológiával a „családtervezést”. Elhítetik, hogy a „családtervezésre” fordított eszközök gyorsan megtérülnek és hogy ezek a befektetések hatékonyabbak, mint a nemzetgazdaság fejlesztésére fordított kiadások. Az imperializmus védelmezői emellett teljesen meghatározott osztálycélt követnek: a neokolonialista kizsákmányolás területének megszilárdítását és bővítését.

Minden kormány megjelöli a maga gazdasági és társadalmi fejlesztési irányvonalát, meghatározza a népesedési problémák megoldásának programját. Ez teljes egészében vonatkozik azon intézkedésekre, amelyek a természetes népmozgalom (a születések) ütemének változását idézhetik elő. Emellett magától értetődik, hogy végeredményben az ilyen fajta kérdések eldöntése minden család személyes ügye. Azonban az egészében családon belüli szabályozást társadalmi okok váltják ki. A születések sajátos színvonala a különböző országokban, sőt egy ország különböző körzeteiben is objektív körülmények hatása alatt alakul ki.

Különböző országok tudósai és államférfiai a kérdéshez saját osztályhelyzetükből közelítenek, s gyakran a „népesedési problémákon” különböző dolgokat értenek. Nem is kell mondani, hogy ezeknek vagy más népesedési problémáknak megoldására gyakran különböző javaslatokat tesznek. Ennek oka — az osztály megközelítés —, mindig fennáll, amikor az emberről, a népességről, a társadalomról van szó. Jólismert, hogy a fejlődő országok problémáival foglalkozó polgári tudósok többsége azt tartja, hogy ezen országok számára nincs lehetőség a nyomor ama circulus vitiosusából való kitorésre, amelyben vannak: amikor a nemzeti ipart fejlesztik — úgy tartják — a kormány az eszközöket a mezőgazdaságból vonja el s ezáltal komplikálja a helyzetet az ágazatban, amely az esetek abszolút többségében ez idő szerint a népesség eltartója, súlyosbítja egyebek mellett az élelmezési problémát. A „harmadik világ” országai gazdasági fejlődési távlatai ilyen szemléletének hívei munkáiban természetesen vannak nüanszok. A közülük legoptimálisabban felépített munkák is nehézségekről beszélnek, amelyeket, ha le is győzhetnek, akkor is messze túl a mi évezredünkön.

Sok fejlődő ország kormánya nagy reményeket fűz demográfiai politikája eredményeihez és a polgári tudósok abszolút többsége ebben morálisan (és az állami intézmények egész sora, valamint a magánalapok anyagilag) támogatják. A születéscsökkentést célzó aktív demográfiai politikát folytatnak India, Pakisztán, Egyesült Arab Köztársaság, Tunisz, Törökország, Chile. Ez a politika különböző mértékben valósul meg Ceylonban, Indonéziában, Thaiföldön, Malaysiában, Marokkóban, Nigériában, Ghanában és más országokban. Az ENSZ adatai szerint már 1967 közepén 27 fejlődő országban, amelyben a népesség több mint 60%-a élt, különböző formában kísérleteztek, de rendszerint igen kis hatékonysággal megvalósítani a születésszabályozás politikáját.¹⁰

A „családnagyság szabályozásának” és a népesség növekedésének problémája szoros kapcsolatban van a népesedés mai problémáinak egész komp-

¹⁰ Lásd: ENSZ Gazdasági és Szociális Tanács. Népesedési Bizottság. 15. ülészak. Genf 3—14. P 69. (C/9/231) 256. old.

lexumával: a társadalmi rendszer jellegével, a gazdasági fejlődés ütemével és színvonalával, a nemzeti jövedelem elosztásával, a népesség kulturális színvonalával, az egészségügy fejlődésével stb. A demográfiai folyamatokra való hatás útjainak keresése oly bonyolult demográfiai helyzetben rendkívül fontos, a „harmadik világ” országai fejlődésének perspektívái szempontjából nagy jelentőségű ügy. Ugyanakkor a polgári tudósok a demográfiai politikát rendkívül szűken tárgyalják (fogamzásgátló eszközök, abortuszok, nemi felvilágosítás, családi pótlékok a legjobb esetben).

A népesedéspolitikai valóban tudományos alapelveinek meghatározása kizárja e politika céljainak felületes tárgyalását, megvalósítási módszereinek véletlenszerű megválasztását. Csupán a születésszabályozással vagy a vándorlással kapcsolatos intézkedésekre összesűritett népesedéspolitikai lehetőségeinek korlátozottsága kétségtelen. Először a társadalmi-gazdasági átalakulásoktól elszakadt ilyen intézkedések nem adhatják meg a kívánt eredményt. Másodsor, tekintetbe kell venni, hogy a népességet jellemző kapcsolatok és viszonylatok bonyolult rendszerében ezen intézkedések bármelyike nemcsak olyan következményekkel járhat, amelyeket különböző javaslatok szerzői közvetlenül figyelembe vettek, hanem olyanokra is, amelyeket másodlagos következményeknek neveznek, amelyeknek gazdasági, politikai, szociális és kulturális jelentőségét e javaslatok kidolgozásánál nem vettek számításba.

A kapitalista termelési viszonyok jelentik azt az alapvető okot, amely megakadályozza a népesség mindama szükségessé váló ellátásának megoldását, amely az élethez, a fizikai és szellemi épséghez, a minden oldalú kulturális fejlődéshez nélkülözhetetlen. Éppen ezek okozzák az egyénnek, a dolgozóknak, a népesség nagyobb részének egyoldalú fejlődését. A sokgyermekes családra való orientáció fenntartását a fejlődő országokban egyebek mellett a feudális viszonyok továbbélése, a vallás befolyása magyarázza. A születések és a családnagyság csökkenésének okaival kapcsolatos különböző nézetek között, véleményünk szerint két meghatározó van: a nő helyzetének megváltozása a társadalmi életben és a népesség szükségletei jellegének vagy összetételének megváltozása. A tudatos anyaság e két mélyreható ok külső megnyilvánulása, amelyek a maguk részéről a társadalom gazdasági és társadalmi fejlődésén alapulnak.

A nők voltak és maradnak a fejlődő országok népességének legszerencsétlenebb része. A születéseknek gyakran a fiziológiai határhoz közeli magas száma alacsony egészségügyi-higiéniai színvonal mellett negatív hatással van a nő egészségére, zavarja kulturális fejlődését, nem segíti a gyermekek nevelésével kapcsolatos funkciók teljesítését. De amikor az emberi populáció termékenységi szintjének változásáról, azaz az átlagos nő biológiai termékenységéről beszélünk, nem szabad azt összekeverni a tényleges színvonalal, amely nagymértékben függ a család stabilitásától és a népesség korösszetételétől, valamint egészségi állapotától.

Perspektívában, a falusi félf feudális-patriarchális viszonyok, a nők társadalmi életben betöltött szerepe megváltoztatásának és a nők termelésbe való bevonásának mértékében, a népesség kulturális színvonalának emelkedése, a népesség szükségletei jellegének megváltozása és kielégítésük reális lehetősége megjelenésének, a tudatos sokgyermekűség hagyományai lerombolásának mértékében a születéseknek elkerülhetetlenül csökkenniük kell a

fejlődő országokban. Hosszú ideig azonban a születések csökkenését túl fogja szárnyalni a halálozás folytatódó csökkenése, minek következtében a természetes szaporodás magas üteme a fejlődő országokban a legközelebbi tíz évben láthatóan fenn fog maradni.

Az ENSZ Népesedési Bizottsága ismételten összeállította a világ népességének távlati előrejelzését. Az ENSZ szakértők között legelterjedtebb álláspont szerint az országok többségében a születések szintjének változását a halálozási arányszámok növekedése fogja kísérni, mint a népesség öregedésének közvetlen következménye. Feltételezik, hogy a fejlett országokban 40 év alatt (1960–2000-ben) a természetes szaporodás 20%-kal fog csökkenni; ugyanezen idő alatt a természetes szaporodás a fejlődő országokban 15%-kal csökken.¹¹

Jelenleg a fejlődő országok népességelőrejelzései három hipotézis-típust tartalmaznak. Az első esetben az előrejelzés a külső tendenciák extrapolációjára alapszik az országok „méréselt fejlődésének” figyelembevételével. A második esetben a prognózis szerzői a gazdasági struktúra és település változásából (a falusi népesség intenzívebb városba áramlásából) indulnak ki; feltételezik a gyors gazdasági fejlődést. Végül a harmadik esetben a prognózisok mind a népesség összetétele, mind dinamikus mutatói változásának figyelembevételével épülhetnek fel, amit a gyors gazdasági fejlődés következményének is tekintenek. E harmadik prognózis-típus hívei hajlamosak feltételezni, hogy a gyors gazdasági fejlődés következménye a születések csökkenése.

Az ENSZ prognózisainak kommentátorai a népességszám hosszú távú előrejelzésénél a számítások pontatlanságának okai között említik a halálozás váratlan és gyors csökkenését a régiók sorában (Afrika, Ázsia és a Csendes óceán szigetei), a népesség számának pontatlan megállapítását számos országban az elvégzendő számítások kezdő időszaka vonatkozásában. Egyetértve számos felhozott érveléssel, nem lehet azonban azokat kimerítőnek tekinteni. A fő hiba, amely visszatükröződik a népesség hosszú távú előrejelzéseinek minőségében, a módszertanban rejlik, a polgári tudósoknak a népesedésben előttünk álló változások hipotéziséhez való közelítésben. Tekintélyes szakemberek (elsősorban *A. Ja. Bojarszkij*) véleménye szerint a matematika finomabb módszerei és az elektronikus számítástechnika perspektivikus számításokra több-kevesebb sikerrel csupán viszonylag rövidebb időszakra (10–20 évre) alkalmazhatók. Távlati előreszámításnál az ilyen módszerek „pontossága” egyelőre túl nagy ellentétben van a kiinduló adatok durvaságával és bizonytalanságával. A hosszabb távlatra szóló népességszámításoknál kivételes jelentősége van az általános módszertani elvek meghatározásának, melyek közül a legfontosabb a demográfiai folyamatok társadalmi-gazdasági feltételezettségének elve.

Az ENSZ Népesedési Bizottsága az országokat rendszerint régiók, kontinensek szerint csoportosítja. Ilyen formális csoportosítás mellett is kirajzolódnak azonban az országoknak fejlődésük társadalmi-gazdasági feltételei szerinti csoportjai. Végeredményben erről beszélnek a polgári demográfusok, az ENSZ Népesedési Osztályának dolgozói is. Az utóbbiak kiszámítják a népesség növekedési ütemét és abszolút növekedését mind a fejlettebb, mind

¹¹ Lásd: *World Population Prospects as Assessed in 1963*. New York, 1966.

külön a világ kevésbé fejlett körzetei szerint is, melyekre esik számításaik szerint a világnépesség össznövekedésének 85%-a. Az ilyen számítási mód-szerek pontossága azonban még mindig szerfelelt viszonylagos. Erről beszél a 2000-re vonatkozó egyes változatok szélső számértékei közötti nagy intervallum. Az 1957. évi prognózisban 2000-re vonatkozóan a népesség számát 2 milliárdban, az 1963. évben 1 milliárd 600 millióban állapították meg. Az ilyen nagy szakadás az egyes számítási változatok szélső számértékei között arra ösztönöz, hogy azokat csupán hipotézisnek és nem tudományos előrelátásnak minősítsük.

1970 nyarán az ENSZ-nek a gazdasági fejlődés demográfiai aspektusaival foglalkozó bizottsága szakértői csoportja tagjai számára átadták az ENSZ Népesedési Osztályának a népesség számáról, a születési és halálozási arányszámokról és a szaporodás évi átlagos üteméről, a világ fejlődő körzetei számára, 2000–2080. évekre vonatkozóan készített következő becsléseit.¹²

*A népesség számának és természetes népmozgalmának hosszú távú alakulása
a fejlődő országokban**

*Динамика численности и естественного движения населения за длительный период
в развивающихся странах*

Long-range Development of Population Number and Vital Events in Developing Countries

Év (1)	Összes népesség (milliárd fő) (2)	Születési (3)	Halálozási (4)	Évi átlagos növekedési ütem (%) (5)
		arányszám (%)		
2000.....	5,041	—	—	—
2010.....	6,001	23,0	6,3	1,7
2020.....	6,929	19,8	6,0	1,4
2030.....	7,764	17,1	6,7	1,0
2040.....	8,380	14,7	7,0	0,7
2050.....	8,731	12,9	9,6	0,3
2060.....	8,778	11,0	11,4	-0,03
2070.....	8,531	9,5	13,1	-0,4
2080.....	8,044	8,2	14,8	-0,7

* Estimates of Total Population, Crude Birth and Death Rates and Annual Rates of Growth for Developing Regions 2000—2080.

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Численность всего населения; (3) Коэффициент рождаемости; (4) Коэффициент смертности; (5) Среднегодовой темп прироста.

Heading: (1) Years; (2) Total population; (3) Birth rate; (4) Death rate; (5) Annual average rate of growth.

A távlati számításokban a prognózis szerzői a következő termékenységi és halálozási szinteket vették figyelembe: 2000–2010-ben bruttó reprodukciós együttható 1,5–1,4; 2010–2020-ban 1,2; 2020–2030-ban 1,1; 2030–2040-ben 1,0; 2040–2050-ben 0,9; 2050–2060-ban 0,8; 2060–2075-ben 0,7; 2075–2080-ban 0,6. (Lásd a táblát.)

Emellett feltételezzük, hogy az átlagos élettartam növekszik (mindkét nem együtt) 68,2 évről (2000-ben) 72,9 évre (2080-ban), azaz összesen csupán 4,7 évvel (például a skandináv országok mai szintjéig).

¹² Lásd: Estimates of Total Population, Crude Birth and Death Rates and Annual Rates of Growth for Developing Regions 2000—2080.

Mint a népességszám távlati becsléséből látható, a bruttó reprodukciós együttható csökkenését követve és az átlagos élettartam szerfelett jelentéktelen növekedése mellett a világ fejlődő körzeteiben eléggé intenzíven csökkenni fog a születési arányszám. A 2050-től 2080-ig terjedő időszakban 33,1%-kal csökken, ami a halálozási arányszámot illeti, változását a 2005. évi 6,7-ről 2080-ig 14,8-ra teszik, azaz növekedése több mint kétszeres lesz. A halálozási arányszám ennyire jelentős növekedését elsősorban a népesség korösszetételének feltételezett változása magyarázza, azaz az adott esetben öregedése, az öreg- és időskorú személyek arányának növekedése a népességben. Az említett prognózisban a világ fejlődő körzetei népessége évi átlagos növekedési ütemének jelentős csökkenését határozták meg. Feltételezik, hogy 2060-tól negatív lesz.

Ezekben a prognózisokban szerfelett sok tisztázatlan van. Elsősorban nem ismeretes, milyen mértékben és feltételezett demográfiai folyamatok mellett veszik számításba azokat a társadalmi és gazdasági változásokat, amelyekben a világ, ezen belül a fejlődő országok is 2080-ig átmegy. Ezzel együtt el kell ismerni, hogy önmagában véve a demográfiai prognózisok jelentősége a fejlődő országok számára igen nagy. Ezek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a különböző változatokban meghatározzák a népesség számának és sűrűségének, összetételének példaszerű változásait az egész „harmadik világ” és egyes régiói tekintetében, segítenek tisztázni a fejlődő országok növekvő népességének jövőbeni szükségleteit és ami különösen fontos, határozottabban bemutatni azokat a társadalmi-gazdasági problémákat, amelyek ezen országok népei előtt állnak.

ТЕНДЕНЦИИ РОСТА НАСЕЛЕНИЯ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

Резюме

Статья вышла в свет в номере 3 за 1971 г. журнала „Экономические Науки” под заглавием «Тенденции роста населения развивающихся стран» (стр. 67—75).

TRENDS OF POPULATION GROWTH OF DEVELOPING COUNTRIES

Summary

More than $\frac{3}{4}$ of the yearly population growth falls to developing countries which covered about 47 per cent of the total population of the world at the beginning of 1969. Population growth rate was the quickest in Latin America and Asia. While, for example, in 1920 the population of the Latin-American countries amounted to 91 000 000, in 1968

it was already equal to 267 000 000. In 1963—1968 on this continent the population grew by 2.9 per cent in yearly average, which means that the number of population doubles in about 23 years. In Asia the same index is 2 per cent, that means that population doubles in 25 years.

In these countries there is a high ratio of persons who are consumers and non producers. In economically less developed countries the ratio of persons under 15 years is more than 40 per cent of the population.

The quick increase and change of population number in the economically less developed countries, beside the slower rate of economic growth, belongs to the most important problems.

In author's opinion, the possibilities of population policy based on birth control or on measures connected with migration are very limited. Change of the semi-feudal, patriarchal conditions, of the women's role in social life, the increase of the cultural level of population, change of the character of needs and the possibility to meet them, the destruction of the traditions of families with many children will surely decrease in the long run the number of births in the developing countries. For a long time, however, the decrease in mortality will surpass the decrease in the number of births, in consequence which the high rate of natural increase will remain in the developing countries in the next decades.

Further on the author writes about the long-range projections of the U. N. Population Commission on the development of the world population.

A HÁZASSÁGFELBOMLÁSOK OKAINAK TANULMÁNYOZÁSA A LETT SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN*

P. P. ZVIDRIN'S

A Lett Szovjet Szocialista Köztársaság népesedési problémáinak komplexumában az egyik legfontosabb kérdés a népesség reprodukciója, amelyet napjainkban alapvetően a születések színvonala határoz meg. A vizsgálatok azt mutatták, hogy a születési arányszám, amelynek színvonala a köztársaságban alacsony,¹ nagymértékben függ a házasságok tartósságától. A családok szétesési folyamatának mint bonyolult társadalmi jelenségnek a tanulmányozása önmagában is nagy figyelmet érdemel.

A válások száma a Szovjetunióban az utóbbi években jelentősen megnőtt. A válási arányszám (az 1000 lakosra jutó válások száma) 1950-től 1970-ig meghétszereződött. Jelenleg ez a mutatószám a Szovjetunióban magasabb, mint a többi európai országban.

A szövetséges köztársaságok közül 1000 lakosra számítva a legtöbb válást a Lett SZSZK-ban tartják nyilván. Az utóbbi években a válási arányszám a köztársaságban folyamatosan emelkedett. Különösen erőteljesen nőtt a válások száma 1966-ban. E növekedésben bizonyos szerepe volt annak, hogy a házasság felbontásának folyamata könnyebbé vált. Figyelemre méltó azonban az, hogy a válások intenzitása a továbbiakban sem csökkent, hanem igen magas színvonalon stabilizálódott: több mint 4 válás jut ezer lakosra, azaz majdnem 6 válás ezer, 18 éves és idősebb lakosra. Az összes házasságban élők közül köztársaságunkban évente a házaspárok 2%-ának válását regisztrálják.

Összehasonlításként megemlítjük, hogy Magyarországon, ahol a válási arányszám a szocialista országok közül (a Szovjetunió kivül) a legmagasabb,² 1000 lakosra évente feleannyi válás jut, mint a Lett SZSZK-ban.

Különösen intenzív a válási arányszám a városokban, ahol 100 megkötött házasságra számítva a korábban megkötött házasságokból évente majdnem 50-et felbontottak.³ Gyorsan nőtt a válások száma falun, aminek következtében a falusi válási arányszám elérte azt a szintet, amely az 1950-es évek közepén még a városokra volt jellemző (2‰ fölött).

* A cikk eredeti címe: Izuesenie pričin rasztorzsenija brakov v Latvijszkoj SZSZR.

¹ L. Zvidrin's cikkét „A születések vizsgálatának egyes eredményei a Lett Szovjet Szocialista Köztársaságban”. *Demográfia*, 1969. évi 3. sz. 241—250. p.

² Magyarországon 1000 lakosra évente 2 válás jut az utóbbi években. (A szerk. megjegyzése.)

³ Magyarországon ez a mutató 22—23 körül mozog. (A szerk. megjegyzése.)

A családok széthullásának problémája tehát a Lett SZSZK-ban nagyon időszerű kérdés, amely elmélyült és komplex tanulmányozást kíván. A házasságfelbontási folyamat említett tendenciái speciális reprezentatív felvétel végrehajtását tették szükségessé a családfelbomlás okainak kiderítése és az elválók arányszámának alaposabb tanulmányozása érdekében, mivel a folyamatos számbavétel adatai ehhez nem elégségesek. E felvételekre jelen cikk szerzőjének vezetésével 1969 második felében került sor. A mintát a házasságot felbontó házaspárok szolgáltatták. A vizsgálat a köztársaság valamennyi bíróságára, valamint számos anyakönyvi hivatalra terjedt ki.

Minden megfigyelt házaspárról külön kérdőívet állítottak ki, amelynek a programja alapján a következő három kérdéscsoportra vártunk adatokat és információt:

- a) a házasságot felbontó házaspárról (a házasságkötés és a válás időpontja, a családban élő gyermekek száma, a megismerkedés körülményei, életkörülmények stb.; 1–9. kérdőpont);
- b) a házastársakról külön-külön (életkor, nemzetiség, képzettség, foglalkozás stb.; 10–22. kérdőpont);
- c) a család széthullásának okairól és indítékairól (23–26. kérdőpont).⁴

A váló felekre vonatkozó információ túlnyomó részét úgy kaptuk, hogy a bíróságok, ill. az anyakönyvvezetők kikérdezték őket. Két kérdés a házastársakat kikérdező bírókhoz, ill. anyakönyvvezetőkhez szólt (mi a véleményük a válás okairól).

E program alapján összesen 1383 házaspárt (2766 házastársat) figyeltek meg, ami az 1969-ben nyilvántartásba vett összes válás 13,4%-át tette ki. A megfigyelt házaspárok száma és a program terjedelme alapján ez a megfigyelés e kérdésben a Szovjetunió belül az egyik legnagyobb volt.

A megfigyelés során nyert adatok összehasonlítása a folyamatos statisztika adataival azt mutatta, hogy a minta a mutatók többsége tekintetében képviselheti a köztársaságban elválók teljes sokaságát. A házasságot felbon-

⁴ A kérdőív a következő kérdőpontokat tartalmazta:

1. Az intézmény, ahol a válást lebonyolítják.
2. A házasságkötés időpontja.
3. A válókereset beadásának időpontja.
4. A válókeresetet beadta:
5. A családban élő gyermekek száma és életkora; ebből az adott házasságból származóké.
6. Mennyi ideig ismerték egymást a házasság előtt?
7. Hol ismerkedtek meg?
8. A feleség terhes volt-e a házasság előtt?
9. A válás előtt mennyi idővel szüntették meg ténylegesen a házastársi kapcsolatot?
10. Életkor a vizsgálat időpontjában.
11. Nemzetiség.
12. Iskolai végzettség.
13. Társadalmi helyzet.
14. Foglalkozás a válás idején.
15. A házastársak havi átlagkeresete az utolsó 3 hónapban (adó leszámítása nélkül, rubelben).
16. Állandó lakhely a házasságkötés idején.
17. Állandó lakhely a válás idején.
18. A házasságkötés előtt kívül lakott?
19. A házasság idején kívül laktak?
20. A házastárs akar-e válni?
21. A házasság sorrendben hányadik a feleknél?
22. Tervez-e a házastárs új házasságra lépni a közeljövőben?
23. Milyen okok folytán merültek fel a házastársi nézeteltérések?
24. A felsorolt okok közül melyiket tartja a bíróság (anyakönyvvezető) lényegsnek?
25. Ki felelős a családi élet felbomlásáért?
26. A bíróság vagy az anyakönyvi hivatal székhelye.

tók sokaságát jellemző számos mutatószám első ízben állt rendelkezésre köztársaságunkban (a megismerkedés helye és az ismeretség időtartama, a család szétesésének okai stb.).

Meg kell azonban jegyezni, hogy a házasságfelbontás kérdéseinek tanulmányozása e felvétel adatai alapján korlátozott. A felvétel adatai alapján gyakorlatilag lehetetlen sok olyan mutatóhoz eljutni, amely a családok szétesésének intenzitását jellemzi a lakosság egyes rétegeinél. Ehhez szükség lenne a házaspárok különböző sokaságának tanulmányozására, közöttük olyan házaspárokéra, amelyek nem bontották fel a házasságot. Mégis, a felvétel lényegesen kiegészíti a meglévő ismereteket a válások problematikájának sok aspektusából. A következőkben bemutatjuk a felvétel néhány eredményét.

A megkérdezettek túlnyomó többsége (87%-a) számára a felbontott házasság az első volt. Ugyanilyen az arány az 1969-ben regisztrált összes váláson belül. Ez a mutatószám azonban nem állandó. Mint a folyamatos statisztika többéves adatai bizonyítják, a Lett SZSZK-ban állandóan emelkedik az ismétlődő válások száma, következésképpen csökken az első ízben elválók aránya (ami pl. 1960-ban 92%-ot tett ki).

A felbontott házasságok átlagos tartama, a felvétel adatai alapján számítva, a házasságkötés bejegyzésétől a válást kimondó bírósági határozatig, az egész köztársaságra vonatkozóan 9 év.⁵

A megszűnt házasságok megoszlását a házasság időtartama szerint az 1. tábla mutatja be. A felbontott, sorrendben első házasságok tartama hosszabb, mint a továbbiaké. A második házasságokat átlagosan 7 év, a harmadik és további házasságokat (ezek aránya jelentéktelen) még rövidebb idő után bontották fel, míg az első házasságban átlagosan több mint 9 évet éltek le a házastársak.

1. A felbontott házasságok sorrendje és időtartama (%)
Очередность и продолжительность расторгнутых браков (%)
Order and Duration of Dissolved Marriages (%)

Sorrend (1)	Összes felbontott házasság (2)	Ezen belül (3)						
		-2	2-3	4-6	7-10	11-15	16-20	21-
		év időtartamú (4)						
1. Első	100	6,0	14,2	20,6	25,2	16,9	9,6	7,5
2. Második	100	15,6	24,9	17,5	20,1	13,6	4,7	3,6
3. Harmadik és további	100	27,6	17,2	13,8	24,2	6,9	6,9	3,4
4. Összesen	100	7,4	15,5	20,1	24,6	16,4	9,0	7,0

Горизонтальная графа: (1) Порядковый номер расторгнутого брака; (2) Всего расторгнутых браков; (3) Из них с продолжительностью; (4) . . . лет.

Вертикальная графа: 1. Первый; 2. Второй; 3. Третий и более; 4. Всего.

Heading: (1) Order; (2) Total of dissolved marriages; (3) Of which; (4) duration of . . . years.

Lateral text: 1. First; 2. Second; 3. Third and further; 4. Total.

⁵ A felbontott házasságok tartama, a folyamatos statisztika adatai alapján, vagyis a jogi házassági időtartam 10 év. A különbség magyarázata az, hogy a Szovjetunióban a házasságot nem a válást kimondó bírói határozat időpontjától tekintik megszűntnek, hanem a válás anyakönyvi nyilvántartásba vételétől kezdve. A házastársak egy része rendszerint csak a bírósági döntés után néhány évvel regisztráltatja a válást.

A házasságot felbontó nők átlagos életkora 34, a férfiaké 36 év volt. A legtöbb házastárs 25—34 éves korban vált el. A 25 éves és ennél fiatalabb nők aránya 14, a 45 éves és idősebbeké 13% volt. A férfiaknál a megfelelő arány 9, ill. 10% volt.

Az adatfelvételből megállapítható, hogy az esetek túlnyomó részében a házastársak a tényleges házastársi kapcsolatot megszüntették és a család felbomlott, még mielőtt a válókeresetet beadták. Az esetek 39%-ában ez az időszak legalább egy év, 23%-ában legalább 2 év volt. Vagyis a felbontott házasságok tényleges tartama mintegy 12 hónappal rövidebb, mint a megállapított 9 év és 2 évvel rövidebb a jogi házasság időtartamánál. Igaz, ehhez hozzá kell tenni, hogy a házastársak a házasságot is előbb kezdik meg, mint azt regisztrálják (adataink szerint átlagosan 6 hónappal).

Közismert, hogy a házasságot felbontó házastársaknál a gyermekek száma nem nagy. A vizsgálatba bevontak felének egy gyermeke volt, egyharmadán egyáltalán nem volt gyermeke. Csupán az esetek 4%-ában volt a családban 3, vagy ennél több gyermek. A vizsgálatba bevontak átlagos gyermekszáma 0,9 volt, ami jóval kevesebb mint azoké a házaspároké átlagosan, amelyek ugyanannyi ideig éltek együtt, de továbbra is házasságban élnek (adataink szerint ezekben a családokban az átlagos gyermekszám 1,4). Ilyenformán a vizsgálat anyaga megerősíti, hogy a család felbomlásának nagyobb valószínűsége hozzájárul a kevés gyermekes családok kialakulásához. Mégis egyet lehet érteni *dr. Hoóz Istvánnal* abban, hogy alacsony születési arányszám mellett az elváltak és újraházasulók termékenysége nem különbözik lényegesen az első házasságban élő nők termékenységétől.⁶ A válás időpontjában a vizsgálatba bevont 25 éven aluli nők 24%-a olyan választ adott, hogy hamarosan újra házasságra akar lépni. Ebben a korcsoportban ugyanannyi nő határozatlan „nem tudom” választ adott. Ez az arányszám a 25—34 éves nőknél 14, ill. 30% volt. Érthető, hogy idővel a házasságra lépni kívánó nők aránya az adott korcsoportban nőni fog és az új házasság növeli a szülési vágyat.

A vizsgálat programja előirányozta olyan információk szerzését, amelyek a megismerkedés helyéről és az ismeretség időtartamáról tájékoztatnak. A vizsgálat eredményeként kiderült, hogy a házastársak 25%-a a munkahelyen ismerkedett meg egymással, 4%-a oktatási intézményekben és ugyanannyian (4%) ismerték egymást gyermekkoruk óta. A házastársak többsége (67%) a szabadidő eltöltése közben, a szülőknön, barátokon keresztül, az utcán stb. ismerkedett meg. Az utóbbiak aránya a felsorolt megismerkedési lehetőségeken belül a városokban nagyobb, különösen a köztársaság fővárosában, Rigában (76%). Falun jóval több olyan házastárs van, akik a munkahelyen ismerkedtek meg (32%), vagy gyermekkorukból ismerték egymást (8%), mint Rigában és a többi városban. Az idézett adatok arról tanúskodnak, hogy a házastárs kiválasztásának a lehetősége a kollektívában, különösen városban nem nagy. Tekintettel a kérdés időszerűségére, a Lett SZSZK és az Észt SZSZK és más köztársaságok sok tudósa speciális házassági és családszolgálat létrehozását javasolja. E vonatkozásban bizonyos tapasztalatokra már több szocialista ország (NDK, Csehszlovákia és mások) szert tett.

⁶ *Dr. Hoóz István*: A házasságok stabilitásának hatása a házas nők termékenységére. *Demográfia*. 1970. évi 1—2. sz. 95—109. p.

A vizsgálat anyagából az derül ki, hogy a házastársak 39%-a kevesebb mint fél évig ismerte egymást a házasságkötés előtt és csak 8% ismeretsége volt 3 éves, vagy ennél több (2. tábla).

Azok, akiknek az ismeretsége viszonylag hosszú ideig tartott, hosszabb időt töltöttek el a házasságban (3. tábla). Szemmel láthatóan itt döntő tényező volt az, hogy a leendő házastársak milyen információt szereztek egymásról a házasság előtt és mennyire vették komolyan a házastárs kiválasztását.

A vizsgálat anyaga azt mutatta, hogy a nők jelentős hányada (18,5%) a házasság törvényes megkötése idején terhes volt. Falun a terhes nők aránya nagyobb (26%), mint a városokban (Rigában 12%).

A nőknél a házasságkötések számának növekedésével ez az arányszám csökkent, a férfiaknál viszont a házasságkötések számának növekedésével valamelyest emelkedett. A vizsgálat megállapította, hogy a törvényes házasságkötés előtti terhesség esetén a megkötött házasság kevésbé tartósnak bizonyult. Egy másik széles körű felvétel, amelyet a köztársaságban a születések számának tanulmányozására szerveztek, azt mutatta, hogy a házasságra lépő nők között a terhesek aránya lényegesen kisebb, mint azok között, akik később felbontották a házasságot. Feltételezhető, hogy e házasságok jelentős részét csak a terhesség miatt kötötték meg és emiatt ezek a házasságok kevésbé stabilnak bizonyultak.

A vizsgálat bizonyos összefüggést állapított meg a házastársak (házasság előtti és házasság alatti) lakásviszonyai és a házasság tartama között. Leghosszabb ideig azok a házasságok tartottak, amelyekben a házastársaknak a házasság előtt a lakás tekintetében volt bizonyos önállóságuk (volt saját lakásuk vagy szobájuk), a legkevesbé tartósak pedig azok voltak, amelyeknél a házastársak a házasság előtt kollégiumban (munkásszálláson) laktak.

2. A házastársak házasság előtti megismerkedésének helye és az ismeretség időtartama (%)

Место и длительность знакомства супругов до заключения брака (%)

Place where Couples Made Acquaintance before Marriage and Duration of their Acquaintance (%)

A megismerkedés helye (1)	Az összes megfigyelt pár (2)	Az ismeretség időtartama (3)				
		2 hónapnál kevesebb (4)	2—6 hónap (5)	7—12 hónap (5)	1—3 év (6)	3 év és több (7)
1. Oktatási intézmény	100	1,7	16,7	15,0	46,7	19,9
2. Munkahely	100	8,0	28,0	26,3	28,0	9,7
3. Egyéb körülmények között	100	14,3	26,6	23,3	29,2	6,6
4. Összesen	100	12,1	26,5	23,7	29,7	8,0

Горизонтальная графа: (1) Место знакомства; (2) Всего обследованных пар; (3) Длительность знакомства; (4) до 2 месяцев; (5) . . . месяцев; (6) 1—3 года; (7) 3 года и более.

Вертикальная графа: 1. В учебном заведении; 2. На работе; 3. При других обстоятельствах.

Heading: (1) Place of getting acquainted; (2) All couples observed; (3) Duration of acquaintance; (4) under 2 months; (5) . . . months; (6) 1—3 years; (7) 3 years and more.

Lateral text: 1. Educational institution; 2. Working place; 3. Under other circumstances.

4. Total.

3. A házastársak házasság előtti ismeretségének időtartama és a házasság hossza
 Длительность знакомства супругов до заключения брака и продолжительность брака
 Duration of Acquaintance of Couples before Marriage and Length of Marriage

Az ismerettség időtartama (1)	Elváltak összesen (2)	Ezek közül a házasság tartama (3)				
		2 évnél kevesebb (4)	2—3 év (5)	4—6 év (5)	7—10 év (5)	11 év és több (6)
1. 2 hónapnál kevesebb	100	12,6	15,7	22,0	23,3	26,4
2. 2—6 hónap	100	11,5	15,2	21,4	22,3	29,6
3. 7—12 hónap	100	5,0	13,4	19,6	26,5	35,5
4. 1—3 év	100	3,2	17,9	18,9	25,1	34,9
5. 3 év és több	100	9,2	14,1	19,7	26,1	30,9
6. Összesen	100	7,5	15,5	20,2	24,6	32,2

Горизонтальная графа: (1) Длительность знакомства; (2) Всего разведенных пар; (3) Из них с продолжительностью брака; (4) менее 2 лет; (5) . . . лет; (6) 11 и более лет.

Вертикальная графа: 1. До 2 месяцев; 2. 2—6 месяцев; 3. 7-12 месяцев; 4. 1—3 года; 5. 3 года и более; 6. Всего.

Heading: (1) Duration of acquaintance; (2) Total of divorced; (3) Of which duration of marriage; (4) under 2 years; (5) . . . years; (6) 11 years and more.

Lateral text: 1. Under 2 months; 2. 2—6 months; 3. 7—12 months; 4. 1—3 years; 5. 3 years and more; 6. Total.

Azok a házastársak, akik a házasság ideje alatt önállóan, a szülőktől és rokonoktól külön éltek, tovább éltek együtt, mint azok, akik a szülőkkel vagy rokonokkal együtt laktak.

A felvétel adatai bizonyos különbségeket tárnak fel a munkások, alkalmazottak és a kolhoztagok válásainak jellegében. Míg a munkások és az alkalmazottak aránya az összes elválókhoz viszonyítva hozzávetőlegesen akkora, mint e rétegek aránya az össznépeességben, addig a kolhoztagok aránya az elválókon belül jóval kisebb, mint ennek a rétegnek az aránya az össznépeességben. A megfigyelt munkások és alkalmazottak válásainak jellegében azért van bizonyos hasonlóság, mert azok túlnyomórészt városban laktak, ahol a lakosság különböző rétegeinek munká- és életkörülményeiben számos különbség elmosódott.

Az elválók képzettségi színvonala valamivel magasabb, mint az egész felnőtt népeességé. Ezen belül figyelmet érdemel, hogy a válók között a nők képzettsége magasabb. Az esetek 30%-ában a feleség végzettsége magasabb volt, mint a férjé, 54% esetében nagyjából egyforma volt a házastársak képzettségi szintje, 16%-nál pedig a férj végzettsége volt magasabb. Felső- és középfokú végzettséggel a nők 44, a férfiak 33%-a rendelkezett.

A különböző nemzetiségek válási intenzitásában érdemleges különbséget nem találtunk, valamint azon házaspároké között sem, akik azonos, ill. különböző nemzetiséghez tartoztak (a vegyes házasságok aránya a köztársaságban magas: 1/3). Ismeretes, hogy a Szovjetunió különböző köztársaságaiban a válási arányszámok tekintetében nagy különbségek vannak. Ez azt bizonyítja, hogy a demográfiai folyamatok meghatározója a külső környezet, a népeesség konkrét életfeltételei.

A házasság felbontása a házastársak közötti ellentétek megoldásának utolsó és szélsőséges lépése. Melyik fél kezdeményezi a válást? Adataink sze-

rint a nők, mégpedig kétszer olyan gyakran, mint a férfiak. Mindössze az esetek 12%-ában adták be a válókeresetet a házastársak közösen.

A vizsgálat legfontosabb feladata az volt, hogy felderítse a házasság felbontásának okait is indítékait. A válás igazi okait legkönnyebben a házastársak véleményének tanulmányozása útján állapíthatjuk meg. Világos azonban, hogy azt az indoklás torzíthatja, mivel a házastársak nem mindig ismerik fel a válás elsődleges okait, vagy tudatosan titkolják az igazságot.

A Szovjetunióban a törvény nem sorolja fel tételesen az okokat, amelyek fennforgása esetén a bíróság felbonthatja a házasságot. Bizonyos körülmények között az anyakönyvi hivatal is felbonthatja a házasságot. A házasság felbontásának általánosságban a család szétesése az alapja és az, hogy a házastársak nem óhajtják helyreállítani a házastársi kapcsolatot.

A vizsgálatnak egy külön kérdése tudakolta a válófelek véleményét a házastársi nézeteltérésről, azaz véleményüket a család felbomlásának okairól. Arra a kérdésre, hogy „Milyen okok folytán merültek fel a házastársi nézeteltérések?” a kérdőív felsorolta a házastársak 13 legvalószínűbb válaszát. Ezenkívül helyet biztosítottunk minden egyéb válasz leírására.

A kikérdezés során lehetséges volt több, de legfeljebb három válasz mindegyik fél részéről. A házastársak leggyakrabban a 2. és 3. választ adták. A férfiak átlagban a 2. és 4., a nők az 1. és 2. választ használták. (Lásd a 4. táblát.)

A házastársak által adott válaszok megoszlása a család felbomlásának okairól különböző. A nők leggyakrabban a férjnek az alkohol iránti vonzódására hivatkoztak, a férfiak a házastárs hűtlenségére. A férfiak közül viszonylag sokan indokolták a család felbomlását társadalmi-gazdasági, fiziológiai és biológiai jellegű okokkal, a nők a család szétesését elsősorban pszichológiai jellegű tényezőkkel indokolták. A házastársak válaszaik arról tanúskodnak, hogy a család szétesését leggyakrabban bizonyos negatív magatartás vagy a házastárs egyéni tulajdonságai váltják ki, sok esetben azonban objektív, a házastársaktól mintegy független körülmények is. Emellett néha a házastársak a válás okaként valamilyen negatív tulajdonságukat, vagy magatartásukat ismerték el (a férfiak válaszaiknak 23%-a, a nőkének 5%-a).

A vizsgálati anyag gépi feldolgozása azt mutatta, hogy a házastársak által megnevezett válóokok nagymértékben függnek a házastársak korától, képzettségétől, lakóhelyétől, életkörülményeitől, a családban élő gyermekek számától és egyéb ismérvektől. Így pl. „a férj vonzódása az alkohol iránt” okot leggyakrabban az alacsony képzettséggel rendelkezőkre vonatkozóan használták. Ezek leginkább 30—44 év közötti munkások voltak. Más példa: minél magasabb volt a házastársak képzettségi színvonala, annál gyakrabban hivatkoztak anyagi jellegű okokra. A rossz lakásviszonyokra elsősorban a fiatal házások hivatkoztak.

Amellett, hogy vizsgáltuk a házastársak véleményét a család szétesésének okairól, megkérdeztük erről a házasság megszüntetését kimondó bírák, ill. anyakönyvvezetők véleményét. Az ő értékelésük szerint az összes válások 56%-ában a családfelbomlás okozói a férfiek voltak, az esetek 36%-ában mindkét fél magatartása hozzájárult a váláshoz, és csak 8%-ban marasztalták el a feleséget. Ilyenformán érthetővé válik, hogy a nők miért adtak be válókeresetet kétszer olyan gyakran, mint a férfiak, és miért voltak a férfiak a nőknél gyakrabban a válás ellen.

4. A család felbomlását előidéző házastársi nézeteltérések okai a házastársak véleménye szerint

Распределение причин супружеского разногласия приведших, по мнению супругов, к распаду семьи
 Causes of Disagreement between Couples which in the Opinion of Couples Resulted in the Breaking up of the Family

A házastársi nézeteltérések okai (1)	A feleség (3)	A férj (4)
	megítélése szerint (2)	
1. A házastárs vonzódása az alkohol iránt	31,1	5,9
2. A házastárs hűtlensége, vagy a házastársi bizalommal való visszaélés	18,7	25,5
3. A házastárs durvasága, tapintat hiánya	16,5	11,2
4. A házastárs közömbössége a családi élet közös problémái iránt, elzárkózása a közös családi költségvetésben való részvétel elől	11,1	14,7
5. A házastárs gyakori és hosszú távolléte	4,2	4,4
6. A házastárs féltékenysége	4,0	6,3
7. A lakóterület elégtelensége, rossz lakásviszonyok	3,1	6,9
8. A házastárs elzárkózása a gyermeknevelésben való részvétel elől, ill. nézeteltérés a nevelési módszerekben	2,2	3,2
9. Korkkülönbség, szexuális meg nem felelés	1,9	5,1
10. A házastárs betegsége, rossz egészségi állapota, meddősége	1,6	4,2
11. Anyagi nehézségek	1,5	2,8
12. A házastárs kötődése előző családjához (ha van)	0,9	0,8
13. Egyéb okok	3,2	9,0
14. A felsorolt okok összesen	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Причины супружеского разногласия; (2) Названные отдельно; (3) женой; (4) мужем.

Вертикальная графа: 1. Склонность супругов (или супруга) к алкоголизму; 2. неверность супруги (или супруга) или злоупотребление супружеским доверием; 3. грубость и бестактность супруги (или супруга); 4. безразличие супругов (или супруга) к общим вопросам семейной жизни, неучастие супругов (или супруга) в общем бюджете семьи; 5. частое и долгое отсутствие супруги (или супруга); 6. ревность супругов (или супруга); 7. недостаток жилой площади, плохие жилищные условия; 8. неучастие супругов (или супруга) в воспитании детей или разногласия в методах их воспитания; 9. возрастное или сексуальное несоответствие; 10. болезнь, плохое состояние здоровья, бесплодие супругов или супруга; 11. материальные трудности; 12. привязанность супруги (или супруга) к её (его) прежней семье (если такая имеется); 13. прочие причины; 14. Вышеперечисленные причины итого.

Heading: (1) Causes of disagreement between couples; (2) in the opinion; (3) of the wife; (4) of the husband.

Lateral text: 1. The spouse's attraction towards alcohol; 2. The spouse's infidelity and abuse of marital confidence; 3. The spouse's roughness and lack of tact; 4. The spouse's indifference towards the common problems of family life, the spouse's refusal to participate in the common family budget; 5. The spouse's frequent and long absence; 6. The spouse's jealousy; 7. Shortage of living space, bad housing conditions; 8. The spouse's refusal to participate in the bringing up of children respectively disagreement on the methods of education; 9. Difference in age, sexual disharmony; 10. The spouse's disease, bad health condition, sterility; 11. Material difficulties; 12. The spouse's attraction to the previous family (if there is any); 13. Other causes; 14. Total of causes indicated.

A bírák és anyakönyvvezetők véleményét a családok felbomlásának okairól az 5. tábla tükrözi.

A tábla adataiból látható, hogy a család felbomlásában elmarasztalt házastársaknak több mint a fele alkoholfogyasztásban és házastársi hűtlenségben hibás. Különösen nagy az elváltak között azoknak a férfiaknak az aránya, akik rendszeres alkoholfogyasztók voltak. Meglehetősen ritkán for-

5. A válások megoszlása a válás okai szerint (%)

Распределение разводов по причинам (%)

Distribution of Divorces by Cause of Divorce (%)

A válás oka (1)	A házastársak hibájából (2)		
	összesen (3)	ezen belül: (4)	
		a férj (6)	a feleség (7)
hibájából (5)			
1. Alkohol iránti vonzódás	27,0	37,7	4,9
2. Hűtlenség, vagy a házastársi bizalommal való visszaélés	26,3	23,6	32,0
3. A családi élet közös problémái iránti közömbösség, elzárkózás a közös családi költségvetésben való részvétel elől	13,3	11,3	17,5
4. Durvaság, tapintat hiánya	9,1	8,9	9,5
5. Biológiai és egészségügyi jellegű okok	6,9	4,6	11,5
6. Gyakori hosszú távollét	5,4	5,1	6,0
7. Féltékenység	2,5	1,9	3,8
8. Gyermeknevelésben való részvétel előli elzárkózás, ill. nevelési módszerekben való nézeteltérés	1,2	0,6	2,4
9. Egyéb okok	8,3	6,3	12,4
10. Összesen	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Причины разводов; (2) Супруги признаны виновными; (3) все; (4) в том числе; (5) по више; (6) мужей; (7) жен.

Вертикальная графа: 1. Склонность к алкоголизму; 2. Неуверенность или злоупотребление супружеским доверием; 3. Безразличие к общим вопросам семейной жизни, неучастие в общем бюджете семьи; 4. Грубость, бестактность; 5. Причины биологического и медицинского характера; 6. Частое долгое отсутствие; 7. Ревность; 8. Неучастие в воспитании детей или разногласие в методах их воспитания; 9. Другие причины; 10. Всего.

Heading: (1) Cause of divorce; (2) The spouses' fault; (3) total; (4) of which; (5) fault; (6) of the husband; (7) of the wife.

Lateral text: 1. Attraction towards alcohol; 2. Infidelity or abuse of marital confidence; 3. Indifference towards the common problems of family life, refusal to participate in the common family budget; 4. Roughness, lack of tact; 5. Causes of biological and health character; 6. Frequent long absence; 7. Jealousy; 8. Refusal to participate in the bringing up of children respectively disagreement on the methods of education; 9. Other causes; 10. Total.

dulnak elő olyan okok, mint az anyagi vagy lakásviszonyok, rossz egészségi állapot, a házastársak meddősége vagy a fiziológiai kielégületlenség, a házastársak szexuális meg nem felelése alapján felmerülő konfliktus. A családfelbomlás alapvető okának szemmel láthatóan a házastársak pszichológiai összeférhetlenségét kell elfogadni.

A válásoknak a Lett SZSZK-ban végrehajtott elemzése arról tanúskodik, hogy a családfejlődés folyamata nem töretlen. A válások számának növekedése feltétlenül összefügg számos társadalmi és gazdasági átalakulással, a házastársi kapcsolatok családon belüli megváltozásának folyamatával, a nők szerepének növekedésével a családban és a társadalmi termelésben. A monogám család korszerűsödése folyamatban van. E cikk szerzőjének véleménye szerint a társadalomnak módjában áll e folyamatokat befolyásolni aktívabb népesedési politika folytatásával. A köztársaságban megérlelődött számos olyan intézkedés szükségessége, amelynek a család megszilárdítását kell elősegítenie. A társadalmi-demográfiai vizsgálatok elősegítik a tudományosan megalapozott intézkedések kidolgozását és megvalósítását.

ИЗУЧЕНИЕ ПРИЧИН РАСТОРЖЕНИЯ БРАКОВ
В ЛАТВИЙСКОЙ ССР*Резюме*

В введении очерка дается изложение важности темы как с точки зрения воспроизводства населения, так и с общей общественно-политической точки зрения. Изучению вопроса придает чрезвычайную актуальность то обстоятельство, что в Латвийской ССР удельный вес случаев расторжения браков является чрезвычайно высоким — на 1000 жителей ежегодно приходится 4 случая расторжения браков.

После этого автор излагает технику проведения и программу специального обследования 1383 случаев расторжения браков. Сопоставление данных обследования с данными текущей статистики показывает, что выборка в отношении большинства показателей может представлять всю совокупность лиц, расторгающих свои браки. В дальнейших в статье приведены важнейшие результаты обследования.

Средняя продолжительность расторгнутых бракосочетаний была 9 лет; в случае первых бракосочетаний эта продолжительность является несколько большей, в случае же вторых и дальнейших бракосочетаний она постепенно становится более короткой. Средний возраст разведенных мужчин 36 лет, а средний возраст женщин 34 лет. В преобладающем большинстве случаев до возбуждения дела о разводе фактические супружеские отношения; таким образом фактическая продолжительность расторгнутых браков была на приблизительно один год короче, чем их юридическая продолжительность.

Фертильность расторгнутых браков является значительно меньшей (0,9 ребенка), чем фертильность нерасторгнутых браков соответствующей продолжительности (1,4 ребенка). Влиянию этого факта на фертильность несколько противодействует то обстоятельство, что одна часть разведенных желает заключить новый брак.

В обследовании приводятся данные о месте знакомства супругов и о продолжительности времени, прошедшего от заключения знакомства до бракосочетания; между продолжительностью этого периода и продолжительностью брака можно установить положительную связь. 18,5% женщин были беременными во время заключения брака. Эти браки оказались менее продолжительными, чем средняя продолжительность. В обследовании была установлена положительная связь между жилищными условиями супругов и продолжительностью брака. При изучении по общественным слоям можно установить, что удельный вес колхозников в разведенных является меньшим, чем во всем населении.

Уровень образования разведенных является в среднем более высоким, чем уровень образования взрослого населения; внимание заслуживает тот факт, что среди разведенных уровень образования женщин является более высоким. В большинстве случаев расторжения браков имели место по инициативе женщин.

В большинстве случаев в качестве причины расторжения браков разведенные жены указали на систематическое потребление мужем алкогольных напитков; соответствующее мнение мужей в большинстве случаев указывает на неверность жен. По оценке судей и, соответственно, лиц, ведущих записи актов гражданского состояния в большинстве больше половины расторжении браков муж, а в случае больше 1/3 расторжении браков оба супругов были виновными в разложении семьи.

В заключение автор выражает мнение о том, что некоторые факторы общественно-экономического преобразования, увеличение семейной и общественной роли женщин оказывает влияние на увеличение числа расторжения браков. Общество имеет возможность оказывать влияние на эти процессы путем проведения более активной демографической политики. По мнению автора мероприятия, способствующие укреплению семьи, являются необходимыми и их научно обоснованной разработке и осуществлению и общественно-демографические обследования должны способствовать.

STUDY OF THE BREAKING UP OF MARRIAGES IN THE LATVIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC

Summary

The introduction of the study indicates the importance of the subject in respect of the reproduction of population and of general social policy. The study of the question becomes especially actual on account of the fact that in the Latvian Soviet Socialist Republic the number of divorces is very high, it amounts to 4 divorces per 1000 population yearly.

Then author describes the technics and program of a special survey covering 1383 divorces. The comparison of the survey data with the data of continuous statistics shows that for the majority of indices the sample represents the total multitude of divorcing persons. Further on the article indicates the main results of the survey.

The average duration of dissolved marriages lasted 9 years; in the first marriages this period is a little longer, in the second and further marriages the average duration gets continuously shorter. The average age of divorced males was 36 years, this of females — 34 years. In the majority of cases before the starting of the divorce proceedings the marital relations stopped already; thus the actual duration of dissolved marriages is by about 1 year shorter than its legal duration (it should be added, however, that the real married life in average begins 6 months before the registration of marriage).

The fertility of dissolved marriages is much lower (0.9 child) than the fertility of non-dissolved marriages of the same duration (1.4 child). Its effect on fertility is compensated to some extent by the fact that a part of divorcing persons wants to remarry.

The survey gives data on the place where spouses got acquainted and on the period passed between the date of getting acquainted and marriage; between the length of this period and the duration of marriage a positive correlation can be stated. 18.5 per cent of females were pregnant at marriage. These marriages proved less stable than the average. The survey found a positive correlation between the spouses' housing conditions and the duration of marriage. At the study by social strata it can be stated that the ratio of kolkhoz members within divorcing persons is lower than in the total population.

The educational level of divorcing people is higher than the average of grown-up population; it is worthy of note that among divorced persons the educational level of females is higher. In the majority of cases the dissolution of marriage was initiated by females.

In the majority of cases the divorced wives indicated as cause of the dissolution of marriage the systematic alcohol consumption of the husband; in the opinion of the husbands the infidelity of the spouse was the most frequent cause. According to the estimate of judges declaring the dissolution of marriage, resp. of the registrar in more than the half of divorces the breaking up of the family was the fault of the husband and in more than one third the fault of both spouses.

Finally author expresses his opinion that some factors the socio-economic transformation, the increase of the females role in the family and society exert an influence on the growth of the number of divorces. The society has the possibility to influence these processes by means of a more active population policy. Author deems necessary to take measures contributing to the consolidation of the family. Also the socio-demographic surveys should help to the scientific elaboration and performing of these measures.

EGYÉNI TEHERBÍRÓKÉPESSÉG ÉS ÉLETMÓD KÖZÖS HATÁSA A NŐI NEMI MŰKÖDÉSEKRE (MÓDSZERTANI TANULMÁNY)

DR. VERŐ TIBOR

A női meddőség és a havivérzés zavarainak okai megváltoztak az elmúlt évtizedek alatt. A sterilitást pl. régebben főleg a nemi szervek kóros elváltozásai idézték elő, az épnek látszó genitáliák működészavarainak aránya sokkal csekélyebb volt a mainál. A gonorrhoea, gyermekágyi láz és septikus abortuszok fokozatos leküzdésével, az antibiotikumok elterjedésével joggal várhattuk volna a meddő házasságok gyakoriságának ugrásszerű csökkenését.

A demográfiai adatok például Magyarországon ezt a folyamatot jelezték is. A megfelelő korú házasságok között a gyermektelenek aránya 10–15%-ról az 1960-as évek végére 6%-ra csökkent. (Figyelembe véve azt, hogy közöttük szándékosan gyermektelenek is vannak, a meddőség aránya még ennél is kisebb.) Mindazonáltal egyes kisebb népességcsoportokban végzett felmérések alapján egyes szerzők (*Martius, Oberheuser, Staemmler, Davis, Kirk, Turshen*) még az 1960-as években is 10–15% között mozgó infertilitási arányt észleltek. Ennek alapján feltételezhető, hogy ezekben a népességcsoportokban az utolsó 20–30 év alatt a funkcionális sterilitás gyakoribb lett. Nem teljesen azonos, de hasonló a helyzet a menstruációs zavarok kóroktanát illetően is.

A funkciózavarok növekvő gyakorisága izgalmas probléma, annak ellenére, hogy kezelésének lehetőségei szélesedtek az utolsó években. A szintetikus és félig szintetikus hormonhatású gyógyszerek tökéletesítésével, a pszichoterápia módszereinek fejlesztésével kitűnő eredményeket értek el már eddig is és a jövőben nyilván ezt még inkább várhatjuk. Kérdéses azonban, mennyire tömegesek ezek az eredmények, alkalmasak lesznek-e arra, hogy a sterilitás gyakoriságát mindenütt csökkentsék. Semmiképpen nem várhatunk azonban választ e módszerek alkalmazásával arra, miért oly gyakoriak a genitális funkciózavarok.

E kérdést ma az egész világ a modern életmód káros hatásaival magyarázzák. Kevért hatások ezek, lehetnek pszichoszomatikus jellegűek, de a fizikai és kémiai kórokok is hatnak a modern társadalmakban. A „túlhajszolt” életmód, vagy — *Selye* szavaival — az életritmus hibái — vitathatatlanul pathogen tényezők, és így a reprodukció folyamatára is károsak lehetnek.

Mivel azonban minden egyén tűrőképessége más, igen nehezen fogalmazhatjuk meg, mikor válik egy bizonyos életvitel pathogenné a nemi működések

szempontjából és meddig nem az. Az exogén ártalom pathogenitása tehát az egyéni teherbíróképességtől is függ, előbbi intenzitásának fokával egyenes, utóbbiével fordított arányban. A kettőnek bizonyos variációi a káros hatás okozói, de ilyen variációkat eddig nem kutattak, így a genitális funkciókra gyakorolt hatásukat nem ismerjük.

Anyag és módszer

Ezek a gondolatok indítottak arra, hogy mérhető és összehasonlítható tulajdonságokat keressünk mind az életkörülmények jellemzésére, mind az egyéni teherbíróképesség megítélésére. 500 asszonyt vizsgáltunk, egy textilnyomógéppel ivarérett korú dolgozóit.

Ami az első havivérzés (menarche) idejét és lefolyását illeti, annyit eddig is tudtunk, hogy ezeknek a normálistól eltérő (késői, szövődményes) változatai későbbi hormonzavarok előfutárai. Ezért tételeztük fel szerepüket a teherbíróképesség kialakításában, bár erre eddig nincs adat. A későbbi mensesciklusok lefolyása és a fizikai, szellemi s egyéb megterhelésekkel szembeni teherbíróképesség közti összefüggés sem tisztázott. Az alkat szerepe már ismertebb, de az alkat meghatározása nem könnyű, hiszen a leírt típusok közti átmenetek gyakoribbak, mint a tiszta esetek. Ezért választottuk az objektív módon mérhető és könnyen kiszámítható (tömeges vizsgálatok!) Kaup-indexet.

A menarche időpontja 3 részre osztja az anyagot (korai, normális, késői). A menarche lefolyása két részre (zavartalan-szövődményes), ugyanígy a mensesciklus stabilitása (stabil-labilis) és szubjektív lefolyása (panaszmentes-panaszokkal kísért) a jelenlegi munkaviszony előtt. Az alkatot a Kaup-index segítségével jellemeztük, ez 3 elválasztható csoportot alkot (a Kaup-index egy hányados, melyben a számláló a testsúly/g, a nevező a testmagasság/cm négyzete), és pedig 1,2-1,9; 2,0-2,7; 2,8-4,0.

A vizsgált dolgozó nők különböző élet- és munkakörülményeit a munka jellege (szellemi-fizikai), az esetleges idült vegyi ártalom fennállása, a műszakok száma, a lakás és munkahely közötti utazás időtartama és a családi elfoglaltság alapján igyekeztünk jellemezni.

A vizsgálat során kitűnt, hogy a munka szellemi és fizikai jellege nem mindig különíthető el élesen, vegyi ártalom nem fordult elő; ezt a csoportosítást csak annak esetleges lehetősége szabta meg. A családi elfoglaltság, ill. megterhelés jellemzésére nem eléggé átfogó adat a gyermekek száma. Így a munkaműszakok száma és a napi utazások időtartama a lakás és munkahely között, mint konkrét és matematikai összehasonlítás végett egyértelmű csoportosítás lehetőségét nyújtó adatokat használtuk fel a megterhelés mérésére.

Részletes kórelőzmény és nőgyógyászati, colpocytológiai, valamint arborisatiós vizsgálatok segítségével tájékozódunk az asszonyok genitális funkcióiról. Akiknél szükséges volt, beszereztük a férj andrológiai leletét, valamint méhüri vizsgálatot és a petevezetők átjárhatóságának vizsgálatát végeztetük el.

Eredményeink

Az 500 nő termékenységéről (teherbeesés lehetősége — a terhesség sorától függetlenül) és menses-ciklusáról az 1. táblában számolunk be.

1. A vizsgált asszonyok fertilitása, valamint a menstruációs ciklusban bekövetkezett változások
 Фертильность подвергнутых исследованию женщин и изменения в менструационном цикле
 Fertility of Investigated Females and Changes in the Menses Cycle

Fertilitás (1)		Fő (3)
1. Értékelhető		404
2. Ebből: 3. termékeny		335
2. ezen belül: 4. nem védekezik		193
5. védekezik, de terhesség előfordul		142
6. meddő		69
2. ezen belül: 7. organikus ok miatt		21
8. funkcionális sterilitás		48
9. Nem értékelhető		96
2. Ebből: 10. férje meddő		17
11. védekezik és nem esik teherbe		29
12. nem él rendszeres nemi életet		50
13. Összesen		500
Genitális funkciók a menstruációs ciklus alapján (2)		
1. Értékelhető		247
2. Ebből: 14. nem változott		191
15. labilissá vált		15
16. labilissá vált és megnyúlt		4
17. labilissá vált és több lett		2
18. megrövidült		5
19. megrövidült és kevesebb lett		2
20. kevesebb lett		3
21. labilissá vált és szubjektív panaszok léptek fel		8
22. megnyúlt, több lett és szubjektív panaszok léptek fel		6
23. szubjektív panaszok jelentkeztek		11
} 45		56
} 25		
9. Nem értékelhető		253
2. Ebből: 24. 35 éven felüliek		112
25. organikus nőgyógyászati betegség fordult elő		43
26. menstruációs anamnézis bizonytalan		98
13. Összesen		500

Горизонтальная графа: (1) Фертильность; (2) Генитальные функции на основе менструационного цикла; (3) Чел.

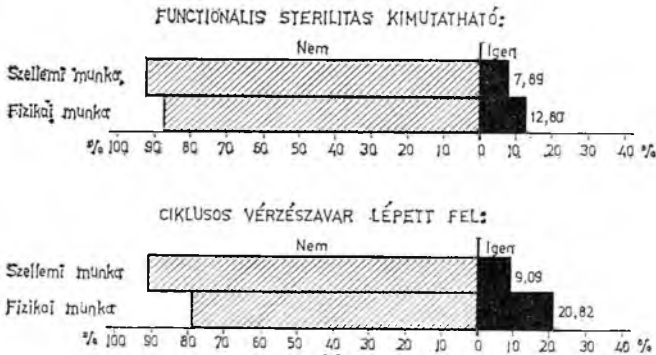
Вертикальная графа: 1. Поддается оценке; 2. В том числе; 3. Фертильные; 4. не принимает противозачатие; 5. применяет противозачатие, но беременность имеет место; 6. бесплодные; 7. из-за органических причин; 8. функциональная стерильность; 9. не поддается оценке; 10. Муж является бесплодным; 11. применяет противозачатие и не становится беременной; 12. Не ведет систематическую половую жизнь; 13. Всего; 14. не изменился; 15. становился лабильным; 16. становился лабильным и более длинным; 17. становился лабильным и большим; 18. становился более коротким; 19. становился более коротким и меньшим; 20. становился меньшим; 21. становился лабильным и возникли субъективные жалобы; 22. становился более длинным, большим и возникли субъективные жалобы; 23. возникли субъективные жалобы; 24. старше 35 лет; 25. имело место органическое гинекологическое заболевание; 26. менструационный анамнез непрочный.

See Heading and Lateral Text on page 346.

Amikor tehát az életmódnak és az egyéni teherbíróképességnek a termékenységre kifejtett hatását kutattuk, 404 asszonyból 48 funkcionálisan meddő nő statisztikai eloszlását vizsgáltuk meg. Egy másik vonatkozásban pedig (havivérzés zavara) 247 nő közül 56-nak az eloszlását vizsgáltuk; itt többféle szempont alapján jártunk el.

Külön vizsgáltuk azokat, akiknél ciklusos vérzés-rendellenesség alakult ki (45 eset), valamint akiknél csak szubjektív panaszok léptek fel (25 eset). Átfedés miatt jelent e két csoport összesen 56 esetet.

A szellemi és fizikai munka hatását az I. ábra mutatja be.

I. A munka jellege és a női nemi működészavarok közti összefüggés a vizsgált anyagban

Связь между характером работы и расстройствами женской половой функции в исследованном материале

Relationship between the Character of Work and the Disorders in Sexual Function of Females in the Material Studied

A funkcionális sterilitás előfordulása a két csoportban alig különbözött. A 2. tábla adatai alapján e különbség nem szignifikáns. Több ciklusos vérzés-zavar fordult elő a fizikai dolgozók között; ez a különbség már enyhén szignifikáns.

Sem a három műszakos munka, sem a naponta kétszer egy óránál hosszabb utazás nem emelte a funkcionális sterilitás gyakoriságát. A II. ábra ismerteti a műszakok száma és a funkcionális zavarok gyakorisága közötti összefüggést. A menses-ciklus ezúttal is sérülékenyebb volt, mint a termékenységre; előbbinél „P” 1 és 0,1% között van, míg utóbbinál 90%-nál is több.

Heading: (1) Fertility; (2) Genital functions on the basis of the menses cycle; (3) Persons.

Lateral Text: 1. Evaluable; 2. Of which; 3. fertile; 4. those who do not use contraception; 5. those who use contraception but pregnancy still occurs; 6. sterile; 7. for organic reasons; 8. functional sterility; 9. Non-evaluable; 10. the husband is sterile; 11. those who use contraception and do not become pregnant; 12. those who do not live sexual life regularly; 13. Together; 14. No change; 15. became labile; 16. became labile and longer; 17. became labile and more; 18. became shorter; 19. became shorter and less; 20. became less; 21. became labile, with subjective complaints; 22. became longer, more frequent, with subjective complaints; 23. with subjective complaints; 24. above 35 years; 25. an organic gynaecological disease occurred; 26. themenstrual anamnesis is uncertain.

2. Az I. ábra adatainak szignifikanciája

Сигнифицантность данных таблицы I
Significance of the Data of Figure I

A végzett munka jellege (1)	Funkcionális sterilitás kimutatható (2)		Összesen (5)	Ciklusos vérzészavar lépett fel (6)		Összesen (5)
	igen (3)	nem (4)		igen (3)	nem (4)	
1. Szellemi	6	70	76	5	50	55
2. Fizikai	42	286	328	40	152	192
3. Összesen	48	356	404	45	202	247

30% > P > 20%

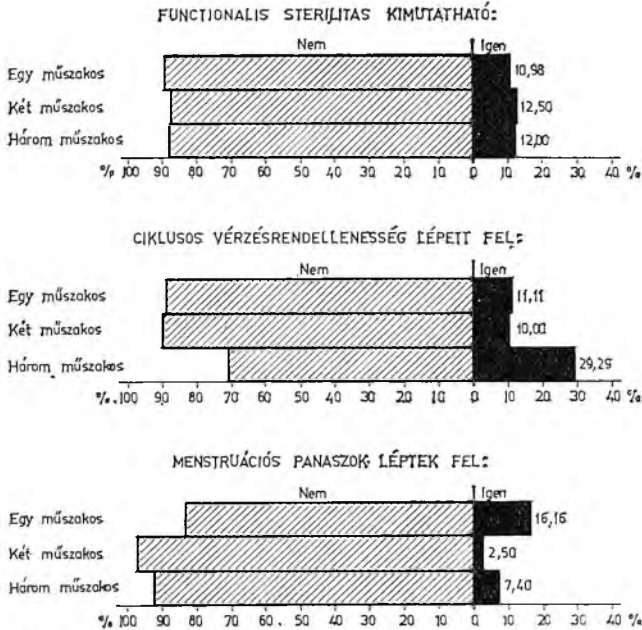
5% > P > 2,5%

Горизонтальная графа: (1) Характер проводимой работы; (2) Функциональная стерильность может быть обнаружена; (3) да; (4) нет; (5) Всего; (6) Возникло циклическое расстройство кровотока.

Вертикальная графа: 1. Умственные; 2. Физические; 3. Всего.

Heading: (1) Character of work performed; (2) Functional sterility can be proved; (3) yes; (4) no; (5) Total; (6) Cyclical menstrual disorder occurred.

Lateral text: 1. Non-manual; 2. Manual; 3. Total.

II. A munkaműszakok száma és a női nemi működésavarok közti összefüggés a vizsgált anyagban

Связь между числом смен работы и расстройствами женской половой функции в исследованном материале

Relationship between the Number of Work Shifts and Disorders in the Sexual Function of Females in the Material Studied

Ugyanezt találjuk az alábbi táblán, ahol az utazás időtartamától függetlenül látszik a funkcionális sterilitás frekvenciája.

A menses-ciklusra azonban káros hatást gyakorolt a hosszantartó utazás (III. ábra).

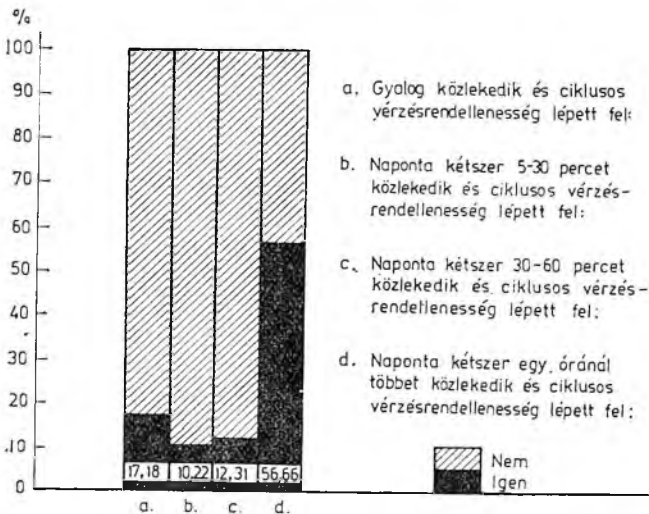
60% > P > 50%	Munkahelyére (1)				Összesen (6)
	Gyalog közlekedik (2)	Naponta kétszer utazik (3)			
		5-30 perc (4)	30-60 perc (4)	egy órán túl (5)	
1. Funkcionális sterilitás kimutatható:					
2. igen.....	16	9	7	16	48
3. nem.....	124	82	25	125	356
4. Összesen.....	140	91	32	141	404

Горизонтальная графа: (1) На рабочее место; (2) Ходит пешком; (3) ездит два раза в день; (4) минут; (5) больше часа; (6) Всего.

Вертикальная графа: 1. Функциональная стерильность может быть обнаружена; 2. да; 3. нет.

Heading: (1) To their working place; (2) They walk; (3) They travel twice daily; (4) . . . minutes; (5) more than one hour; (6) Total.

Lateral text: 1. Functional sterility can be proved; 2. yes; 3. no; 4. Total.

III. A napenkénti utazások tartama és a menses-zavarok előfordulása közötti összefüggés a vizsgált anyagban

Связь между продолжительностью ежедневных путешествий и частотой возникновения расстройств менструации
Interdependence between the Duration of Daily Journeys and Occurring of Menses Disorders

Azt mondhatjuk az eddigiek alapján, hogy sem a három műszakos munka (amikor minden 3. héten éjjel dolgozik az asszony), sem a naponta végzett hosszan tartó kényszerű utazás nem befolyásolta a nők termékenységét, a menses-zavarok gyakoribb előfordulását azonban előidézhetik.

A teherbíróképesség szerint osztott anyagban vizsgálva a megterhelő tényezők és a funkcionális zavarok frekvenciájának összefüggéseit, kevés egyedből álló csoportokat nyertünk. Végleges következtetések levonásához ezért az 500 főből álló „kis minta” anyaga nem volt elegendő. Annyit azonban megállapítottunk, hogy a késői vagy szövődményes menarche, valamint az alacsony (2,0 alatti) Kaup-index emeli a vizsgált megterhelő faktorok pathogenitását, ugyanis ezekben az állapotokban azok között találtunk feltűnően gyakrabban funkcionális sterilitást és menses-zavart, akik három műszakban dolgoztak, vagy akiket a hosszú naponkénti utazás terhelt meg. Ezek a megterhelések önmagukban — az egész anyagban — ártalmatlannak tűnnek, mint a fentiekben kimutattuk. Csakis a csökkent teherbíróképességük között váltak kórokozó tényezőkké.

Következtetések

Káros túlterhelés az általunk vizsgált gyári munkásnők között csak akkor fordult elő, ha egyéni teherbíróképességük csökkenése mellett életmódjuk is megterhelő. Sem a teherbíróképesség csökkenése önmagában, sem a megterhelő életmód nem emeli a funkciózavarok frekvenciáját. Csakis a két faktor — szerintünk — pathogen variációja.

Az, hogy egyes fizikai vagy pszichoszomatikus behatások ártalmasak lehetnek a női szervezetre, szinte közhelyszerű. Hiába tartunk azonban károsnak valamilyen exogén faktort, ha nem határozzuk meg pontosan, kikre káros az. Más szóval, hiába tűnik egy exogén behatás „általában ártalmatlannak”, ha olyanok is akadnak, akiknél ez funkciózavart válthat ki.

Mi olyan megterhelő tényezők hatását elemeztük, amelyek *általában* ártalmatlanok. Késői vagy szövődményes menarche után és alacsony Kaup-index érték mellett azonban mégis károsnak találtuk azokat.

Eredményeink alapján tehát úgy tűnik, nem elégedhetünk meg az exogén káros tényezők kutatásával és ezektől elkülönítve az endogén aetiológiai faktorok leírásával sem. Csakis a kettő együttes hatásának ismerete viheti előre a genitális funkciózavarok okainak kutatását. Mindkét tényezőt objektíven meghatározható és tömeges vizsgálatoknál könnyen mérhető adatokkal kell jellemezni, hogy ma, a gépi adatfeldolgozás korában az egyéni teherbíróképesség és különböző életkörülmények mind több pathogen variációjára fény derülhessen. Így lassan kirajzolódnak majd a genitális működészavarok megelőzési lehetőségeinek körvonalai. Megismerjük majd, kik e betegségek jelöltjei, kiknek kell életkörülményeik gondos megválasztására különös gondot fordítani.

Természetesen csak akkor definiálhatjuk majd konkrétan, kik e „jelöltek”, ha a mindennapi élet „általában ártalmatlan” megterheléseinek hatását nagyobb (ezres szintű) szériákon vizsgáljuk meg a különböző teherbíróképességű nők csoportjaiban.

СОВМЕСТНОЕ ВЛИЯНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ВЫНОСЛИВОСТИ
И ОБРАЗА ЖИЗНИ НА ЖЕНСКУЮ ПОЛОВУЮ ФУНКЦИЮ*Резюме*

Автор подверг исследованию половую функцию 500 работающих на заводах женщин, являющихся в основном здоровыми и образ жизни которых соответствует нормальным потребностям. Однако, с учетом нюансовых различий в индивидуальной выносливости и данных условиях жизни между отдельными женщинами автором были обнаружены патогенные вариации половых функций. Автор обнаружил, что после поздней или осложненной менструации и в случае низкого индекса Каупа работа в три смены или слишком продолжительное ежедневное путешествие между квартирой и заводом приводит к повышению частоты расстройств половой функции.

Автор обращает внимание на то, что демографическим методом следовало бы отдельно изучать влияния образа жизни в случае групп женщин, созданных с учетом различий в выносливости. Таким образом можно узнать, кто имеет склонность к расстройствам генитальных функций и тем самым и то, какими способами можно предотвратить заболевания.

COMMON EFFECT OF THE INDIVIDUAL ENDURANCE AND MANNER OF LIFE
ON THE SEXUAL FUNCTION OF FEMALES*Summary*

Author studied the sexual functions of 500 women working at factories who are generally healthy and whose manner of life meets normal requirements. Taking into consideration, however, the very slight differences in their individual endurance and in their life conditions, author discovered certain pathogenous variations. He stated that after late menarche or menarche with complications and in case of low Kaup-index the work in three shifts and the long daily travel from home to work increases the frequency of disorders in sexual functions.

Author draws attention to the necessity of investigating the effects of manner of life with demographic methods in the groups of females with different endurance. Thus we can learn who are the candidates as far as disorders in genital function are concerned, and through this what are the ways of preventing these diseases.

NÉHÁNY GONDOLAT A GAZDASÁGDEMOGRÁFIA ALAPVETŐ KONCEPTUÁLIS PROBLÉMÁIRÓL

DR. HORVÁTH RÓBERT

I.

A demográfiai tudomány kiterjedése a 20. század folyamán számos új jelenséget vetett fel és vet fel napjainkban is. Ez utóbbiak között kétségtelül az egyik legjelentősebb a demográfiai tudomány specializálódásának a folyamata. A közelmúltban a jelen sorok szerzőjének alkalma volt *Wilhelm Winkler* „demometria” elnevezésű koncepciójával e kiadvány hasábjain — és másutt is — foglalkozni,¹ újabban pedig az ún. „gazdaságdemográfia” koncepciójának felmerülése vet fel alapvető tudományelméleti problémákat.²

Noha első ránézésre — „prima vista” — is nyilvánvalónak látszik, hogy a „gazdaságdemográfia” is egyik olyan speciálisan kialakult területe a demográfiai tudománynak, mint az ún. „biodemográfia”, avagy a hivatkozott „demometria”, — messzemenően komplikálja azonban ezt a kérdést az a tény, hogy e specializált tudományos terület határainak kérdése nem dönthető el magán a demográfiai tudomány területén belül, hanem azon túli tudományelméleti megfontolásokat vet fel. Összefügg ez a demográfia mint tudomány komplex karakterével és főleg azzal, hogy ennek az új tudományos területnek a legfőbb művelőit egyelőre nem annyira a demográfusok között lehet megtalálni, mint inkább annak a „statisztikai közgazdaságtani irányzatnak” a képviselői között, akik koncepcióban is elég magasra tudnak emelkedni ahhoz, hogy túltekintsenek a tisztán közgazdaságtani jellegű konvencionális problematikán. Ezen irányzat nemzetközileg is kimagasló képviselői egyben mind a gyakorlati gazdaságstatisztika, mind a gazdaságstatisztika tudományos problémakörének általában elismert képviselői és ezen adottságaikon keresztül igen jól meg tudják közelíteni a népességi statisztika azon problémáit is, amelyek demográfiai problémák megoldásához és alkotó, konceptuális továbbfejlesztéséhez is feltétlenül szükségesek.

Ez utóbbi táborhoz tartozó szakemberek megközelítésének iránya természetesen a közgazdaságtan felől halad a demográfia felé és egyelőre mint a két tudomány közötti kölcsönhatások és kölcsönös összefüggések kutatása jelentkezik, melyben a „primet” még megingathatatlanul a közgazdasági vizsgálódások vizsik. A demográfiai jellegű problémák azonban mind mennyisé-

¹ Vö. a szerző: Kőrösy kiadatlan tudománytörténeti tanulmánya Schmeizel Mártonról, Klny. a *Demográfia* 1970. évi 1—2. sz.-ból, Budapest, 1970. 88. p. — hivatkozással ua. recenzió, *Statisztikai Szemle*, 1970. évi 5. sz. 605. és köv. o.-ra.

² *Szabady Egón*: Gazdaság és népesedés. *Gazdaság*. 1970. évi 4. sz. 28. és köv. p.

gileg, mind jelentőségre egyre inkább növekednek és nincs messze az az idő, amikor elérik fontosságban — és talán terjedelemben is — azt az arányt, amikor már a közgazdászok primátusa e kérdések exponálásában feltétlenül vitathatóvá válik. Ekkor fog elérkezni az a sajátos helyzet, hogy a kereslet igen meg fog nőni olyan szakképzett demográfusokban, akik a gazdaságstatisztika és gazdaságmélet problémáit is biztosan uralják és amennyiben ez utóbbiak tábora kellő súlyt és tudományos színvonalat tud felmutatni, úgy az új disciplinát a saját képére tudja formálni és a demográfia körén belül fogja tudni azt „gazdaságdemográfia” vagy más megfelelő elnevezéssel elhelyezni.

II.

Egyelőre még természetesen nem ez a helyzet, bár a fejlődés bizonyos körvonalait már fel lehet vázolni az előbbieknél megfelelően. Igen érdekesek retrospektíve ebből a szempontból *Joseph Alois Schumpeternek*, a nagy elmélet- és tudománytörténésznek posthumus munkájában tett megállapításai a közgazdasági és a tágabb értelemben vett statisztikai tudomány fejlődését illetően. Ezek a megállapítások ugyanis „mutatis mutandis” a demográfiai tudomány fejlődésére is vonatkozathatók.

Schumpeter az utolsó 100 év közgazdaságtani elemzési módszereinek bírálata kapcsán arra a konklúzióra jutott, hogy bámulatosnak kell tartani, mennyire steril maradt a kölcsönhatások szempontjából a közgazdasági és a statisztikai gondolkodás nagy általánosságban tekintve. Megfogalmazása szerint „... a statisztikusok tiszta elmélete és a közgazdászok tiszta elmélete majdnem teljesen elvált egymástól, — hogy elválva maradjon egészen napjainkig”.³ Igaz, hogy *Schumpeter* ezen a címen elsősorban a közgazdászokat marasztalja el a statisztika terén mutatkozó fogyatékos ismereteik miatt, s az is igaz, hogy ezen a téren egyetlen kivételként éppen a demográfiát és főleg *Quetelet* teljesítményét emeli ki,⁴ — mégis a szóban forgó két nagy társadalomtudomány legutóbbi időben lefolyt fejlődését is tekintetbe véve, el lehet mondani, hogy e megállapítás érvénye nagyban-egészben ma is fennáll. A fejlődést továbbra is inkább a specializációra való törekvés, semmint a társadalomtudományok közötti fokozott integráció jellemzi még egyelőre, — amit az újabb demográfiai tudományok fejlődés is tükröz.

Valóban, amennyiben az alkalmazott területet tekintjük, akár a népeségstatisztikai, akár a gazdaságstatisztikai gyakorlat vonatkozásában, nem lehet elmondani, hogy e téren túlságosan el lennének kényeztetve a valóban integrált és tudományelméleti szempontból is komplexnek tekinthető munkálatokkal. Még kevésbé lehet ezt elmondani az elméleti vizsgálódások területét tekintve, — itt szinte „fehér holló” számba megy azoknak a szakembereknek a köre, akikről elmondható, hogy egyformán járatosak a közgazdaságtan és a demográfia főbb elméleti kérdéseiben — vagy akárcsak annyi, hogy e komplex területen nem saját tudományuk szempontjait érvényesítik kizárólagos súllyal, azaz egyoldalúan. Amennyiben ugyanis az utóbbi eset áll fenn, úgy tudományelméleti szempontból csak egyoldalú és nem kétoldalú kapcsolatról

³ *Schumpeter, J. A.: History of Economic Analysis*. Edited from Manuscript by Boody-Schumpeter, E. Third Printing. New York. 1959. 525. és köv. p.

⁴ Uo.

lehet csak beszélni és helyesen felfogva nem forog fenn valódi értelemben vett „komplexitás”.

Az eddigiekből már az is nyilvánvalónak látszik, hogy a komplexitás értelmezése — most már közelebről a gazdaságdemográfia területére vetítve — nem képzelhető el sematikusán, valamiféle „50–50%-os alapon” a közgazdaságtani és demográfiai szempontok érvényesülését illetően. Nyilvánvaló, hogy a döntő kritériumnak a kapcsolatok kétoldalú voltának kell lennie, vagyis hogy a vizsgálatnak minden esetben ki kell terjednie a mindkét tudomány által a vizsgált kérdésekben tett főbb megállapítások érvényesítésére, illetve azok eredményeinek figyelembevételére. Ez a követelmény fennáll akkor is, ha — doktriner módon vetve fel a kérdést — az egyik tudomány apportja mondjuk csak 1%-os, a másiké pedig 99%-os lenne is —, sőt elméletileg az sincs kizárva, hogy az 1% adott esetben 0-ra redukálható. Ez az eset nyilvánvalóan azzal esne egybe, hogy olyan jellegű problémáról van szó, ahol az utóbb említett tudomány játssza a független változó szerepét, míg a példában szereplő előbbi tudomány mint függő változó szerepel. A kapcsolat kétoldalú megvizsgálásának azonban még ebben az esetben is premissza jellege van, mert ennek felvetése nélkül nem lehet az egyoldalú meghatározottságot sem konstatálni tudományos szempontból módszeresen és helyesen. *Oskar Morgenstern* egyik tanulmányában nagy erővel emelte ki az ilyen negatív jellegű tudományos bizonyosságok nagy pozitív szerepét a tudományos fejlődésben.⁵

A mondottakkal kapcsolatban talán helyénvaló az a megjegyzés, hogy az ilyen egyoldalúan meghatározott kapcsolatnak megfelelő szkéma a valóságban elég ritka a társadalmi és demográfiai jelenségek körében az összefüggések sztochasztikus jellege következtében — ami „a contrario” ugyancsak komplex vizsgálat mellett esik a latba. Még amennyiben a korrelációs, illetve kovariációs kapcsolat szorosságának a mérése is minden nehézség nélkül megoldható lenne módszertani szempontból, a *Markov*-lánc típusú okozati kapcsolatok akkor is szükségessé teszik többnyire nemcsak a kapcsolatnak egyirányú, előre felé mutató, de kétirányú, azaz visszafelé is mutató vizsgálatát annak eldöntése céljából, hogy mi az ok és mi az okozat a jelenségeknek ebben a láncolatában.

Ebben a gondolatmenetben — az egyszerűség kedvéért — az időtényező további bonyolító szerepétől eltekintettünk —, ami természetesen nem jelenti azt, hogy egy második megközelítésben arra nem kell feltétlenül figyelemmel lenni. Csak ismét példászerűen utalunk itt arra,⁶ hogy ezek az időben lefolyó kölcsönhatások egy olyan szkémának is megfelelőhetnek, amelynél a kölcsönhatások egy bizonyos időponton túl, vagy egy bizonyos időpontra vetítve, de visszafelé, már nem érvényesülhetnek. Nyilvánvaló, hogy az ún. „lag”-es korreláció vagy kovariáció ennek az „ex ante” és „ex post” irányban vizsgált elméleti szkémának csak egy viszonylag egyszerűbb esete.

A gazdaságdemográfia területének tudományos elhatárolása szemszögéből a közgazdasági és a statisztikai jellegű társadalomtudományok kétoldalú kapcsolatának természetéből adódó konklúzió tehát az, hogy a gazdaságdemográfiai koncepció kialakítása szempontjából nyilván annak az alter-

⁵ *Morgenstern, O.*: Wenn ist ein wirtschaftspolitisches Problem lösbar? — *Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik*. Festschrift für Alfred Ammon, hgg. von *Wagner, V. F.* und *Marbach, F.* Bern, 1953.

⁶ Vö. a szerző: A pénz fogalmának meghatározása és a matematikai statisztika. *A Magyar Nemzeti Bank Közgazdasági Főosztály Közleményei*. 1962. évi 2. sz. 76. p.

natívának van döntő relevanciája, melynek megközelítése a demográfiai, illetve népességstatisztikai irányból történik. Ez felel meg annak, hogy az új diszciplína „genus proximuma” a „demográfia”, és csupán „differencia specifica”-ja a „gazdaság” megjelölés. Ez más szóval annyit jelent, hogy a gazdaságdemográfiai problémákat nemcsak jogosult, hanem a tudományt új szempontokkal gazdagító volta miatt helyes is az alapvető demográfiai koncepcióba beilleszteni és ilyen összefüggésben tárgyalni. Ilyenkor természetesen a tárgy komplexitása folytán azonban nélkülözhetetlen, hogy ennek kapcsán a gazdaságtudományban is jelentős azon demográfiai szempontokat — egészen a tiszta közgazdaságtanban felmerülő szempontokig bezárólag — szintén figyelembe vegyük, amelyek a vizsgálódás tárgyának ellentétes oldalról való megközelítéséből adódnak.

III.

A közgazdasági tudománnyal fennálló kölcsönhatások vizsgálata már csak azért is célravezető a demográfiában, mert a viszonylag fiatal társadalomtudományok között a közgazdaságtudomány jóval nagyobb múltra tekint vissza, mint akár a statisztikai, akár a demográfiai tudomány, és ennek megfelelően már jóval régebben foglalkozott olyan problémákkal, melyeknek „par excellence” demográfiai vonatkozásai is vannak. Ez főleg akkor válna szembeszökővé, ha a közgazdaságtudomány és főleg a közgazdasági elemzés történetét is egyszer a demográfiai megközelítés felől, azaz mondhatni a „visszajáról” és nem a konvencionális közgazdaságtani megközelítés felől végeznénk el — noha erre eddig a tudományelméletben még nem történt kifejezett kísérlet.

Az ellentétes megközelítés szükségességét még inkább aláhúzza az a tény, hogy a közgazdaságtan konvencionális tudománytörténeti megközelítését is az jellemezte a polgári közgazdaságtan klasszikus és neoklasszikus iskoláinak uralma idején — azaz nagyjából a 18. század végétől a 20. század harmincas éveinek a közepéig —, hogy az elsősorban inkább gazdaságpolitikai jellegű volt és csak az ezt követő legújabb korban tolódott el a súlypont a tiszta elméleti megközelítés irányába.

Amennyiben ebbe a demográfia felőli megközelítésbe a lehető legvázlatosabban is belebocsátkozunk, úgy célszerű még a klasszikus-neoklasszikus korszakra nézve is egy további megkülönböztetést tenni. Ebből a szempontból ugyanis a klasszikus iskolát az jellemezte, hogy a népességi problémát éppen csak hogy érzékelte *Smith Ádám* tanrendszerében és közelebbi követői munkásságában — mintegy halvány utóérzéseként az ugyancsak tantörténeti szempontból klasszikusnak tekinthető angol „politikai aritmetiká”-nak. Más szóval, a problémának ez az érzékelése nem közelítette meg sem *Smith*-nél,⁷ sem közvetlen követőinél azt a mélységet, amelyet *Johann Peter Süssmilch* nagy népességtudományi művének összefoglaló második kiadása már jó másfél évtizeddel korábban megvalósított.⁸

Malthus színrelépése eleinte nagymértékben felkavarta ezt a meglehető-

⁷ Vö. *Rubin, E.*: *Statistics and Adam Smith. The American Statistician.* 1959. évi április. 23. és köv. p. — továbbá *Matsukawa, S.*: *The Introduction of Adam Smith into Germany — Some Instances in its Earlier Period. The Economic Review.* (Japan) 1968. évi október. 289. és köv. p.

⁸ *Süssmilch, J. P.*: *Die göttliche Ordnung, etc.* Berlin. 1761—62. I—II. köt.

sen csendes és kis terjedelmű „tavacsját”, mely a polgári gazdaságtan problémakörét jelképező „tőrendszernek” egy félreeső függvényeként szerepelt csak ez ideig. A malthusi kontroverzia megindulásával a 19. század elején a „népességi tő” eleinte hatalmas terjedelmi arányokat kezdett ölteni és erősen összezavarodott, majd fokozatosan csillapult zavarossága és erősen lecsökkent terjedelme, hogy végül is ismét klasszikus nyugalmú és periférikus elhelyezkedésű kiegészítő része legyen az egésznek — úgy, ahogy azt *John Stuart Mill* a 19. század közepén megjelent és több mint fél évszázadon át irányt szabó műve képviselte.⁹ *Mill* műve tulajdonképpen a népességi tényező közgazdasági szerepének valóságghú feltárását egyenesen katasztrofális irányba terelte, midőn összekötötte azt a föld csökkenő hozadékképességéről szóló tanokkal és ily módon *Matthus* többszörösen cáfolt nézeteit az „ortodox dogma” rangjára emelte.¹⁰ Így azt a látszatot keltette, hogy a vezető európai országok népessége elérte a föld hozadékképessége által megengedhető szintet és ily módon minden újabb népességi növekedés már csak népességi feszültséget, illetve gazdasági nyomást — „pressure”-t eredményez, melynek egyetlen ellenszere a születésszabályozás.

Schumpeter szerint valószínűleg ez az ortodoxszá vált dogma a magyarázata annak,¹¹ hogy minden későbbi jelentős elméleti közgazdász elkerülte lehetőleg ezt a problémát, beleértve a neoklasszikus iskola legnagyobb alakját, *Alfred Marshall* is. Így adódott, hogy a népességi kérdésnek egy külön tudomány alakult ki a 19. és a 20. század fordulóján, melynek eredményei iránt az egyre csökkenő színvonalú polgári gazdaságtani elemzés semmi érdeklődést sem tudott felmutatni — de az előbbi szerző gondolatmenete szerint — mégsem vált elkerülhetővé, hogy a „hátsó ajtón” — azaz szerintünk éppen a gazdaságdemográfián keresztül — ez az egész problémakör vissza ne térjen teljes erővel napjainkban.

E folyamat következtében szorultak le a polgári gazdaságtan 20. századi rendszerében a népességi problémák azoknak a féltudományos, félgyakorlati gazdaságpolitikai jellegű kérdéseknek a körébe, melyekkel főleg az alkalmazott gazdaságtan s azon belül is főleg a szociálpolitika foglalkozott. Innen emelte ki őket az a forrongás, mely az első világháború által kiváltott forradalmi erjedés és különösen a harmincas évek nagy világgazdasági válságának a hatására következett be. Ezen már érdemben az sem tudott változtatni, hogy a tiszta elmélet oldaláról *Knut Wicksell* az optimum-elmélet kidolgozásával, *John Maynard Keynes* pedig az általános gazdaságpolitika oldaláról a malthusi doktrína egy meghökkentő felélesztési kísérletével tulajdonképpen e fejlődés ellen foglaltak állást.¹²

E konvencionális megközelítéssel élesen szemben álló tudománytörténeti és tudományelméleti megközelítésre korunk polgári tudományában *Joseph J. Spengler* egy tanulmányára lehetne hivatkozni, mint legjellegzetesebbre a jelen század ötvenes éveinek a végéről,¹³ mely tulajdonképpen jelen-

⁹ *Mill, J. S.*: Principles of Political Economy. London. 1848.

¹⁰ Uo. Book IV, Chapter 6.

¹¹ *Schumpeter*, i. m. 582., ill. 578. p.

¹² *Wicksell, K.*: Lectures. London. 1901. I. köt. — továbbá *Keynes, J. M.*: The Economic Consequences of the Peace. London. 1919.

¹³ *Spengler, J. J.*: Economics and Demography. The Study of Population. Edited by *Hauser, Ph. M.* and *Duncan, O. D.* Chicago. 1959. 791. és köv. p. — továbbá magyar vonatkozásban a szerző: A népesedési kérdés a magyar közgazdaságtani elméletben. A magyar hivatalos statisztika történetéből. Az V. Statisztikatörténeti Vándortülés előadásai és korreferátumai. Budapest. 1968. 79. és köv. p.

tős mértékben támaszkodott már azokra az eredményekre, melyek az ún. „kvantitatív közgazdaságtani iskola” munkássága¹⁴ folytán állottak rendelkezésre.

IV.

Ismeretes, hogy a nyugati gazdaságtanban a két világháború között különösen *Colin Clark* professzor kutatásai voltak azok, amelyeknek ma úttörő jelentőséget tulajdonítanak világviszonylatban, miután a korábbi — a 19. sz. második felében kialakult — „statisztikai közgazdaságtani irány” lehetőségeit a modern hivatalos és magánstatisztikai tevékenység eredményeképpen ő tudta először valóra váltani.

Ebből a szempontból szabadjon arra hivatkoznom, hogy *C. Clark* anynyira tudatában volt annak, hogy a II. világháború előtt nyílt meg első ízben a lehetőség ilyen jellegű kutatások beindítására, hogy nagyszabású műve — a „Conditions Economic Progress” — első kiadásának előszavában¹⁵ ezt egyenesen a közgazdaságtani tudomány legnagyobbnak tartott klasszikusait sértő módon fogalmazta meg. (Ez a rész a későbbi kiadásokban nem szerepel már.) *Clark* itt arra hivatkozott, hogy a közgazdaságtan korábban a feltételezések és a hipotézisek tudománya volt, méghozzá egy nem létező ideáltípus, a „homo oeconomicus” önkényesen meghatározott magatartási normáira alapítva. Mindez — felfogása szerint a „moralizáló skót” — *Adam Smith* — és a „korlátolt tőzsdés” — *David Ricardo* — műve volt, és emiatt nem tudott a közgazdaságtan valóságstudománnyá fejlődni.

A fordulatot a gazdaságstatisztikai fejlődés eredményeinek a kiaknázása teszi — e gondolatmenetnek megfelelően — lehetővé és a statisztikai módszertan újabb eredményeinek segítségül hívása. Ez utóbbin *Clark* elsősorban azt értette, hogy a hiányzó adatokat is főleg a sampling-módszerre alapított reprezentatív jellegű becslésekkel kell pótolni, amelyek a globális népgazdasági adatokkal kombinálva, tulajdonképpen a valóságra vonatkozó ismereteinket e makro- és mikroszintű elméleti vizsgálódásokon túlmenően ismét magasabb fokra képesek emelni — akár a makro-, akár a mikroszint felé kívánjuk azokat végső eredményben felhasználni.

Megállapítható, hogy a harmincas évek vége óta eltelt idő igazolta ezt az új koncepciót és éppen ezért indokolt a gazdaságdemográfiai kutatásokban is az említett smithiánus és ricardiánus vonalnak statisztikai vonatkozásban megfelelő „átlagember” koncepcióról letérni és e quetelet-i koncepció helyett a mai felfogásnak megfelelő és a szovjet gazdaságstatisztika által is hangsúlyozott valóságos csoportátlagokon alapuló átlagok kialakítására rátérni. Más szóval a feladat a gazdaságstatisztika mai szintjén felhasználható összes adatok segítségül hívása és ezeknek beépítése a gazdasági elméleti módszerekbe.

A gazdaságdemográfia szempontjából a legnagyobb jelentőségűnek azt kell tartanunk *Clark* munkásságában, hogy a társadalmi termék és nemzeti jövedelem megtermelésének kvantitatív közgazdasági alapjait a népességben — akár mint aktív népességben, akár mint a fogyasztók összességében —,

¹⁴ Ez az elnevezés tudomásom szerint *François Perroux*-tól ered, vö. *Perroux, F.*: *Revenu National et Politique Economique Quantitative*. Paris. 1947. Polycopie.

¹⁵ *Clark, C.*: *The Conditions of Economic Progress*. London. 1910. Foreword.

találta meg és ezzel ösztönösen megvalósította azt a fontos célkitűzést, melyet *Marx* közel egy évszázaddal korábban már hangoztatott, — de amelyre az akkori hivatalos statisztikai szolgálatok fejletlensége miatt még nem támaszkodhatott.¹⁶ A lakosság aktív részének primér, szekundér és terciér szektor szerinti csoportosítása a szolgáltatási szektor egyre növekvő jelentőségének felmérését is lehetővé tette a termelésben, méghozzá az aktív keresők munkaidejének becsült értékei alapján, vagyis a munkanélküliek számának, illetve az aktív keresők névleges munkaidejéből adódó veszteségeknek leszámitásával.

Clark — mint ismeretes — egyenesen ezt tekintette a gazdasági haladás fokmérőjének a ráfordított munkaórák és a reáltermék hányadosaként, illetve pontosabban a reál nemzeti jövedelem hányadosaként és ezt vizsgálta az általa először kidolgozott három fő szektorban, melyből a harmadik tulajdonképpen a materiális, illetve „közgazdasági”, azaz pénzért megvásárolható szolgáltatásokat fogta át — ha nem is problémamentesen.¹⁷

Clark munkásságának magas színvonalú továbbfejlesztője támadt a II. világháború utáni időszakban *Jean Fourastié* személyében, aki francia vonatkozásban talán a legmesszebbmenően vonta le *Clark* vizsgálódásainak alapvető jelentőségét a demográfiai tudomány szemszögéből. *Fourastié* messze menő jelentőséget tulajdonított éppen a produktivitási szempontnak és úttörő vizsgálódásokat végzett erre vonatkozólag a francia Demográfiai Kutató Intézet (Institut National d'Etudes Démographiques) keretében, s azt tartotta egyik legutóbbi újabb megnyilatkozásában az egyik legnagyobb vívmánynak hivatalos statisztikai szolgálati vonatkozásban, hogy a Nemzeti Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet (Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques) gondoskodott arról, hogy e kérdésekre vonatkozóan ne becslésekre, hanem hivatalos adatokra lehessen támaszkodni.¹⁸ Hivatkozott *Fourastié* egyébként arra is, hogy ugyancsak a hivatalos statisztikai szolgálat keretében *L. A. Vincent* a II. világháború előtti időre is kiterjesztette ezeket az adatokat tudományos visszaszámítások segítségével, sőt nemcsak az I. világháború előtti időre, hanem egészen a századforduló előtti-re, 1896-ig ment vissza a kellő gazdaságtörténeti perspektíva kialakítása érdekében.

Fourastié vizsgálódásai magyar viszonylatban annyiban is figyelemre tarthatnak számot, hogy miután ő *Clarkkal* ellentétben többnyire nem nemzetközi összehasonlításban, hanem kizárólag francia vonatkozásban folytatta vizsgálódásait, így a belső vásárlóerő mérésére vonatkozó módszerei is mintául szolgálhatnak módszertani szempontból a vonatkozó magyar vizsgálódásokhoz a korszakváltásra, illetve a belső valutaváltozásra nézve.¹⁹ A fogyasztás és életszínvonal vizsgálatára nézve kialakított módszerei még talán ennél is nagyobb jelentőségűek, különösen az élelmiszer-fogyasztás és a többi fogyasztás elválasztásával és az előbbinek természetes mértékegységben való mérésével — támaszkodva a Centre de Recherches et de Documentation sur

¹⁶ *Marx, K.*: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Budapest. 1951. 25. p. — továbbá a szerző: *Marx* hozzájárulása a statisztikai tudomány alapjainak a megeremtéséhez. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve. Szerk.: *Schultheisz, E.* Budapest. 1953. 54. p.

¹⁷ *Vö. Clark, i. m. 2. kiad. London. 1951. 6. és köv. p.*

¹⁸ *Fourastié, J.*: Economic Growth and the Working Population in France since 1950. World Population Conference, 1965. Volume IV. United Nations. New York. 1967. 63. p.

¹⁹ *Uo. 64. p.*

la Consommation által 1958-ban végzett vizsgálódásokra. *Fourastié* egyébként a fogyasztási struktúra változását a foglalkozási eltolódásokon keresztül mérte, mint a termelésnek a fogyasztásból eredő változását. Szellemesen mutatott rá azonban arra az összefüggésre, hogy bár a termelés a foglalkoztatottság és a termelékenység szorzatából áll elő, ezt a különféle ágazatok és iparágak, illetve termelési ágak szempontjából közel sem lehet globálisan átlagolni, mert a különbségek igen nagyok, és ugyanazon a szektoron és termelési ágon belül is változnak egyik időszakról a másikra a produktivitás változásával együtt.

Ahogy a matematikai közgazdaságtan eszközeivel ezt szerzőnk kifejezi, mindez annak a következménye, hogy a foglalkoztatottság egy iparágon belül nem más, mint a fogyasztás és a produktivitás hányadosa.²⁰ Az általa kidolgozott azon módszernek tehát, mely a foglalkoztatottság változásait az egyes főbb termelési ágak közötti fluktuáció szempontjából vizsgálja százalékosan, különös jelentősége van éppen egy olyan népgazdasági rendszer szempontjából, mint a miénk, mely igen nagy dinamikájú változásokat mutat fel éppen ezen a területen is. Ebben a perspektívában szemlélve, az olyan jellegű korfa vizsgálatoknak, melyekre hazánkban elsőnek került sor, de melyek több mint 10 vagy 20 éves perspektívában változatlan fogyasztási és foglalkoztatottsági struktúrával, vagy ha úgy tetszik, csak a demográfiai struktúra megváltozásából eredő termelékenységgel számolnak, közgazdasági illetve gazdaságpolitikai síkon szemlélve nem lehet túlzottan nagy realitása.²¹

Fourastié a fenti problémához kapcsolta a társadalmi átrétegződés vizsgálatát is, mindenestre a mai kapitalista hivatalos statisztikai lehetőségek korlátain belül maradván, azaz a kapitalista foglalkozási kategóriáknak megfelelő vegyes csoportokat alakítva ki és ezeket is a változások, illetve a változékonyság szemszögéből elemezve. A csökkenő és növekvő foglalkoztatottságú társadalmi rétegek vizsgálata ily módon még a nem tiszta osztályproblematika alapján is meglepően frappáns eredményeket képes produkálni — ami világosan utal e vonatkozásban a hazai gazdaságdemográfiai kutatások előtt álló további lehetőségeinkre, tekintettel világos osztályproblematikánkra és társadalmi szerkezetünkre.

E kérdéskör befejezéséül még egy utolsó megfontolásra utalnék, mely különösen gazdaságdemográfiai módszertani vonatkozásban igen nagy távlatokat nyit meg. A fogyasztási és jövedelemelosztási vizsgálatok ugyanis már régóta rámutattak arra, hogy társadalmi és gazdasági rétegződési szempontból mily nagy jelentősége van a különböző foglalkozású, illetve háztartási, vagy egyszerűség kedvéért családi közösségek eltérő jellegű struktúrájának. Minden olyan gazdaságdemográfiai feltételezés tehát, mely ezekre az eltérésekre nincs figyelemmel, illetve globálisan egységes típust tételez fel — akár korcsoportonként vagy hosszabb lejáratra — erősen eltávolodik a megismereni kívánt realitástól.

Példaként szeretnék ebben az összefüggésben az európai kvantitatív gazdaságtan képviselői köréből *Richard Stone* legutóbbi vizsgálódásaira hivatkozni, melyek módszertani szempontból is messzemenő perspektívákat nyitnak annyiban, hogy a nemzetgazdasági mérlegmódszer kapitalista változata

²⁰ Uo. 66. p.

²¹ *Valkovics E.*: Magyarország népességének gazdasági korfái. *Demográfia*, 1967. évi 3—4. sz. 489. p.

— System of National Accounts — és az input-output módszer alkalmazása terén is lehetőségeket nyitnak a gazdaságdemográfiai módszerek gazdagítására. Stone e hivatkozott dolgozata²² a családok, illetve háztartások jövedelmi kategóriáit egy reprezentatív vizsgálat alapján, melynek köre 3500 családra terjedt ki, tulajdonképpen 6 demográfiai csoportba sorolta (1 felnőtt, 2 felnőtt, 2 felnőtt 1 gyermekkel, 2 felnőtt 2 gyermekkel, 2 felnőtt 3 gyermekkel és 2 felnőtt 4 gyermekkel). Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a nyugdíjasokat 1 fővel vette tulajdonképpen számításba, s ezáltal őket a sample-ből kirekesztette — úgy tulajdonképpen igen egyszerű eszközökkel erősen differenciált vizsgálatra nyílt ezáltal lehetősége. A sample adatait ugyanis a gazdaságstatisztika, illetve pénzügyi statisztika kereseti és adóztatási adataival összevetve, képes volt kimutatni nemcsak az adózás hatását az egyes jövedelmi csoportokra vonatkozóan, de annak kiegyenlítő, illetve pozitív és negatív hatásait is az egyes csoportok között. Az indirekt adózás hatásának felmérésére Stone egy, az ágazati kapcsolatok matrixának megfelelő, bár primitívebb módszert használt fel.²³

Mindez már utal arra, hogy nemcsak a munkaerőmérleg, hanem az egyéb gazdaságdemográfiai vizsgálatok terén is felhasználható haszonnal az input-output módszer is. Mindennek vizsgálata azonban már messzire vezetne tulajdonképpeni témánktól. Ehelyett a hozzá szorosabban kapcsolódó gazdasági növekedési problematika gazdaságdemográfiai vonatkozásaira kívánunk még röviden egy pillantást vetni.

V.

Jelenleg ott tartunk, hogy elsősorban az ún. gazdasági növekedés — „economic growth” — problémaköre az, amelyen belül a demográfiai és közgazdasági kérdések kölcsönhatásának kutatása elhelyezkedik — értve ez alatt nemcsak a fejlődési, hanem a strukturális problémák kutatását is.

E közgazdasági koncepciók között a legnagyobb jelentőségű a gazdasági növekedésnek mint alapvető fogalomnak tudományos kidolgozása, mellyel az újabb irodalomban *Simon Kuznets* álnév alatt publikáló neves amerikai professzor legutóbbi e problémakörbe vágó munkája foglalkozik.²⁴ Ebben — érzésem szerint — nagy szerepe van annak is, hogy ennek az irányzatnak a képviselői koncepcióikat induktív úton a statisztikai ténymegállapításokra — az ún. „fact-finding”-re — építik a legszigorúbban fel, vagyis kerülnek minden előzetesen kialakított tudományos fogalmat, preconcepciót.

Kuznets gazdasági növekedési definíciója már önmagában is azért érdekes, mert a gazdasági növekedés fogalmához hozzákapcsolja tulajdonképpen egyenlő értékű változóként a népességi változó növekedését is, — midőn azt úgy definiálja, hogy egy ország gazdasági növekedésén az egy főre vagy egy munkásra eső termék olyan növekedését kell érteni, amelyet a népesség növekedése is kísér és amellyel alapvető strukturális változások járnak együtt. Az utóbbiakon természetesen nemcsak gazdasági és népességi strukturális válto-

²² Stone, R.: The Generation, Distribution and Use of Income. *Review of the International Statistical Institute*. 1968. évi 2. sz. 148. és köv. p.

²³ Uo. 151. p.

²⁴ *Kuznets, S.: Modern Economic Growth — Rate, Structure and Spread. Studies in Comparative Economics*. Nr. 7. New Haven and London, 1966. — 2. kiad. uo., 1967.

zásokat ért a szerző, hanem a szélesebb értelemben vett társadalmi változásokat, sőt a tudományos változásokat is.²⁵ Ez a definíció természetesen számos specifikációnak van alávetve, amelyek közül a legfontosabbak a következők:

1. Egy ország, vagy pontosabban egy nemzet — végeredményben tehát nemzeti állam — mint a növekedés gazdasági alanya önmagában makroökonómiai, illetve makro-gazdaságstatisztikai egységet ad. A kisebb egységekre a növekedés végső kritériumai azért alkalmazhatók nehezen, mert azok mint országos átlagok alakulnak ki, vagyis statisztikai értelemben vett fogalomalkotás eredményei. Mindez természetesen nem jelentheti azt, hogy a makroökonómiai egységnél kisebb területi — akár termelési, akár népességi — egységek problematikája nem lenne sikerrel vizsgálható, de értékelésük és viszonyításuk csakis ehhez a makroökonómiai egységhez való összehasonlítással értelmezhető, vagyis mintegy a megoszlási viszonzyszám koncepció alapján. A makroökonómiai egységek összehasonlítása viszont koordinációs viszonzyszám szemléleten alapul.²⁶

2. A népességi változó növekedésének belefoglalása a gazdasági növekedés fogalmába a növekedés fogalmának a „modern korszakra” való korlátozásával, illetve a „jelenlegi” gazdasági növekedésre való aktualizálásával egyértelmű. *Kuznets* azt mondja erről, hogy ez lényegileg az utolsó száz év tapasztalatainak általánosítása, illetve a jövőre vetített kívánatos követelményként való inkorporálása a gazdasági növekedés fogalmába. Kénytelen azonban ezzel kapcsolatban megengedni, hogy a jövőben akár fejlett, akár fejlődésben levő országoknak adódhatnak olyan problémái, melyek akár a népességnövekedés korlátozását, akár a fejkvótában számított termék korlátozását is megkívánhatják; egész egyszerűen azért, hogy elkerülhetetlen és szükséges strukturális változtatásokat lehessen a végtermék megoszlásában végrehajtani. Mégis úgy véli, hogy a modern megfogalmazás csak a termék és a népesség együttes növekedésén alapulhat, hogy a termelés két fő változójának — a népesség és a gazdasági teljesítmény — változásának összjátékát és kölcsönhatásait kifejezze az egy főre jutó termék mint végső produktivitási intenzitási viszonzyszám jellegű mérőszám kialakításával. Ez utóbbira, vagyis a termék definiálására vonatkozóan a szerző utal arra, hogy itt a nemzeti jövedelem-számítás, illetve a nemzetgazdasági mérlegrendszer aggregált, akár bruttó, akár nettó módszerrel értelmezhető „termék”-fogalmaival tud csak a statisztikai közgazdaságtan dolgozni, noha elismeri, hogy számos területen olyan nem aggregálható, illetve nem additív jellegű termékfogalom is felmerül, amelyekre nézve jogosult lenne részleges statisztikai mutatószámok kidolgozása.²⁷

3. A gazdasági növekedés fogalmának „tartós” növekedésként való definiálása az időtényezőnek a szerepét domborítja ki a definícióban. Miután eredetileg a népességi és gazdasági növekedés rátájának felgyorsulása történetileg a kapitalista termelőmód kialakulásához kapcsolódott, a „modern” növekedési fogalom is kénytelen — még ha az utolsó száz év tapasztalatainak elméleti általánosításáról van is szó — a kapitalista válságjelenségek gazdasági növekedést negatíve befolyásoló hatására is figyelemmel lenni. Gazdasági

²⁵ Uo. 1. és köv. — s kül. 8. és köv. p.

²⁶ Uo. 16. és köv. p.

²⁷ Uo. 19. és köv. p.

növekedésen tehát olyan nagyságú gazdasági növekedés értendő, amelyet a termelés rövid lejáratú visszaesései sem tudnak visszavetni, vagy technikusabban kifejezve: kronologikus átlagként is növekvő fejkvóta mutatkozik gazdasági eredményeként. A szerző ezt a kérdést úgy döntötte el, hogy általában szekuláris periódusokra igyekszik kiterjeszteni vizsgálatait, ami természetesen megejthető történetileg is, vagyis „ex post”. Néhol elegendő ebből a célból a szekuláris hullámzás fél amplitúdóját is figyelembe venni, illetve azt öt dekádra felbontani a szerző által követett gyakorlat szerint — tekintettel arra, hogy a kapitalista válsághullámzások tartamát — az újabb, II. világháború utáni polgári közgazdaságtani elmélet eredményeinek megfelelően kilenc évről négy évre lehet csökkenteni. A szerző azonban művének más helyein utal arra, hogy a szocialista országok kialakulása és eltérő jellegű társadalmi, gazdasági struktúrája e konvencionális összehasonlítást messzemenően felborítja, mert ez utóbbi országokban egy bizonyos fokig másfajta növekedés fogalmat alakítottak ki éppen a válságok tervezgádkodás útján való kiküszöbölésén keresztül.²⁸

Az itt csak egész vázlatosan visszaadott növekedésfogalom alapján *Kuznets* külön is foglalkozik a népességi változó növekedésével — előbb általában, majd a kapitalista viszonyokat alapul véve részleteiben is. További gondolatmenetünkben elsősorban ezeknek a kérdéseknek kívánunk még néhány alapvető jelentőségűnek látszó gondolatot szentelni.

A népesség növekedésének rátáját *Kuznets* előbb globálisan és világméretekben, majd a kapitalizmusra vetítve és világrészek helyett országokra konkretizálva vizsgálja. Ez utóbbi vizsgálat kiterjed külön a születések, halálozások és a vándorlások szerepének felmérésére a népességi növekedés konkrét alakulásában és a demográfusok előtt jól ismert világhelyzetkép megállapításához vezet az összes említett vonatkozásokban.²⁹

Jelen gondolatmenetünk szempontjából ebben a vonatkozásban az a rövid, pár oldalas elmefuttatás igényli a legnagyobb figyelmet, mely „A népességi növekedés néhány gazdasági kihatása” (Some Economic Implications of Population Growth) címet viseli.³⁰ Tulajdonképpen itt foglalja össze a szerző az előbb említett fejtegetései után elméletileg azokat a megfontolásokat, melyekben a népességi változónak a gazdasági változóra gyakorolt hatásai összpontosulnak. Talán nem felesleges itt ismételtlen hangsúlyozni, hogy ennek a kölcsönhatásnak a vizsgálatánál a szerző a kétfajta változót — tehát a népességet és a gazdaságot — mint egyenlő értékű, illetve „aequo loco” analizált változót veszi figyelembe.

Mindez nem zárja ki természetesen azt, hogy a közgazdász szerző ne hangsúlyozza ki e probléma bevezetéseként azt, hogy felfogása szerint a népességi növekedés történeti folyamata, különösen a kapitalizmus kialakulásától kezdve, jelentős részében („in good part”) magának a gazdasági növekedésnek az eredménye volt, minthogy csak ez tette lehetővé, hogy a növekvő számú népességet viszonylag növekvő gazdasági színvonalon el lehessen tartani. Ez feltételezte természetesen a gazdasági potenciált növelő „hasznos ismeretek” (“useful knowledge”) növekedését is, amely nemcsak a közgazdasági értelemben vett termelésre, hanem a népességnek mint közgazdasági té-

²⁸ Uo. 21., ill. 26. és köv., valamint 63. és köv. p.

²⁹ Uo. 24. és köv., ill. 40. és köv. p.

³⁰ Uo. 56. és köv. p.

nyezőnek megfelelő egészségi állapotban való fenntartására, sőt egészségi viszonyainak javítására is vonatkozik. Mindezek előrebocsátása mellett azonban a szerzőnek az a véleménye, hogy amint egyszer egy bizonyos demográfiai struktúra kialakult, ez önmagában már alapjává lett minden további gazdasági folyamatnak, mintegy olyan erősségű meghatározó determinánsként, amelyet egy korábbi, primitívebb viszonyok között maga a természet jelentett.

Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy ez a gondolat nagymértékben rokon azzal, amelyet *Lukács György* fejtett ki filozófiai vonatkozású munkáiban, nevezetesen, hogy a társadalom, illetve a társadalmi intézmények, különösen rövidebb lejáratra vizsgálva, az ember számára mint a természeti adottságokkal egyenlő szilárdságú adottságok, mint „quasi nature” jelentkeznek.³¹ *Kuznets* egy lépéssel még tovább megy, amidőn ebbe a „quasi-természetbe” magát a fenálló népeiséget, illetve annak demográfiai struktúráját is inkorporálja, mint egy hosszabb fejlődési folyamat eredményét, melyet mégis rövid lejáratra „állandónak” lehet tekinteni, nem pedig „változónak”.

A szerző gondolatmenete szerint, amennyiben az előbb említett népességfejlődést alakító primer gazdasági erők jelenlétét és működését feltételezzük, amelyek egy adott gazdasági struktúra kialakítására vezetnek, úgy az alábbi hat fő pontba lehetne összefoglalni a modern népességnövekedés gazdaságalkító kihatásait:

1. A népesség korstruktúrájának eltolódása a produktív korú népesség arányának növelése irányába. Amennyiben ugyanis a 15—59 éves korcsoportot vesszük az összehasonlítás alapjául, akkor az 575 dollár egy főre eső jövedelmet vagy ennél többet felmutató 19 országban ezek részesedése az össznépeességben kb. 58%, szemben az ugyanerre a korcsoportra jutó 51,3%-kal, amely arra a 34 országra esik, ahol az egy főre jutó jövedelem 200 dollár, vagy az alatt van évi átlagban. Ez az összehasonlítás az Egyesült Nemzetek Demográfiai Évkönyvének 1958. évre vonatkozó adatain alapszik.³²

2. Egy másik ilyen hatás a születési arányszámok hanyatlásából adódik, — annak ellenére, hogy ezt némileg a halálozások csökkenése ellensúlyozta, illetve néhol teljesen invalidálta. A születési arányszám csökkenése ugyanis lehetővé tette annak a közgazdasági értelemben vett költségnek mint veszteségnek vagy tekozlásnak a megtakarítását, amelyet a produktív kor elérése előtt meghalt gyermekkorúak felnevelése okozott a társadalomnak. E tényező egy másik hatása abban jelentkezett, hogy a születésszám csökkenése felszabadított nagyszámú női munkaerőt a családban való lekötöttség alól és lehetővé tette azoknak az önálló keresők kategóriájában való elhelyezkedését. A szerző hivatkozik arra, hogy e kérdést *W. Lee Hansen* cikke behatóbban is tárgyalta.³³

3. A születési ráták hanyatlása egyidejűleg a megbetegedési ráta hanyatlását is eredményezte, aminek közgazdasági hatásai a produktív korosztályokból ideiglenesen vagy véglegesen kieső személyek számát lényegesen csökkentették.

4. Növekvő népesség még ugyanazon a színvonalon maradó egy főre eső termék mellett is növekvő mennyiségű összterméket jelent, vagyis önmagá-

³¹ *Lukács, G.*: *Geschichte und Klassenbewusstsein*. Berlin. 1923.

³² *Demographic Yearbook of the United Nations, 1958*. New York, 1959. 439. p.

³³ *Hansen, W. L.*: *A Note on the Cost of Children's Mortality*. *The Journal of Political Economy*. June, 1957.

ban is már egy tényezője a gazdasági növekedésnek, illetve a nagyobb belső piaci, illetve külső piaci munkamegosztás kialakulásának, — abban az értelemben, amelyben a közgazdász terminológia „economies of scale” kialakulásáról beszél.

5. Az ötödik tényező az előző 3. és 4. pont alatti tényezők egy további következményeként áll elő. A termelés és a piacok expanziója, valamint a járványos betegségek feletti hathatósabb ellenőrzés a heves halálozási ráták és népességváltozások kiküszöbölésén keresztül kedvező légkört teremt a bátrabb és kockázatosabb vállalkozói tevékenységhez. Ilyen kedvezőbb közgazdasági atmoszféra kialakulása esetén ugyanis a túlzott expanzióból származó veszteségek hatásai is könnyebben viselhetők el gazdaságilag, mint lassú és visszaesésekkel tarkított közgazdasági növekedési viszonyok között. E ponttal kapcsolatban megjegyezzük, hogy a szerző itt a vállalkozó szerepének olyan kulcsjelentőséget tulajdonít, mint amelyet *J. A. Schumpeter* fejtett ki a jelen század elején a kapitalizmus általános elméletével kapcsolatban.³⁴

6. Végül a tartósan jó vagy emelkedő gazdasági színvonal, a növekvő népesség és az ezen keresztül növekvő hasznos gazdasági tudás szellemi és műveltségi értelemben is azokkal az előnyökkel jár, mint az „economies of scale” tárgyi vonatkozásban a termelésre nézve. E kedvező hatások tehát nemcsak a termelés bonyolultabb technológiai és gazdaság szervezési vonatkozásaiban, hanem még az egyszerűbb javak, illetve tömegcikk termelése vonatkozásában is előnyösen érvényesülnek. A szerző ezzel kapcsolatban egyik saját művére hivatkozik, melyben ezeket a kérdéseket bővebben tárgyalta.³⁵

Kuznets e kérdéssel kapcsolatos alapvetése hangsúlyozza egyrészt azt, hogy ez a felsorolás csupán a népességi tényező legfontosabb közvetlen hatásait veszi számba, valamint, hogy távolról sem tekinthető teljesnek. Mégis úgy véljük, hogy a legfőbb hatások ezen jegyzékbe vétele — különösen, ha valamennyinek nem egyértelmű, hanem ellentétes irányú és differenciált hatásait is szem előtt tartjuk —, nagyban megkönnyíti a közgazdász számára a népességi tényezőkből eredő problémák hatásának a felderítését.

Kuznets természetesen tudatában van annak, hogy a felsorolt hat népességi hatás egymás bonyolult kombinációiban is fellép — mint ahogy erre az 5. pont is utal —, amihez még természetesen az általa nem említett további tényezők hatása is társulhat. Ehhez kapcsolódva hangsúlyozza azt is, hogy a tényezők hatásának és irányának felmérése csupán az okozati összefüggés egyik oldalának feltárását jelenti, a további statisztikai probléma e hatások számszerű mérése, bármilyen fogós módszertani problémákkal legyen is az összekötve.

VI.

A gazdaságdemográfia alapvető konceptuális problémáival kapcsolatos fentebbi fejtegetéseink elsősorban a modern nyugati kvantitatív közgazdaságtan és gazdaságelmélet azon megnyilatkozásait és erőfeszítéseit vették

³⁴ *Schumpeter, J. A.*: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. München u. Leipzig. 1911. 3. Aufl. uo. 1931. — kül.: Viertes Kapitel, 207. p.

³⁵ *Kuznets, S.*: Economic Change in Developed Countries. Princeton. 1960.

vizsgálat alá, melyek egy gazdaságdemográfiai alapvetéshez a legszorosabban kapcsolódnak. Tudatában vagyunk annak, hogy ez a „small sample”, amely gondolataink kifejtéséhez alkalmat szolgáltatott, nem mentes a kiválasztás objektív jellegű nehézségeitől, még kevésbé bizonyos szubjektív elemektől.³⁶

Ennek ellenére meggyőződésünk azonban, hogy a felvetett problémák jelentős része olyan jellegű, amely a hazai demográfus és közgazdász körök legnagyobb érdeklődésére tarthat számot éppen azokra a demográfiai gyakorlat oldaláról kiinduló erőfeszítésekre tekintettel, amelyeket a nemzetközi összehasonlításban is eredményeket felmutató magyar demográfia újabb az elmélet szintjére felemelkedve produkált. Az e téren kifejtett munka összefoglaló kritikai elemzése csak egy külön tanulmány feladata lehet — annál is inkább, mert ennek a problémakörnek jelentősége a szocialista tervgazdálkodás viszonyai között lényegesen nagyobb, kapcsolódása pedig a társadalomtudományi alapokhoz lényegesen bonyolultabb és összetettebb, mint az elemzésünk alapjául szolgáló nyugati országokban.

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ ОБ ОСНОВНЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕМОГРАФИИ

Резюме

Автор примыкая к деятельности отдельных выдающих представителей «квантитативной экономической школы», в рамках специализации демографической науки занимается некоторыми основными концептуальными проблемами направления экономической демографии. Несмотря на то, что, несомненно, представители этого направления по своему профилю являются деятелями не демографической науки, а экономической науки, они исследованием взаимодействий демографических и экономических факторов и с помощью выражено статистических методов исследования (речь идет как о методах демографической, так и о методах экономической статистики), все-таки в большой мере приблизились к концепции экономической демографии. В основном подробные задачи стоят перед формирующейся наукой экономической демографии, но при приближении не со стороны экономической науки, а со стороны демографической науки. Однако решение этой задачи усложняется тем, что эта задача не укладывается в рамках чисто демографической концепции, а предполагает тесное сотрудничество с экономической наукой, то есть концепция экономической демографии не является одноплоскостной, как например демометрическая концепция Винклера, а двухплоскостной.

В целях освещения этой связи автор приводит изложение динамики взаимодействий демографической и экономической концепции в истории науки. Опираясь на пионерские инициативы *И. И. Шпенглера* и примыкая к деятельности *К. Кларка*, *Ж. Фурасть*, *Р. Стоуна* и *С. Кузнеця*, автор обзореваает те проблемы, которые выдвинуты в трудах указанных авторов и которые: по его мнению, могут быть связаны единой концепции экономической демографии. При этом критическом анализе автор обращает особое внимание на приближение концепции, являющейся важной и при условиях социалистического планового хозяйства и в этой связи он останавливается и на более значительных венгерских контрибуциях, опираясь в первую очередь на публикации *Э. Сабади* и *Э. Валковича*. В заключение автор подчер-

³⁶ Nem tudunk már e keretben a gondolatmenetünk szempontjából jelentős egyik újabb megnyilatkozásra, *Guillaumont, P.*: La pensée demo-economique de J. B. Say et de Sismondi. Paris. 1969. című munkára kiterjeszkedni — ezzel a közeljövőben egy recenzió keretében foglalkozunk.

кивает свою уверенность в том, что хотя указанные венгерские контрибуции и не исходили из почвы количественного экономического направления, но из значительно более эмпирического и выражено демографического базиса, во многих отношениях к настоящему времени они уже достигли уровня теории и, примыкая к отечественным потребностям планового хозяйства, начали направляться в сторону создания единой концепции. С учетом всего этого венгерская демографическая и экономическая наука должна обращать увеличенное внимание на разработку вопросов, связанных с этой проблемой.

REFLECTIONS ON THE BASIC CONCEPTUAL PROBLEMS OF ECONOMIC DEMOGRAPHY

Summary

Within the specialization of demography the author deals with some basic conceptual problems of the trend of economic demography in connection with the activity of some excellent representatives of the so-called "quantitative economic school". Although it is true that the main profile of the representatives of this trend is not demography, but economics, — they still approached the economico-demographic concept to a great extent by studying the interactions between demographic and economic factors and by means of explicitly statistical — either population- or economic statistical — methods of research. As a matter of fact the discipline of economic demography developing at present will have to solve similar tasks which will be approached, however, starting not from economics but from demography. The accomplishment of this task, however, gets more complicated because this task can not be included in the frames of a purely demographic concept but supposes a strict collaboration with economics, that means that the economico-demographic concept does not belong to one discipline — as for example Winkler's demometric concept — but to two disciplines.

In order to elucidate this relationship the author describes the scientific historical development of interactions between the demographic concept and the economic concept, making use of *J. J. Spengler's* initiatives, then on the basis of the activity of *C. Clark, J. Fourastié, R. Stone* and *S. Kuznets* he gives a review on the problems which arose in their works and which, in his opinion, can be included in a uniform economico-demographic concept. At this analysis of critical character he pays special attention to the approach of a concept relevant also under the circumstances of socialist planned economy, and in this respect he also speaks of the most important Hungarian contributions, first of all the publications of *E. Szabady* and *E. Valkovics*. Finally the author declares his view that although these Hungarian contributions did not start from the quantitative economic research trend but from a much more empirical and explicitly demographic basis, in many respects they already attained the level of theory, and meeting the home needs of planned economy, they set as a target to develop a uniform concept. On the basis of all this the Hungarian demography and economics should pay a greater attention to the elaboration of questions in this respect.

A CIGÁNY SZÜLŐ NŐK DEMOGRÁFIAI ADATAI A SIKLÓSI JÁRÁSBAN

1961-1971

DR. HORVÁTH MIHÁLY

A közel 60 000 lelket számláló Siklói járásban a cigány lakosság lélekszámát a tanácsi hatóságok közel 8%-ra teszik. E népcsoportnak a járás különböző egészségügyi mutatóira gyakorolt hatása azonban ennél többszörösen nagyobb. Pl.: 1. A járás koraszülési gyakorisága 1970-ben 12,3% volt. Ezen belül cigány újszülöttek 2500 gr alatti (alacsony súlyú) gyakorisága 25,8%. Enélkül a járás koraszülött gyakorisága 9,4% lett volna. 2. A járás csecsemőhalálózása 1959 és 1969 között átlagban 44‰ volt. Cigány csecsemők 114‰-es halálózása nélkül azonban ez a halálózás 34‰ lett volna.

A fenti és az ehhez hasonló jelenségek évről évre jelentkeznek (4). Baranya megyében hasonló tendenciák érvényesüléséről számoltak be *Kóbor* és munkatársai (6).

Részünkről elsősorban a csecsemőhalálózás javítása szempontjából vetődik fel a kérdés, hogy várhatóan milyen lesz, hogyan alakul a közeljövőben e szociálisan kedvezőtlen helyzetű, „veszélyeztetett” csecsemők száma?

1. A csecsemők száma és a cigánycsecsemők aránya a Siklói járásban
Число младенцев и удельный вес цыганских младенцев в районе Шиклоу
Number of Infants and Ratio of Gipsy Infants in Siklós District

Év (1)	Összes csecsemő (2)	A cigánycsecsemők (5)	
		száma (3)	aránya (%) (4)
1963	930	174	18,7
1964	925	210	22,7
1965	887	175	17,5
1966	844	151	17,9
1967	891	150	16,8
1968	860	139	16,1
1969	896	147	16,5
1970	835	152	18,2
1971. I. félév.....	440	98	22,2

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Все младенцы; (3) число, (4) удельный вес; (5) цыганских младенцев.

Heading: (1) Years; (2) Total number of infants; (3) number; (4) ratio (%); (5) of Gipsy infants.

Ennek megállapítására felhasználtuk a védőnői nyilvántartásokat, továbbá kórházunk szülészeti osztályának adatait, az érintett családok személyes ismerete alapján. Az 1. táblán a járás összes csecsemőjére kiterjedő védőnői adatokat, a védőnői körzetek módosítása miatt, 1963-tól tüntettük fel. A járási kórház szülészeti osztályáról felhasználható adatokat 1961-től dolgoztuk fel.

A cigánycsecsemők aránya az 1963. és 1964. évi viszonylag magas értékekről (18,7 és 22,7%) 1970-ig átmenetileg csökkent; ezen időszakban 16–17% körül mozgott, 1970 óta ismét magasabb: 18,2%-ot mutat. Különösen utal az emelkedésre 1971. I. félévi arány: 22,2%.

A 2. tábla az ún. régi (összevonás előtti) Siklói járás községeiben és telepein élő cigánycsecsemők számát tünteti fel 1963 és 1970 között.

2. A régi Siklói járás községeiben és telepein élő cigánycsecsemők száma 1963 és 1970 között

Число цыганских младенцев, проживавших с 1963 по 1970 гг. в селах и поселениях старого района Шиклоу
 Number of Gipsy Infants Living in the Communes and Colonies of the Old Siklós District between 1963 and 1970

Megnevezés	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
	Év (1)							
1. Községekben (41 község)	30	27	30	30	33	20	20	28
2. Telepeken (4 telep)	39	40	53	41	40	37	51	41
3. Összesen	69	67	83	71	73	57	71	69

Горизонтальная графа: (1) Год.

Вертикальная графа: 1. В селах (41 село); 2. В поселениях (4 поселения); 3. Всего.

Heading: (1) Years.

Lateral text: 1. In communes (41 communes); 2. In colonies; (4. colonies); 3. Total.

Az *élveszületési arányszám* 1970-ben a cigánylakosság körében 31,6%, a nem cigány lakosságnál 12,3% volt.

A cigánylakosság intenzív szaporodási hajlamára mutatnak a következő adatok is: míg az egész cigánylakosság számaránya 8%, addig az iskolás korban 12, a csecsemőkorbán pedig 18%-os arányszámot tartunk nyilván.

Az intenzív szaporodás tényeit látjuk a 3. táblán, ahol a fiatalok, a 30 éven felüli és a kettőnél többször szülő nők arányát vizsgáljuk a cigány és a nem cigány lakosság körében.

A cigány nőknél minden életkorban nagyobb a szülések száma; ez kiterjed csaknem az egész propagatív korra. Lényegesen nagyobb náluk a többször szülő nők aránya is.

E megállapítások több vonatkozásban hasonlók *Hoóznak* (3) a sellyei járásban (melynek nagyobb része a járások összevonása folytán a siklói járásba olvadt), 1964-ben tett megállapításaihoz. *Hoóz* kimutatta, hogy 1960–1961-ben a régi sellyei járásban az összes újszülött 20, illetőleg 24%-a tartozott ebbe a csoportba; a cigánylakosság nyers születési arányszáma 41% volt; az egy szülő nőre jutó első szülés cigányoknál általában a 19. évben, nem cigányoknál a 21. évben következett be.

3. A 16 és 18 éven aluli; a 30 éven felüli; a 2- és 3-nál többször szülő nők száma a régi Siklósi járásban 1961 és 1970 között

Число роженниц моложе 16 и 18 лет; старше 30 лет; рожавших больше 2 и 3 раза в старом районе Шиклош в период между 1961 и 1970 гг.

Women under 16 years and 18 years; above 30 years; giving birth more than two and three times in the old Siklós district between 1961 and 1970

Szülő nők (1)	Nem cigányok (2)	Cigányok (3)	Különbőség a cigány szülő nők javára (4)
– 16	27 = 0,74%	56 = 8,58%	11,6-szeres
– 18	322 = 8,82%	138 = 21,16%	2,3-szeres
30 –	581 = 15,91%	132 = 20,45%	+ 4,54%
1. 2-nél többször szülő nők	899 = 24,50%	352 = 54,00%	2,2-szeres
2. 3-nál többször szülő nők	413 = 11,30%	245 = 37,70%	3,3-szeres

Горизонтальная графа: (1) Роженицы; (2) Не цыганки; (3) Цыганки; (4) Разница в пользу цыганских роженниц.

Вертикальная графа: 1. Женщины, рожавшие больше 2 раза; 2. Женщины рожавшие больше 3 раза.

Heading: (1) Women giving birth to a child; (2) Non-Gipsies; (3) Gipsies; (4) Difference in favour of Gipsy women giving birth.

Lateral text: 1. Women giving birth to a child more than two times; 2. Women giving birth to a child more than three times.

A 4. tábla és az ennek alapján készült grafikon arra is rámutat, hogy az elmúlt években jelentékenyen megnőtt a 16 éven aluli cigány szülő nők száma, és csak kismértékben csökkent a 30 évnél idősebb vagy kettőnél többször szülő cigánynők aránya. Ugyanakkor lényegesen csökkent a 30 év feletti és a kettőnél többször szülő nem cigány nők aránya.

Még plasztikusabban tűnik ez ki a grafikonon, ahol az 1961–1963-as maximális átlagértékeket véve alapul (100%-nak), ezekkel az 1968–1970-es átlagértékeket hasonlítjuk össze. (Az oszlopokban feltüntetett számok ezen 3 éves periódusok átlagértékeit fejezik ki %-ban.)

Az 1. és 2. táblának a többi táblával és az ábrával való egybevetése bizonyos ellentétet mutat. A 3. és 4. tábla az élveszületési arányszámok, továbbá a cigánylakosság bizonyos csoportjainak százalékos megoszlása (korpipiramis) intenzív szaporodásra utalnak, ugyanakkor az 1. és 2. tábla viszonylag azonos arányszámokat, statikus helyzetképet mutat.

E látszólagos ellentétet magyarázó okokat az alábbiakban látjuk.

1. A megfigyelési (vizsgált) időszak viszonylag rövid. Az 1963 előtti védőnői nyilvántartásokat nem ismerjük; a szülészeti osztályos bejegyzéseket pedig, a korábban gyakori otthoni cigány szülések miatt, 1961 előtt e szempontból nem értékelhetjük. Így lehet, sőt valószínű, hogy a korábbi születési számok a jelenleginél kisebbek voltak. Ezt mutatja az egész cigány lakosság 8%-os, az iskolás cigány gyermekek 12%-os, a cigány csecsemők 18%-os aránya.

2. Valószínű, hogy az ily módon megnövekedett cigány lakosság jelentős része (a serdülők) még nem lépett propagatív korba, illetőleg nagyobb számban még nem szült.

3. A cigány családok jelentékeny része szintén küzd az anyagi helyzetét nehezítő, a nők munkába állását gátló nagyobb gyermekszám ellen. Ezt mu-

4. A főbb születési mutatók alakulása 1961-től 1970-ig, cigány és nem cigány szülőknél között
 Динамика важнейших показателей рождаемости с 1961 по 1970 гг. между цыганскими и нецыганскими роженицами
 Development of Main Birth Indices from 1961 to 1970 among Gipsy and Non-Gipsy Women Giving Birth to a Child

Év (1)	16 éven aluli szülések (2)		30 év feletti szülések (5)		3 és 3-nál több szülés (6)		4 és 4-nél több szülés (7)	
	nem cigány (3)	cigány (4)	nem cigány (3)	cigány (4)	nem cigány (3)	cigány (4)	nem cigány (3)	cigány (4)
1961.....	0,8	3,7	19,7	25,9	32,2	57,4	15,2	42,6
1962.....	0,5	7,9	14,9	12,2	26,9	62,0	11,9	42,8
1963.....	1,0	7,1	15,6	17,1	27,2	58,5	13,9	38,6
1964.....	0,7	4,0	15,2	28,3	24,1	63,5	11,9	47,3
1965.....	0,6	10,5	14,8	21,0	22,7	44,7	11,8	30,2
1966.....	1,0	6,3	12,2	28,5	21,3	63,5	7,1	42,8
1967.....	0,7	5,3	13,0	22,7	17,2	50,9	8,0	38,6
1968.....	0,7	18,0	12,2	16,0	17,3	34,0	7,2	24,0
1969.....	0,7	15,3	13,0	20,8	16,9	44,4	8,8	33,5
1970.....	0,5	8,2	11,8	23,3	15,5	57,5	4,5	34,2

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Рождения в случае рожениц моложе 16 лет; (3) в случае нецыганских рожениц; (4) в случае цыганских рожениц; (5) рождения в случае рожениц старше 30 лет; (6) 3 и больше 3 родов; (7) 4 и больше 4 родов.

Heading: (1) Years; (2) Deliveries under 16 years; (3) non-Gipsy; (4) Gipsy; (5) Deliveries above 30 years; (6) 3 and more than 3 deliveries; (7) 4 and more than 4 deliveries.

tatja részükről az interrupciók nagyfokú igénybevétele. 1967 óta alkalmazunk „C” megjelölést (az interrupciós díj elengedése céljából). 1967-ben járásunkban 1093-an vették igénybe az interrupciót; ebből 196 (18%) volt „C” jelzésű. Ez a szám 1968-ban 1066-ból 188 (17%), 1969-ben 1006-ból 175 (17%); 1970-ben 1029-ből 174 (16,9%) volt.

Az „Infecundin” fogamzásgátló tabletta használatára vonatkozó adatok: 1967-ben még csak 88 nő alkalmazta a hormonális fogamzásgátlást, ebből 6 volt „C”, 1968-ban 420 közül 31, 1969-ben 492 közül 34, 1970-ben 1317 közül 27.

4. A statikus helyzet további oka lehet a náluk is észlelhető, olykor jelentős differenciálódás, vagyis a foglalkozási, szociális és családi viszonyokban beálló olyan változás, ami ezen „származási” kategorizálást lényegileg megszüntette.

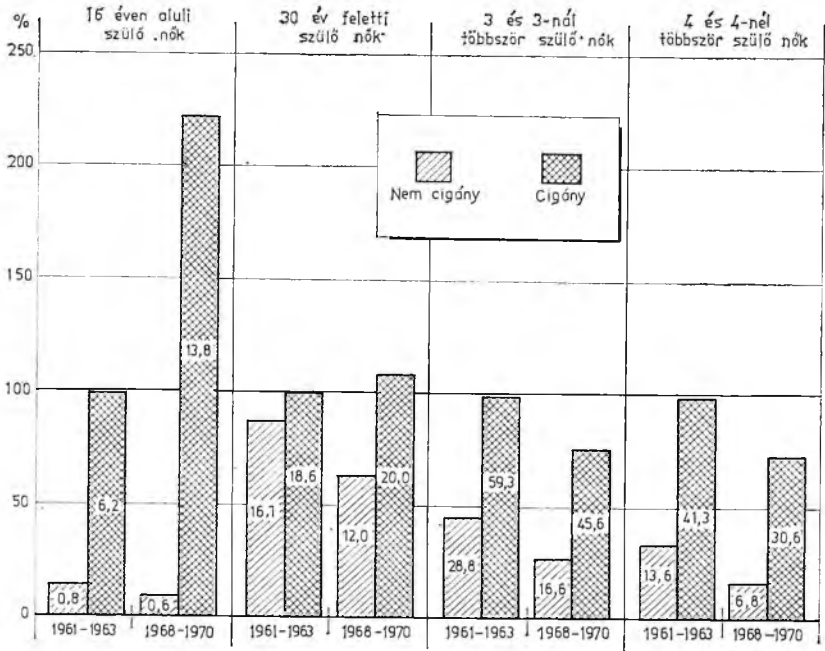
5. Kismértékben szerepet játszhat az elvándorlás, a lakóhelyváltozás, aminek mértéke az összes cigánylakosság 1–2%-ára tehető.

6. Nagyobb szaporodásukat ellensúlyozza nagyobb halálozásuk, aminek egyelőre csupán a csecsemőkorra vonatkozó adatait ismerjük (110‰ körül). Ennek megfelelően azonban valószínűen nagyobb az idősebb egyének halálozása is.

7. Számolni kell a cigány asszonyok munkába állásának egyre gyakoribb igényével és szükségességével, ami a szülések számát szintén befolyásolhatja. Egy 1968-ból származó kimutatás szerint a munkaképes korú cigány férfiak 85, a nők 55%-a volt állandó munkaviszonyban.

8. Korlátozó hatású lehet az általános iskolai tanulásnak a múlthoz ké-

pest egyre nagyobb igénybevétele, elterjedtsége. 1960 előtt a cigány gyermekeknek csupán kb. 20%-a tanult meg írni és olvasni, 80%-uk analfabéta maradt. 1971-ben ez az arány kb. a fordított.

A nem cigány és cigány szülő nők kor és szülésszám szerinti arányainak változásai 1968—1970-ben, az 1961—1963-as átlagértékekhez viszonyítva

Изменения соотношений нецыганских и цыганских роженниц по возрасту и по числу рождений в 1968—1970 гг. по сравнению со средними величинами 1961—1963 гг.

Changes in the Ratios of Non-Gypsy and Gypsy Women Giving Birth to a Child by Age and Birth Number in 1968—1970 as Compared to the Average Values of 1961—1963

E tényezőket a demográfiai szakírók (Szabady, Andorka, Miltényi, Breznik, Valkovics, Vukovich, Nemes és mások) (10, 1, 7, 8, 2, 12, 9) egyöntetűen, mint a termékenységet, népességfejlődést befolyásoló hatásokat sorolják fel. Ezen intenzív szaporodási mutatók miatt a cigánycsecsemők számarányának bizonyos növekedése a jövőben valószínűnek látszik. Mivel azonban az ezt befolyásoló tényezők szintén fejlődésben, változásban vannak, a szaporodás mértékét, ütemét előre biztonsággal meghatározni nem lehet.

IRODALOM

1. Andorka Rudolf: A magyar népesség termékenységének alakulását befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia*. 1967. évi 1. sz. 87—102. p.
2. Breznik, Dusan: A jugoszláv népesség termékenysége. *Demográfia*. 1967. évi 2. sz. 328—342. p.
3. Hoóz István: A cigányok születési jellegzetességei a sellyei járásban. *Demográfia*. 1964. évi 2. sz. 230—243. p.
4. Horváth Mihály: Telepi viszonyok hatása a csecsemőhalálózásra. *Népegészségügy*. 1967. évi 2. sz. 111—113. p.
5. Klinger András: A termékenységet befolyásoló biológiai tényezők. *Demográfia*. 1970. évi 4. sz. 394—412. p.

6. Kóbor József—Thán Nándor—Bédi Gyula—Tóth Emil: Baranya megye csecsemőhalandóságának alakulásáról (1960—69) és a csökkentésére irányuló szervezeti, tartalmi intézkedésekről, feladatokról. *Népegészségügy*. 1971. évi 2. sz. 95—102. p.
7. Millényi Károly: A művi vetélések hatása a termékenységre. *Demográfia*. 1970. évi 4. sz. 413—420. p.
8. Millényi Károly: Ghana népesedésének néhány jellegzetessége. *Demográfia*. 1968. évi 3—4. sz. 362—381. p.
9. Nemes Szende: Néhány gondolat a születések számát befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezők hatásmechanizmusáról. *Demográfia*. 1965. évi 2. sz. 220—228. p.
10. Szabady Egon: A termékenység és a népességfejlődés néhány kérdése. *Demográfia*. 1965. évi 3—4. sz. 308—317. p.
11. Valkovics Emil: A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkről. *Demográfia*. 1964. évi 3—4. sz. 451—458. p.
12. Vukovich György: A termékenységre ható tényezők. *Demográfia*. 1965. évi 3—4. sz. 318—320. p.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ ЦЫГАНСКИХ РОЖАЮЩИХ ЖЕНЩИН В РАЙОНЕ ШИКЛОШ В 1961—1971 ГГ.

Резюме

Автор занимается динамикой числа родов у цыганок в районе Шиклош от 1961 г. по 1 июня 1971 г. Автор устанавливает, что за этот период число родов у цыганок в этом районе из года в год составляло приблизительно 17—18% от общего числа родов. Одновременно можно наблюдать и другие демографические показатели а именно:

1) высокий коэффициент живорождаемости у цыганок (31,6‰); 2) возрастная пирамида с широкой основой (17% в случае младенческой популяции, в 12% в случае лиц школьного возраста и 8% в случае всего населения); 3) большое увеличение числа молодых цыганских рожениц; 4) только небольшое сокращение числа цыганских женщин, рожавших много раз и более старых (старше 30 лет) цыганских рожениц по сравнению с сокращением удельного веса не цыганских женщин соответствующей группы — указывает на неизменно интенсивную склонность к приросту. Несмотря на это, на повышение удельного веса цыганских рожениц сильное влияние оказывает ряд факторов, например, их увеличенное поступление на работу, частые искусственные аборты, большая смертность, интенсивная дифференциация, начавшаяся и в их кругу, распространение учебы и т.д. Можно учесть и то, что «продуктивное» влияние до сих пор имевшего место прироста еще не могло получить действительность во времени.

DEMOGRAPHIC DATA OF GIPSY WOMEN GIVING BIRTH TO A CHILD IN SIKLÓS DISTRICT IN 1961—1971

Summary

Author deals with the development of the number of Gipsy births in Siklós district from 1961 to 1 July, 1971. He states that in the district during this period the number of Gipsy births is equal to about 17—18 per cent of total births from year to year. At the same time other demographic indices i. e. 1. high live birth rate among Gypsies (31.6 per thousand); 2. the age pyramid with wide base (a rate of 17 per cent in the infant population, 12 per cent at school age, 8 per cent in the whole population); 3. a significant increase in the number of young Gipsy women giving birth to a child; 4. only a small decrease in the number of Gipsy women giving birth several times and of older (above 30 years) Gipsy women giving birth to a child as compared to the ratio of non-Gipsy pregnant women, show an unchanged tendency of intensive reproduction. In spite of this, the rise in their number is greatly influenced by several factors, so by the increase of engaging themselves to work, high use of induced abortion (interruption), higher mortality, intensive differentiation having started also among them, the growing learning etc. We can count upon the fact too that the “productive” effect of the growth obtained until now did not felt his effect.

KÖZLEMÉNYEK

DEMOGRÁFIA ÉS CSALÁDTERVEZÉS*

DR. SZABADY EÇON

A demográfia és családtervezés egymásrautaltsága elfogadott tény különösen azóta, hogy az elmúlt évtizedekben, de leginkább a hatvanas évektől kezdődően világszerte számottevő erőfeszítések történtek részben a különböző körülmények között élő népesség családtervezési magatartásának felderítésére, részben a nem kívánt terhességek elkerülésére különféle családtervezési programok keretében. A családtervezés az orvostudomány mellett elsősorban a demográfia módszereire és eredményeire támaszkodik, ugyanakkor a családtervezés matematikája termékenyítőleg hat a népességtudományra, főleg annak módszertanára és hozzájárul új kapcsolatok kialakulásához más diszciplínákkal.

A termékenység csökkenése és ezzel párhuzamosan a családtervezés elterjedése viszonylag hosszú múltra tekint vissza az európai szocialista országokban, bár a családtervezés mint mozgalom, mint intézményesített törekvés a család, a nők, a gyermekek és az egész társadalom jólétének emelésére a közelmúlt terméke Közép- és Kelet-Európában. Az e régióhoz tartozó országokban az ipari fejlődés csak később kezdődött, mint nyugaton, s így a demográfiai folyamatokban is bizonyos fáziseltolódás mutatkozik. A múlt század utolsó éveiben bekövetkező gazdasági, társadalmi változások az életkörülmények: a táplálkozás, az egészségügyi viszonyok megjavulásához vezettek, amelyek az orvostudomány haladásával együtt fokozatosan csökkentették a halálozást. A halandóság csökkenésével többé-kevésbé egyidőben csökkenni kezdett az elveszületések száma is. A termékenység akkori csökkenése primitív családtervezési módszerek, elsősorban a coitus interruptus és a terhességmegszakítás alkalmazásának volt betudható.

Nyugat- és Észak-Európa fejlett ipari országaiban, elsősorban az Egyesült Királyságban és a skandináv országokban a születésszabályozás propagálása, az ezzel kapcsolatos mozgalmak megindulása és az olyan fogamzásgátló szerek forgalomba hozatala, ill. elterjedése, mint a condom és a különböző pesszáriumok, hosszú múltra tekint vissza. A fogamzásgátlás módszerei mellett a születésszám visszaesésében szerepet játszott az illegális művi terhességmegszakítás: ennek mértékét azonban éppen illegális jellegére való tekintettel nem lehet megbízhatóan megállapítani. A születésszabályozás hagyományos módszerei mellett az utóbbi egy-másfél évtizedben két igen jelentős eszközzel bővült a fogamzásgátlás fegyvertára. Az orális tabletták és a méhen belüli fogamzásgátló eszközök számos fajtája áll a szülőképes korú nők rendelkezésére. Ezek a modern fogamzásgátló eljárások nem egyforma mértékben terjedtek el Nyugat- és Észak-Európa országaiban, annyi azonban kétségtávol megállapítható, hogy jelentős szerepet játszanak számos országban a születések számának alakulásában.

* A Rostock-Warnemündében 1971. október 5—8 között „Családtervezés a szocialista országok egészségvédelmi rendszerében” témakörben rendezett nemzetközi szemináriumon megvitatott előadás. (Rövidítve.)

Kelet- és Közép-Európa országaira általában az a jellemző, hogy a szülőképes korú nők nagyobb része alkalmazza a védekezés valamilyen fajtáját és fogamzásgátlással vagy terhességek megszakításával szabályozza a család nagyságát.

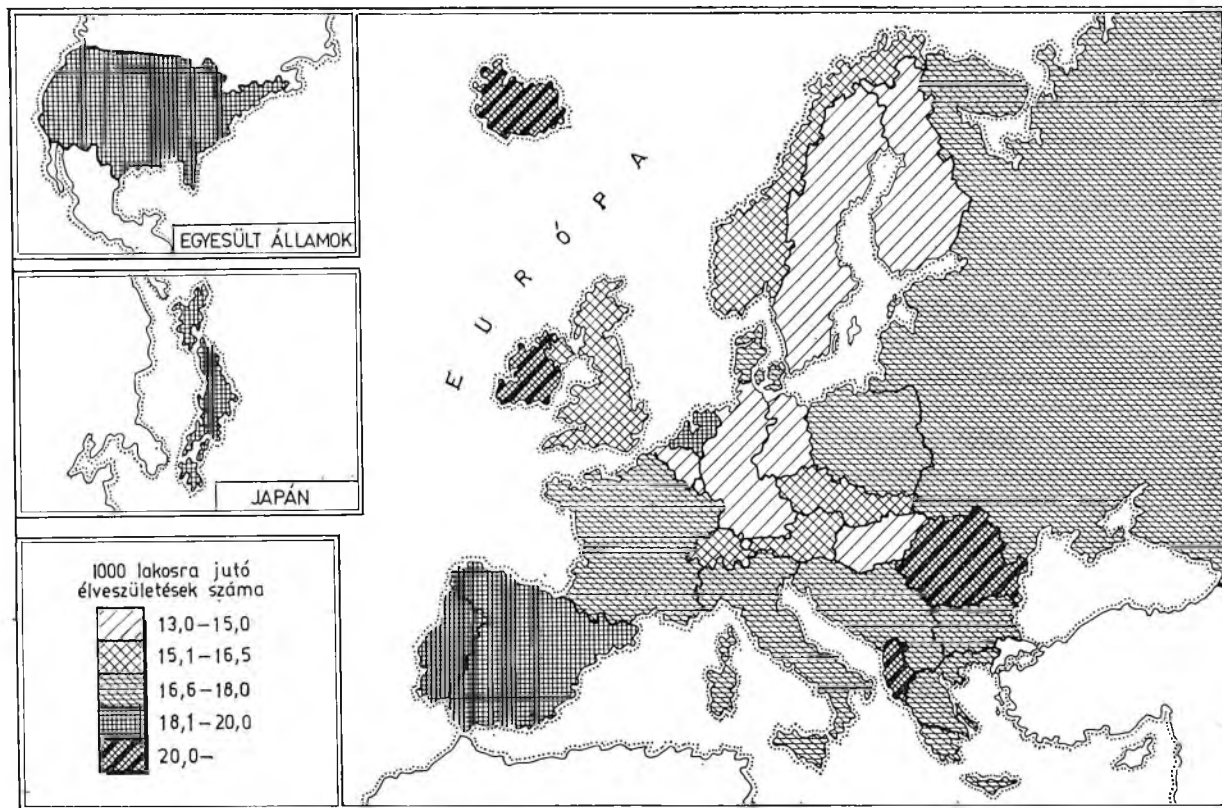
A fogamzásgátlás különböző módszerei más-más súllyal szerepelnek a születek számának korlátozásában a közép- és kelet-európai régió országában, az azonban bizonyosnak látszik, hogy a legelterjedtebb metódus minden országban még ma is a megszakított érintkezés, a coitus interruptus. *Vasziljev* szerint Bulgáriában a terhességüket megszakító nők 69%-a alkalmazta védekezési módszerként a coitus interruptust 1969-ben. Csehszlovákiában két régebben végzett vizsgálat adatai szerint a szülőképes korú nők mintegy háromnegyede, illetve fele él ezzel az eszközzel. Első helyen áll a védekezési módszerek között a megszakított érintkezés a Német Demokratikus Köztársaságban. Ez az elterjedt fogamzásgátlási módszer Romániában, Magyarországon a védekező házas nők 62%-a alkalmazza ezt a védekezési módszert a TCS 66 vizsgálat adatai szerint.

A hagyományos módszerek közül a condom a legelterjedtebb. Bulgáriában a védekező párok 5%-a alkalmazza ezt az eszközt. Csehszlovákiában ez az arány 20%. Második helyen áll a védekezési módszerek között a condom az NDK-ban. Elterjedt alkalmazása a Szovjetunióban, Jugoszláviában és Romániában is. Magyarországon a védekező párok közel 15%-a a condommal védekezik.

A TCS 66 vizsgálat adatai szerint a fogamzásgátlást alkalmazó nők 5,2%-a végez hüvelyöblítést. Tartós szoptatás fogamzásgátlási céllal újszólván nem fordul elő. A pesszáriumot és egyéb akadályokat a nők 5%-a alkalmazza. Viszonylagos népszerűsége van a diaphragmának az NDK-ban, Lengyelországban és a Szovjetunióban. A kémiai fogamzásgátlók, a spermicidek Magyarországon a fogamzásgátló eszközöknek 3,4%-át képviselik. Lengyelországban különféle habok, tabletták, krémek, kúpok állnak rendelkezésre. Az NDK-ban Tutus Cream, Nova gel és különféle habok, a Szovjetunióban Gramicidin paszta, Nicozeptin, Lutenin néven tabletták, Jugoszláviában Contrafer, Patentex jelűek, Nonagel kúp és Emko foam kerül forgalomba. A naptár módszert, vagy időszakos megtartóztatást a védekező, házas nők mindössze 3,6%-a alkalmazza Magyarországon. A többi országgal kapcsolatban adatok nem állnak rendelkezésre.

A modern fogamzásgátló módszerek közül az orális tabletták és az IUD-k érdemelnek említést. Bulgáriában az NDK-ból importált Ovosiston áll rendelkezésre. A méhen belüli fogamzásgátló eszközök kipróbálás alatt vannak. Csehszlovákiában kb. 80 000 nő szedett Antigest fogamzásgátló tablettát az 1968-as adatok szerint. IUD-ból mintegy 50–70 000 darabot helyeztek fel, ugyancsak 1968-ig. Az orális tabletták csak orvosi rendelvényre kaphatók, amelyet megfelelő vizsgálatok elvégzése után írnak fel a páciensnek. Az IUD-ket szintén csak receptre lehet kapni, felhelyezésüket nőgyógyász szakorvosok végzik kórházakban. Lengyelországban a Femigen orális tablettát a forgalomban 1969 óta. A fogamzásgátló pillt orvosi receptre lehet megvásárolni. Az IUD-t 1968 óta alkalmazzák Lengyelországban. A Német Demokratikus Köztársaságban a házas nők kb. 13%-a használta rendszeresen az Ovosiston peroralis tablettát 1968-ban. Az IUD-k felhelyezését 1965 óta végzik az NDK-ban. Jugoszláviában számos orális fogamzásgátlót használnak, ilyenek az Anovlan, Lyndiol, Ovulen, Edgimon. Forgalomban van egy, a jugoszlávok által kifejlesztett IUD, a Beospir. A Szovjetunióban a magyar Infecundint próbálják ki. Az IUD-k közül a Lippes loop és egy szovjet IUD ismert.

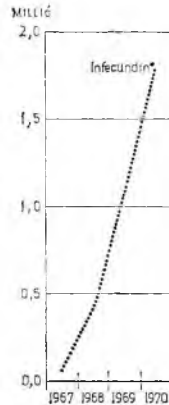
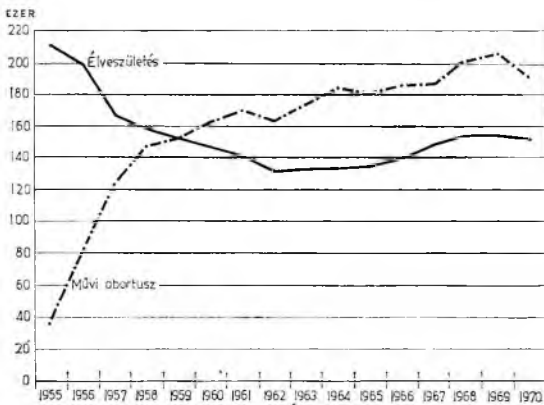
Magyarországon az IUD nem játszik jelentős szerepet a fogamzásgátlásban. Az egyetemeken szülészeti nőgyógyászati klinikáin 1965-ben kezdődtek meg Szontágh professzor és munkatársai által Szegeden kifejlesztett IUD-vel a kísérletek. A kísérleteket hét egyetemi klinikán végezték és azok a nemzetközileg elfogadott IUD-kel hasonló eredményekhez vezettek a kilökődési rátát, a terhességi rátát, a különböző okokból történt eltávolításokat és szövődeményeket illetően. Az elmúlt években, becslések szerint kb. 10 000 IUD-t helyeztek fel. A méhen belüli eszköz felhelyezéséért, tekintettel az alkalmazás klinikai kísérleti stádiumára, nem kell fizetni. Az eszköz tömegméretében való elterjeszté-

I. Nyers élvészületési arányszámok, 1970
 Общие коэффициенты рождаемости, 1970
 Crude live birth rates, 1970

sét gyártási nehézségek akadályozták. Még 1971-ben megindul azonban az IUD ipari gyártása, ami lehetővé teszi majd ennek az igen fontos fogamzásgátló eszköznek a kiterjedt alkalmazását.

A peroralis fogamzásgátló tabletta 1967 májusa óta van Magyarországon forgalomban. Az Infecundin kombinált típusú készítmény és 2,5 mg progestogén és 0,10 mg ösztrogen származékot tartalmaz. A gyógyszer felírását az egészségügyi miniszter rendelete szabályozza. A készítmény rendelése speciális orvosi vényen történik, és arra csak azután kerülhet sor, miután a nőt nőgyógyászati szakrendelésen megvizsgálták, és semmi olyan elváltozást nem találtak nála, ami orvosi ellenjavallatként jöhetne szóba. Az Infecundint szedő nők száma hónapról hónapra emelkedett. 1967 decemberében 15,5 ezer, 1968 decemberében 57 ezer, 1969 decemberében 127 ezer, 1970 decemberében pedig 174 ezer nő szedett Infecundint. Ez év februárjában forgalomba került a Bise-curin peroralis fogamzásgátló tabletta, amely ugyancsak kombinált típusú ösztrogen-gesztozen hormonkombináció, de mindössze 1 mg gesztogén és 0,05 mg ösztrogen származékot tartalmaz. A gyógyszer forgalma részben az Infecundin kárára minden hónapban növekedett és a havi fogyasztás 1971 júniusában megközelítette a 70 000, egy menstruációs ciklusra elegendő adagot. A két fogamzásgátló tabletta együttes forgalma 1971 első félévének végére 194 000 adag volt, ami azt jelenti, hogy a szülőképes korú nők 7,2%-a alkalmazza jelenleg a fogamzásgátlásnak ezt a fajtáját. Egy korábban végzett teljes körű vizsgálat szerint inkább a fiatalabb korcsoportú nők szednek Infecundint. Az

*21 tablettát tartalmazó csomagok

II. Az élveszületések, a művi abortuszok és az Infecundin fogyasztás alakulása az 1955—1970. években

Динамика численности живых рождений, искусственных абортов и потребления инфекундина в 1955—1970 гг.

Development of live births, induced abortions and Infecundin consumption in 1955—1970

Infecundint szedő nők 28%-a a 20—24 évesek, 30%-a a 25—29 évesek, 33 százaléka pedig a 30—39 évesek korcsoportjába tartozik. Ezer megfelelő korú nőre, a 20—24 évesek korcsoportjában 93, a 25—29 évesek korcsoportjában 106, a 30—39 évesek korcsoportjában pedig 59 Infecundint szedő nő jutott az 1969. decemberi adatok szerint. Családi állapot szerint az Infecundint szedő nők 95%-a házas.

A fogamzásgátlás és a művi abortusz közötti összefüggésre utal egy 1964-ben végzett magyar vizsgálat, miszerint a vetélő nőknek több mint fele sikertelenül alkalmazta a fogamzásgátlás valamilyen formáját, s így esett teherbe.

A védekező nők 44%-a valamilyen okból elhanyagolta a védekezést, 27%-a rosszul alkalmazta a fogamzásgátlót, 13%-nál pedig a fogamzásgátló hibás volt. Az adatok azt mutatják, hogy ha megfelelő hatásos fogamzásgátlók álltak volna rendelkezésre a nem kívánt terhességeknek, s így az abortuszoknak közel egynegyede elkerülhető lett volna 1964-ben.

A fogamzásgátlás jelenlegi állásának vázlatos áttekintése után érdemes megvizsgálni a közép- és kelet-európai országokban az abortusz szituációt.

Jó másfél évtizeddel ezelőtt, 1955-ben a Szovjetunió legalizálta a terhesség-megszakítások gyakorlatát. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa által elfogadott törvény kimondja, hogy az intézkedés célja a nem megfelelő körülmények között végzett, illegális abortuszokból származó, a nők egészségére ártalmas következmények megszüntetése, és az, hogy lehetővé tegyék a nők számára, hogy maguk döntsenek terhességük sorsa felől. A részletes utasítás szerint az abortusz nem végezhető el, ha az veszélyezteteti az anyát, ha az előző terhességet hat hónapon belül szakították meg. Ha a terhesség időtartama meghaladta a 12 hetet, különleges engedély szükséges annak megszakításához. A terhességmegszakítást szakképzett személyek végezhetik kórházban, vagy más egészségügyi intézményben. A Szovjetunióban elfogadott, a művi vetélést törvényesítő rendelkezés mintául szolgált a többi szocialista ország számára és 1956-ban Bulgária, Lengyelország, Magyarország és Románia, 1957-ben Csehszlovákia és Jugoszlávia új törvényes rendelkezésekkel szabályozta a terhességmegszakítások gyakorlatát. A törvényes rendelkezések elismerték a nők jogát arra, hogy maguk határozzák meg családjuk nagyságát és hogy döntsenek arról, végeztetnek-e művi abortuszt a nem kívánt terhesség megszakítására, vagy sem.

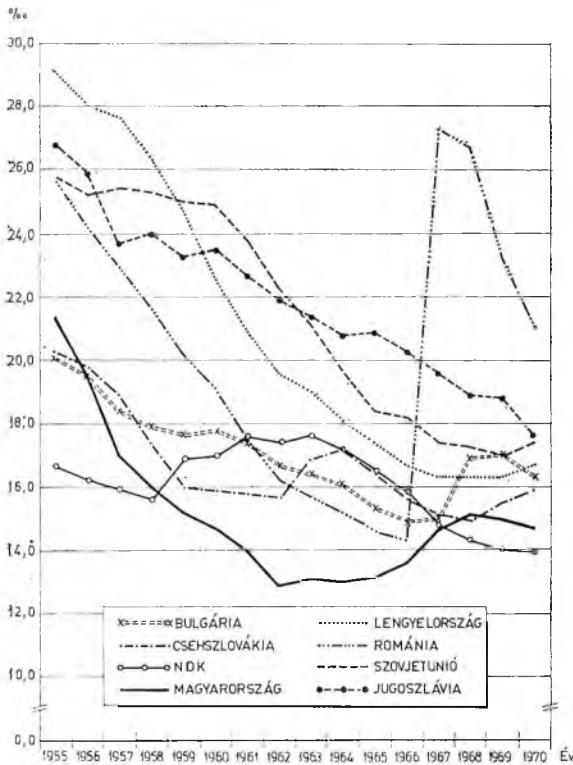
A terhességmegszakítást engedélyező szocialista országokban a művi vetélés engedélyezése különböző feltételektől függ. A feltételek lehetnek az anya, illetve a magzat életével, egészségével kapcsolatosak, e feltételeket az orvosi javallat gyűjtőfogalom alatt foglaljuk össze. E javallatok mellett ismeretesek a szociális indikációk, amelyek az anya életkörülményeivel kapcsolatosak. Így Csehszlovákiában az anya előrehaladott kora, a családi élet zűlétsága, gazdasági bizonytalanság, a nő egyedülálló volta lehet a terhesség megszakításának feltétele. Magyarországon általánosságban fogalmazták meg a terhesség megszakításának javallatait. Engedélyezik a művi vetélést, ha a nő „személyi és családi körülményei” ezt indokolják. Hasonlóképpen Lengyelországban a „nehéz társadalmi helyzet”, Jugoszláviában a nehéz „személyi, családi és pénzügyi körülmények” szolgálnak a művi vetélés engedélyezésének alapjául. Általában három tagú bizottságok bírálják el a terhességmegszakítás jogosságát. A bizottságok a különböző országokban megegyeznek abban, hogy legalább egy tagjuk orvos, lehetőleg szülész-nőgyógyász szakorvos. Az engedélyezés, vagy igen ritkán az elutasítás azután történik, hogy a nőt szakrendelésen megvizsgálták, megállapították egészségi állapotát és a terhesség időtartamát. A terhesség megszakítását engedélyezik Magyarországon, ha az nem haladja meg az első három hónapot (12 hetet) és ezután csak akkor, ha különösen nyomós érv áll fenn, például az anya rossz egészségi állapota. Magyarországon a 16–20 év közötti hajadonok számára a terhesség megszakítását engedélyezik, ha annak időtartama nem haladta meg a 18. hetet. Egy 1964-ben vett minta szerint a terhességek megszakítását kérő nők 38 százalékánál a terhesség négy-hét hetes volt, valamivel több mint felénél nyolc-tizenegy hetes és alig 5 százalékánál volt 12 hetes vagy idősebb. Csehszlovákiában a nők valamivel több mint kétharmadánál a terhesség nyolc-tizenegy hetes volt az engedélyezés időpontjában.

A törvényes rendelkezések minden országban előírják, hogy a terhességmegszakítást csak olyan körülmények között szabad végezni, amelyek nem veszélyeztetik az anya életét, egészségét. Magyarországon a művi vetélést csak orvos végezheti kórházban, vagy szülőotthonban.

Az abortusz elvégzését engedélyező rendelkezéseket 1966 októberében Romániában megváltoztatták. A jogszabályok szerint „a terhesség csak akkor szakítható meg, ha az az életet veszélyezteteti, ha a magzatnál fejlődési rendelleneségre lehet számítani, ha a terhesség nemi erőszak következménye, ha az anya 45 évnél idősebb, négy vagy több gyermek van a családban, vagy fizikai, pszichológiai, vagy emocionális okok az anyát képtelenné teszik a terhesség kiviselésére, illetve a gyermek felnevelésére”. Az 1966-ban elfogadott törvényes

rendelkezés a legliberálisabb, a terhességmegszakítás titkosságát leginkább biztosító törvényt változtatta meg. „Megjegyzendő azonban, hogy a Romániában elfogadott rendelkezések még mindig több lehetőséget adnak a terhesség megszakítására, mint egyes nyugat-európai országok abortusszal kapcsolatos rendelkezései” (H. P. David, 1970).

Bulgáriában 1967 decemberében szigorították meg a terhességmegszakítást engedélyező törvényes rendelkezést. Az 1968 elején bevezetett szigorító intézkedések célja „a népesség növekedését elősegítő jobb feltételek kialakításának elősegítése Bulgáriában”. Az intézkedések ezért előírják a következőket: gyermektelen nő esetében a terhességet csak súlyos orvosi javallat alapján lehet megszakítani. Tizenhat évnél fiatalabb hajadonoknál elvégezhető a művi veté-
lés, ha a terhesség nemi erőszak következménye, vagy ha súlyos szociális körülmények állnak fenn. 45 éves, vagy idősebb asszonyoknál vagy olyanoknál, akiknek három vagy több gyermekük van, az abortusz egyszerű folyamódásra elvégezhető. Egy, vagy kétgyermekes anyáknál, ha az engedélyező bizottság nem tudja meggyőzni az anyát a terhesség megtartásáról, szintén engedélyezni lehet a művi veté-
lés elvégzését.

III. Az élveszületések aránya 1000 lakosra a kiválasztott közép- és kelet-európai országokban, 1955–1970

Соотношение живорожденных на 1000 жителей в выбранных средне-европейских и восточно-европейских странах, 1955–1970 гг.
Live birth ratio per 1000 population in selected countries of Middle- and Eastern Europe, 1955–1970

A terhesség megszakításának engedélyezése szerepet játszik az abortuszok számának alakulásában. A terhességmegszakítások száma a legalizálás előtt is magas volt a közép- és kelet-európai országokban. Becslések szerint Magyarországon évente 100 000—150 000 abortuszt végeztek az 1950-es évek első felében, Lengyelországban kb. 300 000-t, Csehszlovákiában a becslések nagyságrendje 100 000—300 000 között mozog.

Néhány szocialista országban nyomon követhetjük az abortuszok számának alakulását, valamint a szülőképes korú női népességhez, ill. az élveszületések számához való arányát. Az adatok azt mutatják, hogy az abortuszok száma egy ideig emelkedik, majd egy viszonylag magas szinten megállapodik, sőt bizonyos esetekben az abortuszok száma csökkenhet is. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a legalizált abortusz rendszer bizonyos mértékig lassítja a korszerű fogamzásgátlás elterjedését, gyengítve az ezzel kapcsolatos motivációt. Ennek káros egészségügyi hatásai közismertek.

A szocialista országokban a pozitív tartalmú családtervezést elősegítő intézkedések az állam által folytatott szociálpolitika integráns részét képezik.

A Szovjetunióban a hérből és fizetésből élő anyák a szülés után 112 napon keresztül otthon maradhatnak gyermekükkel. Erre az időszakra a teljes fizetésüket megkapják. A mezőgazdasági szövetkezetekben a szülést megelőző és azt követő hónapban az anyák jövedelmük felére tarthatnak igényt, miközben nem dolgoznak. A második és további gyermek megszülésekor az anya szülési segélyben részesül, családi pótlék jár a harmadik gyermektől kezdve, melynek összege progresszíven nő a gyermekszámmal.

Bulgáriában 1968 januárja óta az első gyermek szülésekor 120, a második gyermek szülésekor 150, a harmadik és további gyermek szülésekor 120—120 nap fizetett szabadság jár. További fizetés nélküli szabadság kérhető az első gyermek esetében a gyermek 8 hónapos koráig, a második gyermeknél 9 hónapos, a harmadik gyermek esetében 12 hónapos koráig. A negyedik és további gyermeknél a szülés után számított 8 hónapig igényelhető fizetés nélküli szabadság. A szülési segély és a családi pótlék összege is úgy van megállapítva, hogy bátorítja az első három gyermek születését, míg a negyedik, ötödik stb. gyermek születését és felnevelését már csökkenő mértékben támogatja anyagiilag.

Csehszlovákiában először 1962-ben, majd 1968-ban emelték a szülési szabadság időtartamát. 1968 júliusa óta 26 hét a fizetett szülési szabadság, ugyanakkor emelték a családi pótlék összegét is.

Lengyelországban a családi pótlék nem játszik jelentős szerepet a családtervezésben. A gyermek megszülése után az anya egy évig lehet távol a munkahelyétől.

A Német Demokratikus Köztársaságban a szülési segély összege progresszíven emelkedik. Az első gyermek esetében a segély összege 500 márka, az ötödik és minden további gyermek szülésekor az összeg 1000 márka. A családi pótlék összege jelentéktelen.

Romániában a fizetett szülési szabadság összesen 112 nap, melyből 42 nap vehető igénybe a szülés előtt és 60 nap a szülés után, a családi pótlék összege a gyermekszámától, a lakhelytől és a jövedelemtől függően 50—180 lej között mozog gyermekenként havonta.

Jugoszláviában a családi pótlék csak azokat a családokat illeti meg, amelyeknek havi jövedelmük 500 dinár alatt van. Ezeknél a családoknál a családi pótlék a gyermekszámmal progresszíven nő.

Magyarországon a családi pótlék összegét több alkalommal emelték, de nem olyan mértékben, hogy komolyan befolyásolná a népesség növekedését, mivel a pótlék összege csak részben fedezi a gyermekneveléssel járó járulékos költségeket. Családi pótlék a második gyermektől kezdve jár.

A fizetett szülési szabadság öt hónap, az öt hónap letelte után az anya további 31 hónapig, tehát a gyermek 3 éves koráig távol maradhat a munkahelyétől, miközben 600 forint gyermekgondozási segély illeti meg havonta. Az otthon maradás idejére a munkaviszony folyamatossága megmarad.

Alapvető emberi jogként kell elismerni azt a törekvést, amely a gyermekek számának és a születések közötti időtartamnak a megválasztását hivatott szolgálja. Ennek a jognak a biztosítása a családtervező politika fundamentális cél-

ja kell, hogy legyen. Ez a politika nem korlátozódhat a megbízható és hatásos születésszabályozás lehetőségeinek biztosítására; hozzá kell járulnia az egyén körülményeinek megváltoztatásához, ha az a tervezett családnagyság megvalósítását szolgálja. A családtervezésnek együtt kell járnia megfelelő szociálpolitikával. A közösség érdekében történő családtervezést olyan módon kell megvalósítani, hogy az ne korlátozza az egyén szabadságát családtervezési törekvésében.

Sokan úgy vélik, hogy a családtervezés elterjedése a felelős az élvszületési arány nagymértékű csökkenéséért. Az okozati összefüggés azonban nem egyszerűsíthető le ennyire. A házastermékenység csökkenése Európában akkor következett be, midőn a modern fogamzásgátló szerek még nem álltak rendelkezésre. Az elmúlt évtizedekben pedig a termékenység jelentős emelkedése volt megfigyelhető olyan társadalmi csoportokban, ahol a korszerű fogamzásgátló eszközök alkalmazása általános. Ez arra utal, hogy ha az emberek megfelelő módon motíváltak így, vagy úgy, de szabályozzák a családnagyságot. Az élvszületési arány tehát attól nagymértékben függ, akarnak-e a házastársak gyermeket vagy sem. Intézkedésekkel, pronatalista, vagy antinatalista rendelkezésekkel természetesen ideig-óráig lehet befolyásolni az élvszületések számát, tartósan azonban nem lehet megváltoztatni valamely irányzatot, amelynek mélyreható gazdasági, társadalmi, demográfiai, kulturális, pszichológiai okai vannak.

A családtervezés érdeke mind a társadalomnak, mind az egyénnek. Csak megfelelő családtervezési politikával, jól átgondolt, hosszú távra szóló népese-
déspolitikai intézkedésekkel lehet viszonylag stabil demográfiai trendeket kialakítani. A termékenység nagymértékű váltakozása ugyanis köztudottan nagy terheket ró a társadalomra és előnytelenül befolyásolja a fejlődést. Támogatni kell a népesség reprodukciója szempontjából legmegfelelőbb családnagyságot, természetes toleranciával kezelve eközben a házaspárok különbözőségéből adódó eltérő családnagyságra törekvő igényeket.

IRODALOM

- Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. Bp. 1970. 205 p. A Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 27. Írták: *Dr. Acsódi György, Dr. Klínger András, Dr. Szabady Egon.*
- Gyermekgondozási segély. Bp. 1970. 105 p. A Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei. Írták: *Cseh-Szombathy László, Dr. Heinz Ervin, Dr. Millényi Károly.*
- Henry P. David:* Family Planning and Abortion in the Socialist Countries of Central and Eastern Europe. The Population Council New York, 1970. 306 p.
- Dr. Klínger András:* Consequences of the legalization of induced abortion in Eastern Europe. *Therapeutische Umschau-Revue Thérapeutique* No 10, 681—692 (1970).
- Family Planning and Population Programs. A Review of World Development. Edited by Bernard Berelson. *K. H. Mehlman:* The Socialist Countries of Europe. 207—226. p. The University of Chicago Press 1965.
- Dr. Millényi Károly:* A művi vetélések hatása a törvénykezésre. *Demográfia*. 1970. évi 4. sz. 413—420. p.
- Dr. Szabady Egon:* Magyar termékenységi és családtervezési vizsgálatok. *Demográfia*. 1969. évi 4. sz. 417—436. p.
- Dr. Szabady Egon:* Családtervezési trendek. A magyar vizsgálat. *Demográfia*. 1968. évi 3—4. sz. 333—346. p.

ДЕМОГРАФИЯ И ПЛАНИРОВАНИЕ СЕМЬИ

Резюме

Статья, после представления связи и взаимной зависимости демографии и планирования семьи, подробно занимается динамикой фертильности в Европе, уделяя особое внимание тем различиям, которые возникли между странами Западной и Северной Европы, с одной стороны, и странами Средней и Восточной Европы в результате отодвижения фаз общественно-экономического развития. В дальнейших в статье изучаются методы планирования семьи и противозачатия в социалистических странах Средней и Восточной Европы, распространение и относительные веса этих методов. С помощью данных венгерских исследований указывается на демографические

характеристики женщин, планирующих семью. Нежеланную беременность, возникшую в результате пропущенного или неуспешности противозачатия, женщины прекращают искусственным абортom. Беременность может быть прекращена, потому, что супружеская пара не хочет иметь больше детей (или вообще не хочет иметь детей) или же переносит рождение ребенка на более поздний срок. На решение супружеской пары оказывает влияние ряд социально-демографических, экономических, психологических и т. д. факторов. В статье дается обзор законных положений, вынесенных по отношению к планированию семьи, — декретов, легализирующих прекращение беременности, и мероприятий, имеющих целью улучшение социального положения в виде материальной или другой поддержки. При анализе влияния законных положений на фертильность учитывается динамика абортom в социалистических странах Средней и Восточной Европы и, наконец, подчеркивается значение мероприятий демографической политики на перспективу.

DEMOGRAPHY AND FAMILY PLANNING

Summary

After the description of the relationship and interdependence between demography and family planning the article deals in detail with the development of fertility in Europe with special regard to the differences between the countries of Western and Northern Europe, on the one hand, and of Central and Eastern Europe, on the other hand, as a result of phase delay in socio-economic development. Further on it treats the methods of family planning and contraception, their spread and proportion related to one another in the socialist countries of Central and Eastern Europe. On the basis of Hungarian studies it indicates the demographic characteristics of women planning their family. Undesired pregnancies having occurred as a result of neglect or failure of contraception are interrupted by women by means of induced abortion. Pregnancy can be interrupted because the couple does not want to have more children (or does not want to have children at all) or because the couple postpones the birth of the child to a later date. The decision of the couple is influenced by many factors: by socio-demographic, economic, psychological and other factors. The article gives a review on legislation concerning family planning: the decrees legalizing the interruption of pregnancies and measures taken to improve the social situation: material and other aids. Analysing the effect of legislation on fertility it indicates the development of the number of abortions in the socialist countries of Central and Eastern Europe, finally it underlines the importance of long-range population policy measures.

HÍREK

Az UNESCO 1972 tavaszán konferenciát rendez a társadalomtudományok és a demográfia kapcsolatáról és együttműködéséről. A téma előkészítésére szakértői csoportot hoztak létre. A szakértői csoport 1971. szeptember 20–22. között Párizsban ülésezett az UNESCO székházában. A tanácskozás megvitatta a társadalomtudományok és az UNESCO szerepét a népesedés és a családtervezés területén. A szakértői csoport javaslatokat tett az UNESCO 1972. évi konferenciájának előkészítésére és témáira. A szocialista országokat a szakértői csoport értekezletén *T. V. Rjabuskin* professzor, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tudományos Tanácsának és a Szovjet UNESCO Bizottságnak elnöke és *dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a Népeségstudományi Kutató Intézet igazgatója képviselték.

*

Az angliai Galton Alapítvány *Journal of Biosocial Science* c. folyóiratának 1971. októberi számában *Alan S. Parkes* bemutatta az olvasóközönségnek a *Gallon* és *Kőrösy* közötti levelezést. A Galton Alapítvány elnöke, *dr. Szabady Egon* „Népeségstudomány és humánbiológia” c., a Budapesti 1970. május 6–8. között rendezett IX. Biológiai Vándorgyűlésen tartott előadása (megjelent a *Demográfia* 1970. évi 1–2. számában) és „Galton és Kőrösy levelezése” c. cikke (megjelent a *Demográfia* 1970. évi 3. számában), valamint a rendelkezésre bocsátott, a KSH Könyvtárának tulajdonát képező Kőrösy és Galton-levelek facsimiléi alapján — a magyar forrásokra történt hivatkozással — publikálta az Angliában addig részben ismeretlen tudománytörténeti anyagot.

ИЗВЕСТИЯ

Весной 1972 года ЮНЕСКО проведёт конференцию по вопросу связей и сотрудничества общественных наук и демографии. В интересах подготовки рассмотрения темы была создана группа специалистов. Совещение группы специалистов имело место с 20 по 22 сентября 1971 г. в Париже в штаб-квартире ЮНЕСКО. На этом совещании обсуждались вопросы о роли общественных наук и ЮНЕСКО в области населения и планирования семьи. Группа специалистов представила рекомендации по подготовке и темам конференции ЮНЕСКО в 1972 г. Социалистические страны на совещании группы специалистов были представлены профессором *Т. В. Рябушкиным*, председателем Научного Совета АН СССР и Советского Комитета ЮНЕСКО и *д-ром Эгоном Сабади*, заместителем председателя Центрального статистического управления, директором Исследовательского института по демографии.

В номере журнала *Джорнэл ов Байосошиэл Сайэнс* за октябрь 1971 г. английского Учреждения им. Гальтона *Элэн С. Парке* представил читателям переписку между *Гальтоном* и *Кэрэши*. Председатель Учреждения им. Гальтона опубликовал такой относящийся к истории науки материал, который в Англии до сих пор частично являлся неизвестным, привел ссылки на венгерские источники и опирался на доклад *д-ра Эгона Сабади* «Демография и гуманная биология», представленный на IX Выездной сессии по биологии, состоявшейся в Будапеште с 6 по 8 мая 1970 г. (вышел в свет в номере 1-2 журнала *Демография* за 1970 г.), и „Переписка между Гальтоном и Кэрэши“ (вышел в номере 3 журнала *Демография* за 1970 г.), а также на факсимиле писем Кереси и Гальтона, полученных им у Библиотеки ЦСУ, в собственность которой они находятся.

NEWS

In spring 1972 the UNESCO will organize a conference on the interrelation and co-operation between the social sciences and demography. An expert group was established for the preparation of the subject. The Expert Group held its meeting in Paris, at the headquarters of the UNESCO on 20–22 September, 1971. The meeting discussed the role of social sciences and that of UNESCO in the domain of population and family planning. The Expert Group made proposals concerning the preparation and subjects of the UNESCO Conference of 1972. The socialist countries were represented at this meeting by Professor *T. V. Ryabushkin*, President of the Scientific Council of the Academy of Sciences of the U. S. S. R. and of the Soviet UNESCO Committee and by *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Hungarian Central Statistical Office, Director of the Demographic Research Institute.

*

In the number of October 1971 of the *Journal of Biosocial Science* of the the English Galton Foundation *Alan S. Parkes* presented the Galton–Körösy correspondence to his readers. The Chairman of the Galton Foundation published the material on science history partly unknown until now in England on the basis of *Dr. Egon Szabady's* paper “Population Science and Human Biology” read at the 9th Biological Congress held in Budapest on 6–8 May, 1970 (published in No 1–2 1970 of “*Demográfia*”), *Szabady's* article “The Correspondence between Galton and Körösy” (which appeared in No 3 1970 of “*Demográfia*”), as well as on the basis of the facsimiles of Körösy's and Galton's letters put at disposal and being the property of the Library of the Hungarian Central Statistical Office. In this publication Parkers referred to the Hungarian sources.

T Á J É K O Z T A T Á S

A ROSTOCK-WARNEMÜNDÉBEN 1971. OKTÓBER 5-8 KÖZÖTT „CSALÁDTERVEZÉS A SZOCIALISTA ORSZÁGOK EGÉSZSÉGVÉDELMI RENDSZERÉBEN” TÉMAKÖRÉBEN RENDEZETT, NEMZETKÖZI SZEMINÁRIUMRÓL

A szemináriumot a Német Demokratikus Köztársaság Szociálhigiéniai Társaságának „Házasság és Család” Szekciója rendezte. A szeminárium szervező bizottságának vezetője *dr. K. H. Mehlan* professor, a szekció elnöke volt. A szemináriumon az NDK-n, mint vendéglátón kívül a szocialista országok közül Bulgáriából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Lengyelországból, Magyarországról, Romániából, a Szovjetunióból, a fejlődő országok közül Indiából, a tőkés országok közül az USA-ból demográfusok és orvosok vettek részt.

A szeminárium egy-egy témájának előadására és vitavezetésére a rendező bizottság Bulgáriából, Csehszlovákiából, Magyarországról és a Német Demokratikus Köztársaságból kért fel szakembereket oly módon, hogy azok szervez-

zék meg egyben a többi szocialista ország delegátusainak a témára vonatkozó ismereteit, ill. gyakorlatát bemutató korreferátumait vagy hozzászólásait.

A program, a szervezők és az előadók névsora az alábbi:

- Október 5. de. Téma: Szocializmus — egészségvédelem — családtervezés. Szervező: *Mehlan* professor. Előadó: *Mecklinger* professor, az NDK Egészségügyi Minisztériumának államtitkára.
- du. Téma: Demográfia, családtervezés, a családok támogatása. Szervező: *dr. Szabady Egon*. A demográfiai téma előadója: *dr. Szabady Egon*. Korreferensek: *dr. Dubrovka Stampar*, Jugoszlávia (Az abortusztörvény liberalizálásának demográfiai és egyéb hatásai a Horvát Köztársaságban), *dr. Toma Huszar*, Románia (Az abortuszok vizsgálata Romániában) *dr. Peter Muresan*, Románia (Termékenységi kérdések), bejelentett hozzászólók *dr. P. Giersdorf-K. Lemke*, Német Demokratikus Köztársaság (az abortálók korösszetételéről szóló elemzés összefoglaló eredményeinek bemutatása demográfiai szempontból), *E. Rosset* professor, Lengyelország (demográfia, családok támogatása, a fogamzásgátlás elterjesztése témakörben). A családok támogatása témájának előadója: *dr. D. Vaszilev*, Bulgária.
- Október 6. de. Téma: A családtervezés megvalósítása a szocialista országok egészségügyében. Szervező és előadó: *dr. Aresin* professor, NDK.
- du. Téma: A fogamzásgátlás különböző módszerei I. Fogamzásgátlók. Szervező és előadó: *dr. K. Rothe*, NDK.
- Október 7. de. Téma: A fogamzásgátlás különböző módszerei II. Méhen belüli fogamzásgátlás. Szervező és előadó: *dr. J. Sracek*, Csehszlovákia.
- du. Téma: A fogamzásgátlás elterjesztése és a hagyományos módszerek alkalmazása. Szervező és előadó: *dr. Karel Dvorak*, Csehszlovákia. Téma: Irreverzibilis fogamzásgátlás. Szervező és előadó: *dr. J. Rothe*, NDK.
- Október 8. de. Kerekasztal beszélgetés: A fogamzásgátlás továbbfejlesztése a szocialista országokban a nemzetközi irányzatok figyelembevételével. Elnök: *dr. Kraatz* professor, NDK. Szervező és a bevezető előadást tartotta: *dr. Rudolf Sterba*, Csehszlovákia.
- du. Képzés és továbbképzés a családtervezés területén. Szervező és előadó: *dr. Waldeyer* professor, NDK.
A nemzetközi szeminárium záróülése. Elnök: *Mehlan* professor, NDK.

ИНФОРМАЦИЯ О МЕЖДУНАРОДНОМ СЕМИНАРЕ,
СОСТОЯВШЕМСЯ С 5 ПО 8 ОКТЯБРЯ 1971 Г.

В РОШТОК-ВАРНЕМИОНДЕ ПО ТЕМЕ «ПЛАНИРОВАНИЕ СЕМЬИ
В СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН».

INFORMATION ON THE INTERNATIONAL SEMINAR ON THE SUBJECT
"FAMILY PLANNING IN THE HEALTH PROTECTION SYSTEM OF
SOCIALIST COUNTRIES" ORGANIZED IN ROSTOCK—WARNEMÜNDE
ON 5—8 OCTOBER, 1971

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között. 1963/1
2. A nyugdíjasok helyzete. 1963/2
3. A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál. 1964/1
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként. 1965/1
5. A válások okai. 1965/2
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái. 1965/3
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. I. Budapesten és a városokban. 1965/4
8. A népesség foglalkozásának változása 1960 — 1963 között. 1965/5
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon, 1900 — 1960. 1966/1
10. Lakásdemográfiai adatok. 1966/2
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete. 1966/3
12. Magyarország népességének területi előreszámítása. 1966/4
13. A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. 1966/5
14. Termékenységi adatok. 1966/6
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. 1967/1
16. Iskolai végzettség és szakképzettség. 1967/2
17. Magyarország népességének gazdasági korfái. 1967/3
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. 1968/1
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966 — 2001. 1968/2
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után. 1968/3 (*Angol nyelven*)
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965. 1968/4 (*Francia angol és német nyelven*)
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900 — 1960. 1968/5
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963 — 1968. 1968/6 (*Magyar és angol nyelven*)
24. Alkoholizmus. 1968/7
25. Gyermekgondozási segély. 1969/1
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok. 1969/2 (*Angol nyelven*)
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai. 1970/1
28. Gyermekgondozási segély. 1970/2
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezők demográfiai és testfejlettségi vizsgálata. 1970/3
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon. 1970/4
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) főbb eredményei. 1970/5 (*Angol nyelven*)
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6 — 8. 1970/6 (*Angol nyelven*)
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból. 1971/1 (*Angol nyelven*)
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig. 1971/2

СООБЩЕНИЯ НАУЧНО—ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ. В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. I. 1960 и 1. I. 1980 гг. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам. 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. I. в Будапеште и в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодovitости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. *(На английском языке.)*
21. Сообщение по исторической демографии. Будапешт, 1965. 1968/4. *(На французском, английском и немецком языках.)*
22. Демографические характеристики поселений по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. *(На Венгерском и английском языках.)*
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодovitости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. *(На английском языке.)*
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966 года. 1970/1.
28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. II. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. *(На английском языке.)*
32. Резюме лекций, прочитанных на IX. Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. *(На английском языке.)*
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1957 года. 1971/1. *(На английском языке.)*
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г. по 1967/68 гг. 1971/2.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE. In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1980. 1963/1
2. The Situation of Pensioners. 1963/2
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1
4. Demographic Characteristics of the Population in Hungary by Regions. 1965/1
5. Causes of Divorces. 1962/2
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns. I. 1965/4
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1
10. Housing-Demographic Data. 1966/2
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5
14. Fertility Data. 1966/6
15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1
17. The Economic Age-pyramids of Hungary's Population. 1967/3
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1
19. Population Projection for Hungary, 1966—2001. 1968/2
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3 (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4 (*In French English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900—1960. 1968/5
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1968. 1968/6 (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism. 1968/7
25. Allowance for Child's Care. 1969/1
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2 (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1
28. Allowance for Child's Care. 1970/2
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universities (Higher Schools) in 1966. 1970/3
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary II. 1970/4
31. Family Planning in Hungary. Main Results of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5 (*In English*)
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6 (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary Since 1957. 1971/1 (*In English*)
34. Life Tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/2

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.
Telefon: 181-609

Kiadóhivatal: Budapest II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlapirodánál
(KHI. Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a KHI. 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Előfizetési díj fél évre 52,—, egész évre 104,— Ft

71.4473 Athenaeum Nyomda, Budapest — Íves magasnyomás

Felelős vezető: Soproni Béla igazgató